

[1]

FORSORGLIV

Socialhistorisk udvikling 1945-1980

Niels Dalgaard og Torben Munkholm

Forsorgsliv
Socialhistorisk udvikling 1945-1980

Undervisningsmateriale udarbejdet af VIA University College

Fotos er gengivet med tilladelse fra Svendborg Museum og Forsorgsmuseet
Andersvænge
ISBN: 978-87-85200-32-7

Kopiering fra denne bog er tilladt i overensstemmelse med Copyright regler.
Tilhørende hjemmeside: www.forsorgsliv.dk

Dette undervisningsmateriale til professionsuddannelserne er baseret på materialet indsamlet af Svendborg Museum i forbindelse med Socialhistorisk projekt. Projektet er finansieret af satspuljemidler, der havde til formål at "bevare, dokumentere og formidle viden om svage og udsatte grupper", som var under socialforsorgen i perioden 1945-1980.

SOCIALSTYRELSEN

**VIA University
College**

Indhold

Forord til de studerende	5
Forord til undervisere ved professionsuddannelserne	7
Socialpolitiske strømninger og institutionsudvikling 1945-1980.....	9
Socialpolitik og institutioner før velfærdsstaten. Tiden op til 1950'erne	10
Socialpolitik og institutioner i velfærdsstaten. Fra slutningen af 50'erne til 1980	12
Børneforsorgen	13
Fra 1945 til slutningen af 1950'erne	13
Fra slutningen af 50'erne til omkring 1980.....	13
Erindringer fra Børneforsorgen	16
Anbringelsen.....	16
Hverdagsliv	18
Sovesalen.....	19
Kost, klæder og hygiejne.....	20
Arbejde, skole og fritid.....	22
Straf og privilegier	24
Sociale relationer.....	27
Åndssvageforsorgen	33
Fra 1945 til slutningen af 1950'erne	33
Fra slutningen af 50'erne til omkring 1980.....	34
Erindringer fra Åndssvageforsorgen	35
Indlæggelsen	35
Behandling	37
Hverdagsliv	40
Seksualitet og sociale relationer.....	42
Straf og kontrol.....	46
Livet efter anbringelsen	48
Den øvrige særforsorg.....	50
Fra 1945 til slutningen af 1950'erne	50
Fra slutningen af 50'erne til omkring 1980.....	50
Erindringer fra den øvrige særforsorg	51
Anbringelsen.....	51
Institutionalisering og afsondrethed.....	53
Regler og disciplin	54
Daglige rutiner.....	55
Privatliv.....	57
Opdragelse og afstraffelse.....	58

Krop, klæder og hygiejne	58
Sociale relationer.....	59
Livet efter institutionen - mellem to verdener.....	61
Psykatrien.....	65
Fra 1945 til slutningen af 1950'erne	65
Fra slutningen af 50'erne til omkring 1980.....	66
Erindringer fra psykiatrien	67
Institutionalisering og afsondrethed.....	68
Behandling	69
Regler og disciplin	74
Daglige rutiner.....	75
Sociale relationer.....	78
Livet efter institutionen.....	79
Afrunding.....	80
Litteraturliste.....	82

Forord til de studerende

Den tekst, som du sidder med her, har fået titlen *Forsorgsliv*, fordi den forsøger at give et indblik i, hvordan det oplevedes at være anbragt uden for hjemmet på et tidspunkt, da velfærdsstaten blev grundlagt og udbygget, og det hørte under staten og forskellige selvejende institutioner at tage sig af anbragte børn og voksne. Det kaldtes dengang at være under offentlig forsorg. I 2012 bevilgede Folketinget midler til et forskningsprojekt, der skulle indsamle erindringer fra mennesker, der havde været anbragt på institution 1945-1980, dvs. før opgaverne blev lagt ind under amter (i dag regioner) og kommuner. Dette forskningsprojekt blev udført af Svendborg Museum og resulterede i rapporten *Anbragt i historien* (Krag m.fl. 2015). Det er fra denne rapport, de følgende beretninger hovedsageligt er hentet.

Beretningerne er opdelt efter hvilken forsorgsgren, de fortællende har været anbragt under; *børneforsorg, åndssvageforsorg, den øvrige særforborg* (døve, blinde, fysisk handicappede) og *psykiatrien*. Hvert kapitel indledes med en generel introduktion til datidens socialpolitiske tænkning og det institutionelle landskab, som fortællerne mødte. Kapitlerne kan læses samlet, eller hver for sig hvis man ønsker at gå i dybden med en bestemt forsorgsgren. De følger i store træk samme opbygning, idet der dog tages højde for grenenes forskellighed: *Institutionen, anbringelsen, hverdagsliv, sociale relationer, disciplinering og straf, behandling og livet efter institutionen*.

Når man læser erindringer fra fortiden, er der nogle aspekter, man er nødt til at tage i betragtning, når man vurderer det, man læser.

Først og fremmest er vigtigt, at man ikke læser fortiden med nutidens briller, dvs. bedømmer det, der fortælles ud fra, hvordan det opfattes i dag. Der bliver på de følgende sider fortalt om politiske ideer, lovgivning og personlige oplevelser, som i dag ville forekomme urimelige, ja måske ligefrem absurde. Sådan opfattedes de ikke i samtiden, selv om mange anbragtes levevilkår også dengang opfattedes som barske. Man skal huske, at levevilkårene dengang for mange mennesker, der levede uden for den offentlige forsorg, heller ikke altid i dag ville blive betragtet som acceptable. Når der f.eks. berettes om tarvelig kost og fysisk afstraffelse, var dette ikke kun et vilkår for de anbragte, men erfaringer som rigtig mange danskere, der er vokset op på samme tidspunkt, kan berette om. Det betyder, at det, som påvirkede de anbragte under datidens forsorg, ikke så meget var havregrød og tæsk, selv om begge dele nok flød rigeligere inden for forsorgen end uden for, som det var *afsondretheden* - det at være anbragt på store institutioner med meget ringe kontakt med omverdenen og med sine forældre eller nærmeste familie, og *fraværet af tætte og kærlige relationer* til andre mennesker.

Dernæst er det vigtig at forstå, at der er tale om subjektive erindringer, der repræsenterer enkelte fortælleres erindringer. De kan således ikke gøre krav på at være repræsentative for alle,

der var anbragt, og heller ikke på at være en nøjagtig gengivelse af virkeligheden. To mennesker, der har været anbragt på samme tid på samme institution, kan have meget forskellig opfattelse af, hvordan det var. Dertil kommer, at erindringer farves og forskubber sig over tid. Hvad man senere oplever i livet er således med til at forme den opfattelse, man har af fortiden.

Dette ændrer ikke ved, at de følgende fortællinger giver et unikt indblik i de forhold, velfærdssamfundet dengang tilbød mennesker, der havde brug for hjælp, og hvordan disse forhold i bakspejlet opleves af de, der levede under dem. Vi håber, at fortællingerne ud over en historisk forståelse kan danne en ramme om en forståelse af det sociale system og de sociale problemer, vi har i dag.

På hjemmesiden www.forsorgsliv.dk ligger tillige 15 længere sammenhængende historier. Disse historier kan læses i tilknytning til kapitlerne i denne bog, og de kan måske give inspiration til større skriftlige opgaver.

Har du fået lyst til at læse mere, kan du gå til rapporten fra Svendborg Museum: Kragh m.fl. (2015): *Anbragt i historien* eller projektets hjemmeside: www.anbragtihistorien.dk

God fornøjelse.

Forord til undervisere ved professionsuddannelserne

I 2012 bevilgede Folketinget midler til et forskningsprojekt, der skulle indsamle erindringer fra mennesker, der havde været anbragt på institution før 1980, dvs. før forsorgen blev lagt ind under amter og kommuner og derved decentraliseret. Dette forskningsprojekt resulterede i rapporten *Anbragt i historien* (Krag m.fl. 2015).

Den herværende tekst er en forkortelse og tilpasning af denne rapport, så materialet bliver anvendeligt i undervisningen ved professionsuddannelserne. Omfanget er tilstræbt at have en længde, så det lader sig anvende ved én eller to undervisningslektioner i et modul, og det er opdelt, så stoffet kan uddelegeres til gruppearbejde eller oplæg fra grupper eller enkeltstuderende.

Materialet kan anvendes bredt og tværfagligt, og kan tillige anvendes ud fra flere forskellige faglige vinkler.

Ud fra en **socialpolitisk** vinkel giver materialet et rids af udviklingen og et overblik over udviklingen af socialpolitisk tænkning og dertil hørende institutionsudvikling fra 1800-tallet og til 1980. Det giver desuden et unikt indblik i sammenhængen mellem denne udvikling og vilkårene for de mennesker, der var anbragt på det pågældende tidspunkt.

Ud fra en **sociologisk** vinkel kan materialet anvendes som en levende illustration af store institutioners indvirkning på de mennesker, der bebor dem, og det kan tjene som indfaldsvinkel til at forstå f.eks. Erwin Goffmans sociologiske betragtninger i *Anstalt og menneske* om den totale institution og dennes betydning for individets selvidentitet og roller. Derudover bliver de socialhistoriske livsvilkår anskueliggjort igennem nulevende menneskers livshistorie fortalt af dem selv.

Ud fra en **pædagogisk** vinkel kan materialet tjene til illustration af betydningen af den pædagogiske professions udvikling og af betydningen af den pædagogiske (og sygeplejemæssige) teoris udvikling fra slutningen af 1950'erne og frem.

Ud fra en **historisk** vinkel kan materialet kaste lys over de tidlige velfærdsstatslige institutioner og betydningen af professionernes udvikling og tillige give et indblik i børneopdragelse og levevilkår i Danmark i midten af det 20. århundrede.

Materialet er opdelt på de forskellige forsorgsgrene *børneforsorg*, *åndssvageforsorg*, *den øvrige særforborg* (døve, blinde, fysisk handicappede) og *psykiatrien*. Hvert kapitel indledes af en generel introduktion til datidens socialpolitiske tænkning og det institutionelle landskab. Kapitlerne kan læses samlet eller hver for sig, hvis man ønsker at gå i dybden med en bestemt

forsorgsgren. De følger i store træk samme opbygning, idet der dog tages højde for grenenes forskellighed: *Institutionen, anbringelsen, hverdagsliv, sociale relationer, disciplinering og straf, behandling og livet efter institutionen.*

Forslag til mulige diskussionsemner:

- inklusion – eksklusion
- individet i en institutionel kontekst
- professionsudvikling i en institutionel kontekst
- velfærdsstat og borger
- grænser for magtanvendelse
- normalitetsopfattelse
- behandling og pædagogik
- demokrati og menneskerettigheder

Ønskes yderligere fortællinger henvises til de 15 sammenhængende fortællinger på www.forsorgsliv.dk/undervisning/beretninger, til Kragh m.fl. (2014): *Anbragt i historien* eller projektets hjemmeside: www.anbragtihistorien.dk.

Socialpolitiske strømninger og institutionsudvikling 1945-1980

"Jeg er født i 1950, og (..) kom på Knaps Minde i 1962. Min mor døde, da jeg var 5 år gammel, i 1955. Min far døde i 1962 af kræft. (..)

(Forstanderinden) Fru Jaede tog imod os, og mit første indtryk af hende var meget dårligt. Hun forlangte, at vi kaldte hende mor... (..)

På børnehjemmet kom jeg til at ligge på sovesal med syv andre (..) Vi måtte ikke være på sovesalen om dagen. På Knaps Minde havde vi intet, som vi kunne kalde private ting. Vi havde et skab og en skammel for enden af sengen. Og de gennemrodede vores ting for at se, om vi skjulte noget. (..)

Til morgenmad fik vi enten havregrød eller øllebrød. Øllebrød var det værste, vi kunne få, for spiste vi ikke op, fik vi grøden igen til middag, når vi kom hjem fra skolen..(.)

Man skulle gerne være hård for at begå sig, og det blev jeg også. Var man ked af det og græd, så kunne man ikke have det for sig selv på sådan en sovesal.(..)

Vi havde forskellige pligter på hjemmet som at sy, stoppe strømper, feje gården, gøre legestuen ren osv. Det var som også i orden, men for det meste ville jeg hellere lege med mine klassekammerater. (..) Men det var umuligt. Vi kom sjældent ud ...

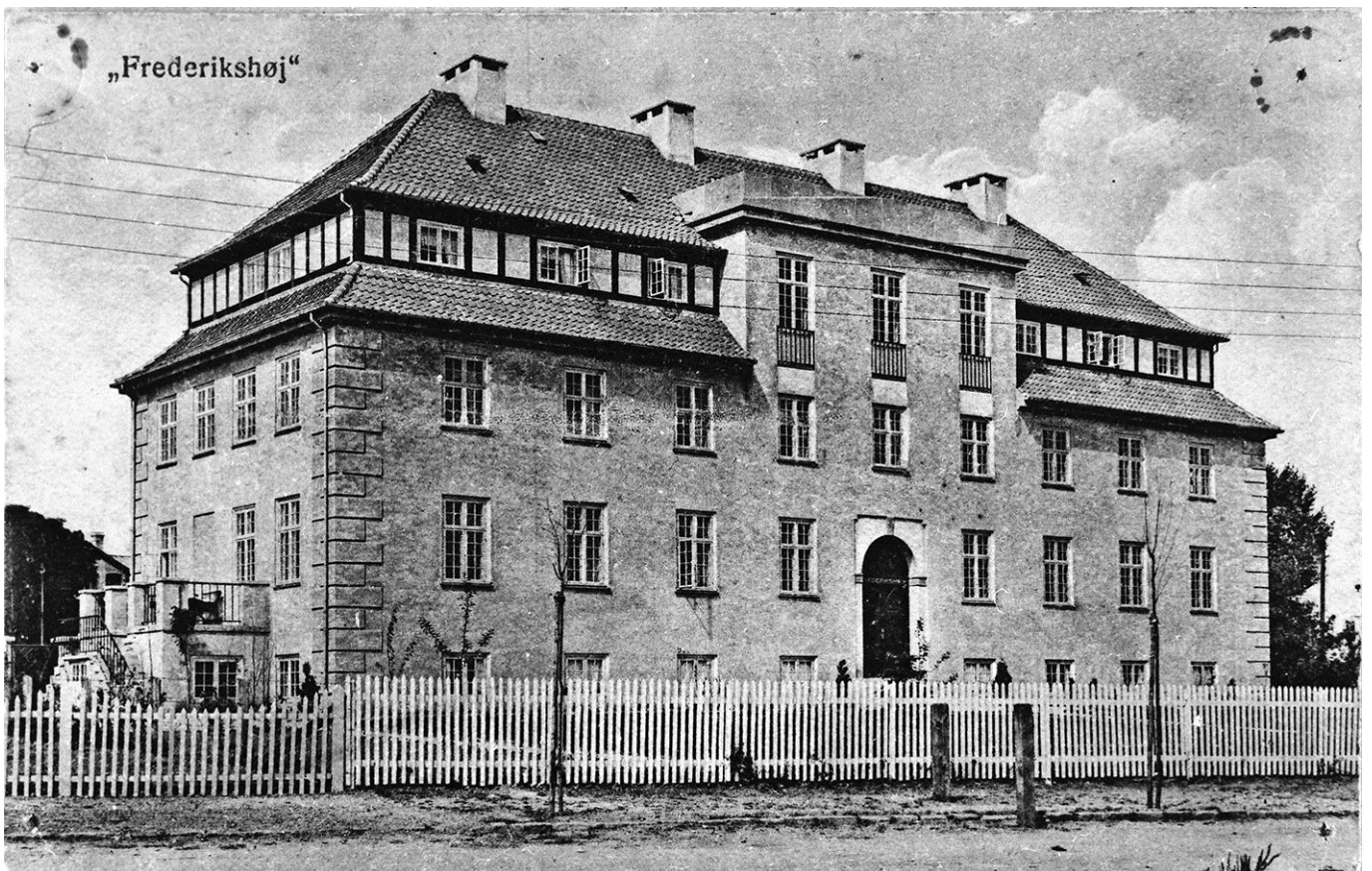
Hun gav lussinger, tog fat i os og sendte os ned i et kulsort kælderrum. Dernede var vi bange, og jeg har lidt af klaustrofobi lige siden."

Sådan lyder et uddrag af Marianne Rasmussens beretning om sit ophold på børnehjem i 1960'erne. Hendes oplevelser er ikke enestående; tværtimod deler hun oplevelser med mange andre nulevende danskere, for den socialpolitiske holdning til anbringelser og forholdene for anbragte, hvad enten det drejede sig om udsatte børn, udviklingshæmmede (dengang betegnet åndssvage), handicappede eller psykiatriske patienter, var stadig i 1960'erne præget af en tankegang med rødder langt tilbage i historien. I løbet af 1960'erne kom mange af disse holdninger under kritik, hvilket resulterede i omfattende ændringer for de anbragte, som for de flestes vedkommende fandt sted omkring 1980. Disse ændringer danner stadig, på trods af kommunalreformen og andre reformer siden, grundlaget for det institutionslandskab, som vi ser i dag.

De følgende tekster sætter fokus på de fortællinger, tidligere anbragte har om deres livsvilkår som anbragte i perioden 1945 – 1980. Disse livsvilkår formede sig forskelligt alt efter hvilken forsorgsgren, man var anbragt under, og på hvilket tidspunkt anbringelsen fandt sted. Fortællingerne er uddrag fra bogen *Anbragt i Historien*, som er resultatet af et større forskningsprojekt, udført af Svendborg Museum (Krag m.fl. 2015). For at forstå disse skildringer må vi derfor sætte dem ind i deres historiske kontekst, som udgøres af den socialpolitiske tænkning og det danske institutionslandskab og den udvikling, som finder sted i denne periode af Danmarkshistorien. Perioden 1945-1980, som disse beretninger omhandler, kan med fordel

deles op i to perioder, nemlig fra 1945 (egentlig fra 1933, men beretningerne starter her) til slutningen af halvtredserne og fra dette tidspunkt og til omkring 1980, hvor ansvaret for forsorgens og psykiatriens institutioner som følge af den store kommunalreform overgik fra staten til amterne.

I det følgende vil vi se på de forskellige forsorgsgrene hver for sig. Først vil konteksten kort blive trukket op.

Postkort fra Frederikshøj Børnehjem

Socialpolitik og institutioner før velfærdsstaten. Tiden op til 1950'erne

Opgaven med at tage vare på de af samfundets medlemmer, der ikke kunne klare sig selv, blev tidligt i historien formuleret som en opgave for fællesskabet, men blev i vidt omfang overladt til civilsamfundet, dvs. medlemmerne af det sogn, hvor de pågældende opholdt sig. Ideen om særlige steder til at huse de nødlidende opstod på forskellige tidspunkter for de forskellige grupper, først for dårerne eller de afsindige, som mennesker med psykiatriske lidelser blev kaldt. Her blev der tidligt, dvs. allerede i 1400-tallet, etableret dårekister, små indelukkede rum, hvor de pågældende blev indespærret, hvis de ikke kunne fungere i lokalsamfundet. I 1600-tallet begyndte ideen om større institutioner at tage form; for de psykisk syge i form af Sct. Hans Hospital i København, (der vel at mærke også rummede blinde, udviklingshæmmede, demente og

kronisk syge) og for forældreløse og fattige børn i form af såkaldte børnehuse (senere kaldet vajsenhuse eller opfostringshuse), hvor de pågældende blev indespærret under strenge forhold.

I 1700-tallet blev der som følge af Fattigloven fra 1708, der pålagde sognene at sørge for deres fattige, opført fattighuse rundt om i landet. Fattighusene skulle ud over fattige rumme alle, der ikke var i stand til at arbejde, dvs. kronisk syge og handicappede.

I starten af 1800-tallet vandt ideen om særlige institutioner for mennesker med bestemte typer af handicap frem i Danmark. I 1807 åbnede det første institut for døvstumme i København, og i midten af århundredet fulgte den første offentlige institution for blinde, efterfulgt af institutioner for fysisk handicappede og epileptikere. Også inden for behandlingen af de udviklingshæmmede, dengang kaldet åndssvage blev der omkring midten af århundredet, som følge af fremtrædende lægers arbejde, oprettet de første store institutioner og i de efterfølgende år blev flere store institutioner bygget. En lignende udvikling fandt sted inden for psykiatrien eller dårevæsenet (senere sindssygevæsenet), som det blev kaldt. Her opførtes, ligeledes i midten af århundredet, de første store psykiatriske hospitaler, som hurtigt blev efterfulgt af flere.

Inden for børneforsorgen forløb udviklingen ikke helt så hurtigt. De tidligere børnehuse blev i 1800-tallet afløst af forskellige plejeordninger, hvor mennesker mod betaling kunne tage fattige og forældreløse børn i pleje. I 1905 kom den første samlede lovgivning på området, som opdelte børneforsorgen i et landsdækkende system af værgeråd og plejetilsyn og førte til oprettelsen af de første statslige opdragelsesanstalter. Man satsede overvejende på privat familiepleje for anbragte børn, men hvor det ikke var muligt, blev børnene anbragt på børnehjem, der for de flestes vedkommende var drevet i privat regi. Børn, der skønnedes særligt fordærvede eller vanskelige, blev anbragt på statslige - eller statsligt kontrollerede - opdragelsesanstalter (Petersen m. fl. (Red) 2011:682.).

En af de bærende socialpolitiske holdninger i det 19. århundrede, og for den sags skyld endnu længere tilbage, som holdt sig langt op i det 20. århundrede var, at samfundet måtte beskytte sig mod personer, der på grund af åndssvaghed, sindssyge eller andre abnormiteter var til fare for den offentlige orden, hvad enten denne kunne tage form af kriminalitet, løsgængerier eller usædelig adfærd. Derfor var det nødvendigt at udskille disse afvigende individer og anbringe dem på lukkede institutioner.

Det institutionslandskab, der dannede baggrunden for de fortællinger, der indgår i denne udgivelse, havde således overvejende etableret sig op til den store socialreform i 1933. Selv om der med socialreformen skete en del ændringer i lovgivningen, skete der ikke markante nybrud i den socialpolitiske tænkning omkring afvigere og anbragte umiddelbart efter 1933. Det betød, at den oprindelige institutionelle grundstruktur bestod indtil slutningen af 1950'erne.

Socialpolitik og institutioner i velfærdsstaten. Fra slutningen af 50'erne til 1980

Op igennem 1950'erne begyndte nye socialpolitiske vinde at blæse på forsorgsområdet. Den traditionelle tanke om, at socialpolitikken skulle beskytte samfundet mod uønskede elementer blev langsomt udfordret og afløst af et nyt syn på socialpolitikken rolle som et redskab til resocialisering og normalisering af individer med vanskeligheder. Især åndssvageforsorgens, men også børneforsorgens og psykiatriens grundlag og metoder havde igennem årene været udsat for kritik fra især foreninger af pårørende. Der kom i denne periode mere opmærksomhed på sociale og psykologiske faktorerens betydning for forsorgens klienters situation, og flere af forsorgens grene begyndte at optage nye pædagogiske og psykologiske ideer i uddannelserne. Også inden for psykiatrien fik psykologerne som faggruppe så småt fodfæste, og de gjorde sammen med socialpædagogerne på trods af modstand fra forstandere og overlæger langsomt deres indtog på mange af forsorgens institutioner (Kragh m.fl. 2015:87).

Om end udviklingen gik langsomt, gik det grundlæggende princip nu i retning af resocialisering og normalisering forstået som et liv så tæt på det normale som muligt og gerne tæt på familien. Tvangsanbringelser og den omfattende brug af tvang i forsorgsinstitutionerne blev genstand for udførlig omtale og kritik i datidens medier, og spørgsmål om individuelle rettigheder og menneskerettigheder begyndte at optage offentlighed og politikere. Det førte til en række nye love på området, startende med Døveloven af 1950. I 1958 blev Børneloven ændret, og året efter blev en ny åndssvage lov vedtaget. I 1960 og 1961 blev den sociale lovgivning reformeret med en ny lov om revalidering og om offentlig forsorg.

De nye socialpolitiske tanker medførte også, at der blev sat spørgsmålstegn ved princippet om de store og lukkede anstalter som den egnede ramme om de forsorgsanbragte, selv om de bestod mere eller mindre uændrede i endnu en årrække. Det blev imidlertid først med det store socialpolitiske udviklingsarbejde, som fra 1964 og de følgende år blev udviklet i Socialreformkommissionen, at der for alvor er tale om et nybrud. Her blev tanker om en kommunalreform og en ændret arbejds- og ansvarsfordeling af de sociale opgaver udtænkt. Det førte i 1970'erne til store ændringer. Udadtil i form af den gradvise udlægning fra 1980 af forsorgens institutioner til de nye amter og et stærkt øget kommunalt ansvar for og rolle i børne- og særforsorgens institutioner, indadtil i en decentralisering af mange institutioner og en gradvis udflytning af mange af forsorgens beboere til mindre institutioner og bofællesskaber.

I de følgende afsnit vil vi se på udviklingen i de enkelte forsorgsgrene, idet vi først tegner et historisk/institutionelt rids af udviklingen på området for derefter at give ordet til de mennesker, hvis livsvilkår det var at leve under forsorg.

Børneforsorgen

Fra 1945 til slutningen af 1950'erne

I børneforsorgen havde tanken om de store institutioner som nævnt ikke vundet den samme indpas som i psykiatrien og de forskellige forsorgsgrene. Man satsede helt overvejende på privat familiepleje og mindre private børnehjem, som var under kommunalt tilsyn. Der herskede dog meget forskellige tilstande for børnene på de forskellige anbringelsessteder alt efter plejefamiliernes og forstandernes syn på børn og børneopdragelse. Generelt blev det at tage sig af anbragte børn betragtet som et kald, noget, man gjorde af filantropiske eller kristne/næstekærlige årsager. For børn med "særlige tilpasningsvanskeligheder" fandtes der dog nogle statslige institutioner, hvor de efter børneværnets anbefaling kunne tvangsanbringes. For de vanskeligste fandtes der to statsungdomshjem, et for drenge (Bråskovgård) og et for piger (Vejstrup Statsungdomshjem). For de mindre vanskelige børn fandtes der ligeledes et statsskolehjem for piger (Sjølund) og et for drenge (Kjettrupgård). Derudover fandtes nogle mindre private institutioner. Årsagerne til anbringelse på disse institutioner kunne bl.a. være tyveri, hærværk, vagabondering, skulkning, generelle opdragelsesvanskeligheder og – for især pigernes vedkommende – "*seksuelle foreteelser*". Også inden for børneforsorgen var beskyttelsen af samfundets tarv fremherskende, og de lokale børneværn havde myndighed til at tvangsanbringe børn uden forældrenes samtykke og uden retslig kendelse.

Billede af børnehjemsbørn på vej til skole (ca. 1970)

Fra slutningen af 50'erne til omkring 1980

Inden for børneforsorgen satsede man stadig i 1960'erne på private plejefamilier som det foretrukne sted at anbringe børn, men hovedparten af de anbragte børn og unge blev placeret på

forskellige typer af større eller mindre institutioner. Størstedelen af børnene kom på børnehjem, men herudover eksisterede en lang række skole- og behandlingshjem. En lovændring i 1964 indførte betegnelsen Børne- og Ungdomshjem, uden at det dog medførte ændringer i den førte pædagogik og de fysiske rammer. Derfor blev børneforsorgen igennem 1960'erne udsat for en heftig kritik i medierne, der bragte historier om overgreb og mishandling af børn anbragt på institutionerne.

På Socialreformkommissionens forslag blev børneværnet med den nye bistandslov integreret i de nye kommunale socialforvaltninger, og hele forsorsområdet blev lagt ind under Socialministeriet. Bistandsloven slog fast, at anbringelser stadig så vidt muligt skulle ske i familiepleje, men pålagde samtidig kommunerne at sørge for tilstrækkeligt med pladser i plejefamilier og holde tilsyn med dem. De forskellige typer børnehjem fik fællesbetegnelsen døgninstitutioner og blev underlagt amterne samtidig med, at der funktionsmæssigt foregik en afspecialisering af institutionerne. En del børnehjem blev efterfølgende nedlagt. En skæbne, der også var overgået opdragelseshjemmene nogle år tidligere.

Det ovenfor skitserede fokus på normalisering og individuelle rettigheder for de anbragte gjorde sig også gældende inden for børneforsorgen. Synet på børnene skiftede fra at fokusere på børnenes karakter og ansvar til at betone samfundets ansvar og deraf følgende tilpasningsvanskeligheder. Det betød internt i institutionerne en bevægelse væk fra disciplin og orden over mod mere pædagogiske og støttende tiltag, selv om debatten om og kritikken af overgreb og opdragelsesmetoder ikke forstummede (Kragh m. fl. 2015:225).

Generelt set er perioden 1945 til 1970 præget af en stigende specialisering på anbringelsesområdet. Det sker som følge af en psykologisk og pædagogisk diskurs, der trænger sig ind på området. Det viser sig bl.a. i form af flere nye institutionstyper.

Antallet af anbragte børn og unge og dermed tilsvarende antal institutioner er stigende frem til midten af 1950'erne. De store efterkrigsårgange slog også igennem her. I 1960'erne er antallet af børn under forsorg stabilt, men flere børn oplever at blive anbragt uden for eget hjem i løbet af et år.

De børn, der blev anbragt uden for eget hjem, blev overordnet opdelt i 2 kategorier med tilsvarende institutioner: børn uden adfærdsvanskeligheder med normal begavelse og børn med *"en særlig vanskelig karakter"* eller børn der *"havde udvist meget slet opførsel"*, en skelnen der går helt tilbage til den tidligste lovgivning på området fra 1905 og forsorsloven fra 1933.

Den første kategori kom fortrinsvist i familiepleje eller, hvis omstændighederne talte for det, på børnehjem, der var den numerisk største type institution med knap 200 hjem. De svagt begavede eller sent udviklede unge kunne frem til 1958 anbringes på såkaldte sinke- eller fredshjem. Optagelses- og iagttagelseshjem var hjem til midlertidige anbringelser af børn. Opholdet måtte højst vare 5 måneder, hvilket dog ikke blev overholdt konsekvent. Hjemmene var specialiserede efter alder og køn, med konsekvent kønsopdeling efter konfirmationsalderen.

Betegnelsen blev i 1964 som en følge af specialiseringen afløst af betegnelsen behandlingshjem.

Den anden kategori bestod af hhv. ungdomshjem og skolehjem. Førstnævnte optog unge mellem 14 og 18 år (fra 1964 op til 21 år) til længerevarende ophold. Skolehjem optog børn fra 7 til 14 år, senere 16 år. Skolehjemmene var betydeligt større end almindelige børnehjem og havde derfor egen skole tilknyttet. I børnenes fritid skulle der være mulighed for at deltage i erhvervsbetonet arbejde for at forberede børnene på arbejdslivet (Kragh m.fl. 2015: 259).

Erindringer fra Børneforsorgen

Anbringelsen

Den gældende lovgivning i de første efterkrigsår, forsorgsloven fra 1933, afspejler en overordnet kontrol på anbringelsesområdet, der ikke er set hverken før eller siden. Anbringelsen af børn og unge var i modsætning til voksenområdet i princippet tidsbestemt, medmindre barnet var så uheldig at blive fejlanbragt under åndssvageforsorgen. Det kunne forlænge anbringelsen med adskillige år:

Ib, født 1943, fortæller, at moren var ugift og havde tuberkulose, og at han derfor blev anbragt på Børnehjemmet Haraldslund, indtil han som 6-årig kom ind under åndssvageforsorgen og blev flyttet til institutionen i Vodskov. Selv mener han, at årsagen var ordblindhed. Da moren fandt ud af, at Ib var kommet under åndssvageforsorgen, kæmpede hun for få ham hjem igen, og i en periode boede han hos sin mor i en lejlighed i Ålborg, mens han gik på en internatskole. Men sygdom både hos moderen og barnet giver familien problemer, og det ender med en genanbringelse.

Ib kan godt se, at moren ikke var rask nok til at tage sig af ham, men han mener ikke, at han skulle have været anbragt under åndssvageforsorgen. Han husker tydeligt, hvor ydmygende det var for dem begge, da en læge, dr. Lykke, kom uanmeldt i hjemmet: " *Da hun kom, var vi knapt nok kommet op, så siger mor: 'Hvad vil du ind efter?' 'Jeg skal ind og tage en intelligenstag på Ib, for han skal med tilbage.'* Så siger mor: 'Det skal han i hvert fald ikke, det kan jeg godt love dig for.' 'Jo, det skal jeg, og jeg skal lave en intelligenstag på ham.' 'Ja, det kan du så godt få lov til', sagde mor. Så satte Doktor Lykke sig ned, papirerne lå på bordet, så kommer hun med nogle dumme spørgsmål, hun spurgte mig: 'Hvad er forskellen på en myg og en elefant?' Så sagde jeg: 'Ved du ikke engang det selv?' 'Jo', sagde hun. 'Hvad fanden spørger du så efter? Så må du jo være dummere end jeg.' 'Du er næsvis', sagde hun. 'Ja, det kan godt være, men sådan er det bare!' Da vi var færdige med intelligensprøven, der havde hun ringet til Vodskov, de skulle komme og hente mig. Så åbner min mor døren og råber, så hele opgangen kan høre det: 'Kan du komme ud i en fart?' (...) Så skete der ikke mere, men så et halvt år efter så kom jeg til Vodskov igen. (...) Da jeg skulle tilbage, græd jeg endnu mere end mor. " (Ib Petersen, Vodskov 1949 – 1968, Kragh m. fl. 2015:178f).

Lovgivningen og den centrale forvaltnings kontrol med forældre og familier er hovedsageligt rettet mod de grupper, der blev betragtet som særlig udsatte. Der var fast tilsyn med børn født uden for ægteskab og børn af enlige kvinder, ligesom der var indført bedre muligheder for at tvangsfjerne børn med fysiske svagheder.

For den almindelige børneforsorg gjaldt desuden, at børneværnet havde tavshedspligt. Det betød, at familien var forhindret i at se sagens akter, den kendte ikke grundlaget for forvaltningens beslutning, og den vidste til tider måske ikke, hvor deres barn var anbragt:

"En dag ankom nogle for os ukendte mænd, og ville afhente os. Det foregik dog ikke uden modstand. Jeg husker tydeligt (som noget af det eneste jeg husker fra mit tredje leveår), at man slæbte af med os. Ned til Lyngby Hovedgade ligger der en lille trappe fra ejendommens areal. Jeg husker tydeligt denne trappe, sikkert fordi jeg holdt krampagtigt fast i trappens gelænder med begge hænder – lige meget hjalp det – jeg kom ned ad trappen og ind i en bil, der holdt klar ved trappen." (Jens Bressendorf-Madsen, Brede Plejehjem, Kgs. Lyngby 1949 – 1954, "Der er så meget at takke for?", www.anbragtihistorien.dk).

"En dag vi legede på gaden Revaldsgaden kom der politi og nogle andre som viste sig at være børneværnet, de bad os følge med, de kom med flere underlige forklaringer om hvad vi skulle, vi ville ikke med og så blev vi taget med magt i et køretøj, og vi blev kørt direkte til et børnehjem. I Hornbæk på vejen fik vi tæsk af børneværnet, fordi vi ikke ville med - værnet mod hvem? Det var ikke os de værnede om men deres ondskab mod mig og min bror(...). Nå, men min bror fik at vide at far intet vidste om, hvor vi var henne, han havde blot fået at vide at vi var fjernet af børneværnet, grundet at min bror havde skulket fra skolen og havde snuppet noget koks, så vi kunne få noget varme i huset. Det var jo det." (Izak Leif Egelund, Optagelseshjemmet i Hornbæk, 1950-1952, "Blod tåre angsten sved", www.anbragtihistorien.dk).

Børneforsorgens institutioner var både som følge af lovgivningens formuleringer og den praktiske dagligdag stærkt præget af idealet om familien som det centrale opdragelsesmæssige holdepunkt i de anbragte børns opvækst. Retorikken i lovgivningen går på at "skabe en hjemlig atmosfære" og "minde om almindelige hjem", og når barnet mødte op på børnehjemmet, blev det mødt af plejemor og plejefar. Symbolikken var ikke til at tage fejl af, og nogle steder forlangte plejemor endda at blive tiltalt som "mor":

"Hun forlangte, at vi kaldte hende mor, men det nægtede min lillebror (Kalle), som aldrig havde oplevet vores egen mor. Hun var jo død. Han sagde: "Jeg har ingen mor". Det blev fru Jaede meget fornærmet over." (Marianne Rasmussen, Børnehjemmet C. Knaps Minde 1962-1967, "Børnehjemmet C. Knaps Minde", www.anbragtihistorien.dk).

Forstanderparret havde stor magt og indflydelse, for det første i forhold til opdragelsen i dagligdagen. De kom ofte til at præge den enkelte institution på afgørende vis, og var dermed medvirkende til den store variation, der var fra børnehjem til børnehjem. For det andet havde de stor magt i forhold til forældrene (og dermed også i forhold til børnene). Fra forsorgsloven i 1933 og frem til 1958, hvor den nye forsorgslov blev vedtaget, mistede forældrene forældremyndigheden, hvis deres børn blev anbragt under børneforsorgen. Denne overgik til forstanderen eller forstanderinden, som kunne afgøre, om barnet måtte modtage besøg eller

tage på besøg hos familien og havde fuld kontrol over barnets kontakt til omverdenen via breve m.v.

Fra 1958 indførtes frivillig anbringelse, og i disse tilfælde beholdt forældrene forældremyndigheden over deres børn ved anbringelse. Med børne- og ungdomsforsorgens indførelse i 1964 bliver det en del af målsætningen at beholde familien samlet. Blev barnet anbragt, beholdt forældrene nu forældremyndigheden og kunne søge barnet hjemgivet. Fra 1966 kunne forstanderen ikke længere begrænse børns samkvem med forældrene (Rytter 2011:52f).

Opstilling Landerupgård

Hverdagsliv

Hverdagslivet er i den første tredjedel af århundredet præget af arbejde, ikke blot fordi det var et bidrag til institutionens økonomi, men også fordi der var en direkte kobling mellem opdragelse og arbejde. Deltagelse i konkrete arbejdsprocesser blev anset for nødvendigt for at rette op på børn med "en vanskelig karakter" og for på sigt at få dem til aktivt at indgå som en del af arbejdsstyrken. Senere, fra 30'erne og frem til slutningen af perioden, bliver hverdagslivet mere præget af regler, pligter og disciplin. Arbejdet (pligter) er således ikke mål og middel på samme tid, men det har i stigende grad den funktion at fremme børnenes selvdisciplin (Kragh m. fl. 2015:151). Denne udvikling spejles i de store strukturelle ændringer, der sker i Danmark, hvor landbrugslandet afløses af industri med behov for nye kompetencer og større selvstændighed hos lønarbejderne.

Børnehjemmene skulle huse op til 50 børn og måtte derfor indrettes i større herskabsvillaer i udkanten af byerne eller på landet, langt fra alting: *"I dag ville man sige: 'Sikke et flot sted'. Dengang tænkte vi, at det lå langt pokker i vold (...). Jeg følte mig ensom og forladt."* (Pia, Vejstrup Statsungdomshjem 1959 – 1961, Kragh m. fl. 2015:138).

Det er Pia, der fortæller om Vejstrup Statsungdomshjem, oprettet 1908 for piger med særlige tilpasningsvanskeligheder. Indretningen af institutionerne stod i overensstemmelse med formålet, og især var det afgørende, om det var beregnet på piger eller på drenge. Børnehjem for piger kunne være imødekommende og typisk for danske landejendomme med hvid trælåge, grus på gårdspladsen, og indenfor dominerede en feminin æstetik med lyse farver og mange blomsteranretninger. I god overensstemmelse med den daværende kønspolitiske opfattelse. Pigerne skulle *"oplæres til tjenestepiger og bortfæstes fra hjemmet i pladser"*. Kønsblandede institutioner og drengehjem var mere maskulint prægede og rettet mod det fysiske arbejde. Det gjaldt fx Godhavn Drengeshjem, oprettet i 1893 som opdragelsesanstalt og hjem for forældrelose eller ulykkeligt stillede drenge, senere godkendt som skole- og lærlingehjem med plads til 80 drenge i alt.

Sovesalen

Børnene sov på sovesale, der var spartansk indrettet uden nogen form for udsmykning eller personligt præg: *"På Knaps Minde havde vi intet, som vi kunne kalde private ting. Vi havde et skab og en skammel for enden af sengen. Og de gennemrodede vores ting for at se, om vi skjulte noget. Jeg kan huske, at jeg elskede at læse kærlighedsromaner og gemte dem under madrassen. Det blev selvfølgelig opdaget, og jeg fik en på hovedet, det måtte vi ikke læse."* (Marianne Rasmussen op. cit.:6).

"Vi lå jo på sovesal, og det var skammel, seng, skammel, seng, skammel, seng, og der var ingenting på væggene eller noget. Der var kun den pære, og så var der et vindue i døren, så de kunne kigge ind, om vi havde hænderne på dynen. Men den der vågepære, den... jeg har faktisk haft mareridt hele mit liv." (Rene Hald, Børnehjemmet Bethlehem, 1954 – 1966, Kragh m. fl. 2015:266).

"Det var svært for mange børn at vænne sig til sovesalene. Nok havde mange sovet sammen med søskende i hjemmet, men her skulle man sove sammen med børn, man ikke kendte. Var man ked af det og græd, så kunne det høres og man kunne risikere drillerier." (Marianne Rasmussen op. cit.). Vådliggerne var særligt udsatte for hån og foragt fra både ansatte og de andre børn, og det var umuligt at skjule det, når det var sket. Et barn blev sat til at stå nøgen og skylle stikstykker op: *"Det var ikke rart, det var koldt vand. Så stod jeg bare der og rystede, og jeg sov med underbukser på. De var altid våde, de hang sådan ned af kroppen."* (Rene Hald, *ibid*:144).

Toiletbesøg var heller ikke private: *"Når de store kom og skulle skide, så smed de os væk fra lokummerne. Om vi var midt i en lort eller hvad, så gjorde de det. Så når jeg hørte dem, så rejste jeg mig altid op. Du kunne aldrig få lov at skide i fred. (...) Der kom altid en, der var større og rev dig væk fra lokummet. (...) Ingen pardon der."* (Rene Hald, *ibid.*:273).

Der blev gennemført forbedringer i løbet af de første efterkrigsår, hvor der blev installeret fjernvarme og indrettet indendørs baderum og wc. Sovesalene blev først afløst af mindre værelser indrettet til to eller fire børn i løbet af 1960'erne. Børnene fik eget værelse et godt stykke ind i 1970'erne.

Sovesal på børnehjem

Kost, klæder og hygiejne

I de officielle vejledninger om kosten stod der, at den skulle være nærende, sund og tilstrækkelig samt afpasset efter børnenes alder. Erindringerne om maden er meget forskellige, både hvad angår mængde og kvalitet. Og så var der forskel på børn og voksne, som vi skal se nedenfor.

Men det der især bemærkes, er den disciplinering, der foregår omkring spisebordene. Man skulle spise det, der blev sat på bordet, og der skulle spises op, uanset om barnet kunne lide maden eller ej. Mange børn kunne ikke lide havregrød: *"Selv kom jeg ud for – sikkert en af de første dage, vi var på Brede Plejehjem – at jeg skulle spise min havregrød. Jeg tror ikke, at denne form for morgenmad lige var min livret. Det var en underlig stiv masse, der blev læsset op på en tallerken. Jeg er sikker på, at det ville have egnet sig til at løbe på skøjte på. Jeg kunne bare ikke få den ned! Der var ikke noget at gøre. De voksne prøvede så at tvinge substansen ned i mig. Jeg gjorde selvfølgelig modstand, men lige meget hjalp det. Til sidst blev jeg sat ud på et*

stort badeværelse. Her kunne jeg så sidde og kikke på min morgenmad, indtil jeg "ville" spise den. De prøvede så igen at tvinge den ned i mig, men lige meget hjalp det. Det eneste de fik ud af det, var at jeg brækkede mig ned i maden. Det hjalp heller ikke, jeg skulle spise den sunde og fantastiske dejlige morgenmad. I dag bilder jeg mig ind, at episoden strakte sig over flere dage, men det har sikkert været sådan, at man opgav hen under aftenen. Men jeg husker tydeligt, at jeg sad og kikkede på den ulækre havregrød, der efterhånden flød med bræk og mælk." (Jens Bressendorf-Madsen op. cit.).

Spisesal fra børnehjem i 1950erne

Frem til 1952 gik børnene ofte i ens tøj, der havde et umiskendeligt institutionspræg. Derefter skulle beklædning være individuel. Institutionspræget viste sig ved, at børnene blev frataget deres eget tøj ved ankomsten, hvorefter de fik udleveret institutionens tøj med indsyet nummer: "Det første der skete på Godhavn var, at man blev frataget sin identitet, man fik frataget sit tøj og fik Godhavns tøj på i stedet, man fik et nummer. Jeg fik nummer 46, nu var du ikke en person men et nummer ud af 50 andre, der var ikke navn, men nummer i dit tøj og så videre." (Otto Køldal, Godhavn 1962 - 1964. "Primært om manglende skolegang på Godhavn". www.anbragtihistorien).

Mængde og kvalitet af tøjet bliver erindret og vurderet forskelligt og var uden tvivl forskelligt fra sted til sted. I nogle tilfælde blev det vurderet positivt, fordi det var gode sko og varmt tøj til vinteren, og sikkert også fordi det var bedre end det, man kom fra (Karen Fleurfontaine Warren, Allerupgård Børnehjem 1944-1954, Kragh m. fl. 2015:147). I andre tilfælde blev institutionens tøj beskrevet som elendigt og fuldstændig ens for alle. På Godhavn gik drengene i praktisk arbejdstøj og med bare tæer i træskoene. Om foråret tog personalet uldsokkerne, og man fik

dem først igen om efteråret (Ejler Bjøler, Godhavn Dreng- og skolehjem 1947-1954, *ibid*:147). På Vejstrup Statsungdomshjem derimod kunne pigerne ikklæde sig lyse sommerkjoler, som de selv havde været med til at sy. Formålet med pigernes ophold var også et andet, de skulle opdrages til at blive "pæne" piger.

Hygiejne var en vigtig del af dagligdagen på mange børnehjem. Den var sat i system af personalet uden tanke på, hvordan børnene og måske især de unge følte deres personlige grænser forulempet: *"Vi blev tvunget til at gå i iskoldt brusebad. (...) Vi stod på en række, imens de råbte: 'Kom nu! Kom nu! Hold op med det der, se nu at komme igennem!' Jeg tror sommetider, der var nogen, der nød at have den magt."* (Anonym, Viby lagttageshjem 1956, *ibid*:148). Også andre fortæller om forhadte kolde brusebade. *"Nogle af lederne havde et system hvor den, som kom først efter vækning, skulle tælle til 1 under det kolde vand, den næste til 2 osv. Den sidste skulle så tælle til rigtig mange, hvis man da ikke faldt om inden; det skete desværre indimellem."* (Rosenmejer, Børnehjemmet Landerupgård 1946 - 53, *ibid*:148f).

Arbejde, skole og fritid

Arbejdet havde i starten af perioden en vigtig funktion som det pædagogiske indhold i opdragelsen. For de institutioner, der lå afsondret ude på landet, lå det helt naturligt at inddrage børnene i arbejdet i landbruget eller den jord, der var knyttet til institutionen. Men med afvandringen fra landbruget, der tog fart fra 1930'erne med bymæssig vækst og industrialisering til følge, er fysisk arbejde og landbrug ikke længere det logiske svar. Der stilles andre krav til børns kompetencer og kundskaber, og derfor nedtones kravene om arbejde og afløses af pligter og skolegang og fra begyndelsen af 1950'erne tilbud om fritidsaktiviteter, hvor børnene og de unge selv kunne vælge, hvad de havde lyst til at beskæftige sig med. I en betænkning fra 1952 formuleres et forbehold over for udstrakt brug af pligtarbejde i køkken, ved rengøring, i have og på markerne, og i en efterfølgende vejledning til landets opdragelseshjem begrænses pligtarbejdet til 2 timer om dagen.

I beretningerne har arbejdet en stor plads i hverdagen, men dette gjaldt også for mange børn, der ikke var anbragt, i hvert fald i de første år efter krigen. Det er hårdt fysisk arbejde både ude og inde. Der skulle fejes og rives gårdsplads, saves og kløves brænde, der skulle ryddes og vaskes op, skures gulve, sys og stoppes strømper. Hygiejne og opdragelse til husførelse var også vigtigt. I nogle beretninger accepteres de pligter, der skal udføres, i andre beretninger berettes om udnyttelse af børnene til opgaver, der ikke var acceptable eller direkte udtryk for magtfordrejning. Drengene blev sat til at renovere bygninger i tilknytning til børnehjemmet (*ibid*:151), eller til at rense mursten til en tilbygning til forstanderens hus. Små drenge, der knap kunne løfte en stor skovl, blev sat til at grave store rødder fri. Drengene kunne også udlånes til andre institutioner eller private. Her skulle de fx hjælpe med at sætte bygninger på Himmelbjerggården i stand, eller de blev udlånt til at slå præstens kæmpestore græsplæne. Forstanderen på Godhavn var stolt af sin græsplæne, så alle drengene lå og fjernede ukrudt. Om

vinteren kunne en lærer beordre drengene til at vende jord med en skovl, en aktivitet der var noget nær umulig, fordi jorden var stivfrossen. Andre lærere stillede mindre krav til børnene og indgik selv aftaler med drengene for at lette arbejdet (Rytter 2011:104f). De anbragte børn og unge fik ingen løn for det arbejde, de udførte på institutionerne.

Med begrænsningen af arbejdspligterne bliver der rum til andre aktiviteter, som der blev det for alle unge i løbet af 1950'erne. Det er også her efter krigen, at Ungdomskommissionen nedsættes og efterfølgende udgiver en række betænkninger, der skulle få stor betydning for synet på børn og unge generelt og dermed også på anbragte børn og unge. Anbragte betegnes nu som "*Den tilpasningsvanskelige Ungdom*", og de mere grove betegnelser som karaktersvagthed, vanartethed, forbryderiskhed m.v. opgives. Det anbefales i en vejledning fra 1952 at fremme børnenes egen virketrang og mulighederne for leg gennem etablering af legepladser og samkvem med børn fra lokalområdet. I beretningerne fremstår der dog et noget mere differentieret billede. Nogle børn har gået til fodbold, spejder, dans og lignende, mens andre ikke havde de muligheder, i visse tilfælde fordi forstanderen mente, at de havde tilstrækkelig fri i forvejen (Marianne Rasmussen, C. Knaps Minde, 1962 – 67, Kragh m. fl. 2015:153).

Skolegangen på skolehjem og børnehjem vurderes meget forskelligt fra sted til sted. De gode oplevelser er præget af åbenhed mod omverdenen og almindelig kommunal skoleundervisning: "*Som 10-årig kom jeg på Høng børnehjem, fordi jeg ikke passede min skole, da jeg boede hjemme. På Høng børnehjem gik jeg i en almindelig folkeskole..... Men jeg kom altså fra en 7.-klasse i en almindelig folkeskole, hvor vi var en blandet klasse med lige mange drenge og piger. Vi gik til og fra skole ligesom alle andre børn. Vi kunne gå en tur i byen, vi kunne cykle en tur til børnehjemmets sommerhus ved Mullerup Strand 20 kilometer væk, vi fulgte med i, hvad der skete i Danmark og verden i øvrigt. Jeg havde altså en helt almindelig hverdag som andre børn, selv om jeg boede på et børnehjem.*" (Otto Køldal op. cit.).

Ikke alle husker det så positivt, selv om de gik i den lokale skole, for det kunne ikke skjules hvor de kom fra, og det var ikke rart: "*Værst var det i gymnastiktimerne, når vi skulle klæde om. For så kom det jo frem, at vi gik med sorte silkeunderbukser. Det var et mareridt..... I skolen blev der i begyndelsen råbt "børnehjemstøs" og den slags efter os, men vores lærerinde fik lagt en dæmper på det. Efter skole skulle vi komme lige hjem uden svinkeærinder. Vi fik fri kl. 14 og skulle være hjemme kl. 14:15. Jeg kom aldrig med mine klassekammerater hjem og kom aldrig med til deres fødselsdage, og de blev heller ikke inviteret til min. Først da jeg kom i 9. klasse, skete der nogle ændringer, da jeg på det tidspunkt begyndte at gøre lidt oprør.*" (Marianne Rasmussen op. cit.).

Drengen fra Høng Børnehjem blev som 14-årig flyttet til Godhavn Skolehjem, og det blev ikke opfattet positivt: "*Vi måtte under ingen omstændigheder forlade Godhavns grund, altså ingen byture. Vi havde ingen forbindelse med omverdenen, vi vidste ikke, hvad der skete i Danmark*

eller i verden i øvrigt. Vi var låst inde om natten på en sovesal, hvor vi sov 50 drenge, det havde jeg ikke prøvet før, på Høng boede vi 2 på hvert værelse og vi havde selv nøglen. Jeg kan endnu fornemme lugten af 50 par sure sokker, vi fik skiftet tøj en gang om ugen. Som man sikkert kan forstå, var det noget af et kulturchok at komme på Godhavn. Jeg har tidligere nævnt én foruden mig, som kom fra andre børnehjem, hvor der ikke blev begået vold mod børnene, og fra almindelige folkeskoler. Jeg kan nævne mange flere, men så vil hele dagen gå med det. På Skolehjemmet Godhavn blev der undervist på tredje klasses niveau. Med blandt andet gamle plancher med f.eks. gårdens dyr, - en KO - en GRIS - et FÅR. Samfundsfag/orientering/demokrati etc. blev der af naturlige årsager IKKE undervist i, idet vi levede totalt afsondret fra omverdenen, så hvad kom det os ved, hvad der skete uden for Godhavn. Vi gik i skole 3 timer om dagen, (3 timer i skole om dagen i 9. klasse 16 år gammel). Det er 15 timer om ugen, ja 15 timer om ugen. 25 elever om formiddagen 25 elever om eftermiddagen, vi skiftede hver uge, altså i det omfang vi ikke blev smidt ud, fordi vi var for urolige eller direkte saboterede undervisningen, eller vi havde andre opgaver. Jeg var f.eks. postdreng, det vil sige at jeg hentede post i Tisvildeleje hver formiddag og gik derfor ikke i skole i de uger, hvor jeg skulle være der om formiddagen. En anden elev skrællede kartofler hver formiddag, så han fik også kun halv skolegang." (Otto Køldal op.cit.).

Drenge på børnehjem arbejder

Straf og privilegier

Socialpædagogikken var i starten af perioden knyttet tæt til en kristen tankegang og tro, hvor synd og drifter skulle hæmmes ved hjælp af en opdragelse, hvis midler om nødvendigt var disciplin og korporlig straf. Børnene var syndere, for de blev jo set som karaktersvage,

forbryderiske og vanartede. Kaldstanken, der tidligere havde haft betydning som incitament til oprettelse af institutioner i privat, filantropisk regi, kommer i efterkrigstiden under et stadigt større pres udefra. Reformpædagoger, psykiatere, psykologer og socialrådgivere repræsenterer et nyt individualiseret børnesyn, der lægger vægt på barnets alsidige udvikling, men også en patologisering af barnet, der åbner op for kategoriseringer og fejludviklinger, der skal behandles.

Filantropiens endeligt og dermed kaldstankens svinden ind til tomme, ritualiserede former og regler finder sted i løbet af 1950'erne. Børneforsorgen selv førte ikke diskussionen om en ny pædagogik, der kunne modsvare store samfundsmæssige forandringer. Derfor tog den centrale statslige forvaltning initiativet og støttede sig her til reformpædagogikken og den nye videnskabelige opfattelse af børns udvikling og fejludvikling (Bryderup 2005:266ff).

De nye tanker modsvarede nye krav til lønarbejderen om at styre sig selv gennem selvkontrol og selvbeherskelse, krav der ikke kunne opnås gennem fysisk, udefrakommende afstraffelse. De institutioner, der ikke kom de nye tanker i møde, og som søgte at opretholde status quo gennem øget indadvendthed og isolation fra omverdenen, havde størst modstand mod at afskaffe fysisk afstraffelse på trods af øget statslig regulering, der indeholdt direkte forbud mod afstraffelse.

Hustugtreglementet fra 1937 var det formelle grundlag for afstraffelse i børneforsorgen helt frem til 1950, hvor der nedsattes et udvalg til reform af området. Som følge af en protest fra forsorgsansatte og forstandere, samt formanden for Danmarks Lærerforening, der var bange for at ideen også skulle brede sig til folkeskolen, blev fysisk afstraffelse ikke afskaffet. I en vejledning fra Arbejds- og Socialministeriet fra 1952 vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem pointeres det, at "legemlig afstraffelse skal anvendes med varsomhed og besindighed". Børn under 10 år kunne revses med lussing på kinden (flad hånd) eller på sædet (flad hånd). Børn over 10 år kunne revses med lussing både på kind og ende, drenge over 10 år kunne blive slået i enden med tyndt spanskrør, ikke over 4 cm i omkreds og ikke over 1 m langt. Indespærring kunne foregå som stuearrest eller i et særligt betækningsrum. Børn mellem 10 og 15 år kunne sidde her op til 2 døgn, børn over 15 år op til 4 døgn. Efter flere tilløb fra den centrale forvaltning forbydes spanskrør i 1954 og lussinger fra 1. januar 1968 (Kragh m. fl. 2015:197f).

Forbuddet mod fysisk afstraffelse og de formaninger, der fulgte med fra den centrale forvaltnings side, blev tilsyneladende ikke fulgt i forsorgen. Beretningerne indeholder mange beskrivelser af både psykiske og fysiske overgreb mod børnene, også efter forbuddet. Men der er store forskelle, der skyldes lokale og individuelle forhold: *"Som 10-årig kom jeg på Høng børnehjem, fordi jeg ikke passede min skole, da jeg boede hjemme. På Høng børnehjem gik jeg i en almindelig folkeskole. På Høng Børnehjem var der en udpræget IKKE- volds-kultur, i de 4 år jeg var på Høng børnehjem, er jeg aldrig blevet slået af en ansat, og andre der var der på samme tid, som jeg senere har talt med, bekræfter at de heller ikke er blevet slået...."* Barnet

flyttes som 14 årig til Godhavn, hvor meget er anderledes: "At de samme lærere så også var dem der straffede/slog os for de mindste forseelser i fritiden, ikke forstået sådan at de ikke også slog os i skoletiden, for det gjorde de også, den mest populære afstraffelse var at hive os enten i bakkenbarterne, og hvis sådanne ikke var til stede, så at hive os i de små hår i nakken, man kan blive virkelig høj, når man bliver hevet op fra en stol i de små hår i nakken, gjorde det jo ikke nemmere for dem at undervise en flok skoletrætte elever" (Otto Køldal op.cit.).

Beretninger indikerer, at Godhavn Skolehjem var præget af fysiske og psykiske overgreb, der til tider endte i hospitalsindlæggelser og varige fysiske og efter de anbragtes egen opfattelse også psykiske skader. De tidligere børnehjemsbørn beretter om "tæsk med rive eller børste", "spark og stød på kroppen" eller "at knalde to drenges hoveder sammen". (Rytter 2011:201, citeret efter Kragh m. fl 2015:195). En elev beretter fra 60'erne: "En lå og græd i sengen på sovesalen den første nat på Godhavn. Han blev gentagne gange bedt om "at holde kæft", hvilket ikke hjalp. Til sidst kom nattevagten over og bankede ham, til han brækkede armen." (Rytter 2011:73). Fysisk afstraffelse var således tilfældig og kunne ramme helt uventet, ikke kun hvis man havde gjort noget, man ikke måtte. En tidligere anbragt fortæller om den første tid på et børnehjem i Randers: "Plejemor var en lille, tyk dame med kraftige ben og hænder. I dag ville jeg nok beskrive hende som mandhaftig. Vi blev budt på lidt kaffe o.l., mens hun studerede mig nøje. Jeg var meget genert og svarede høfligt på alle spørgsmål. Jeg husker tydeligt, at hun sagde til mig, at hun havde hørt, at jeg var en meget sød pige – så nu ville hun virkelig håbe, at jeg levede op til forventningerne. Jeg kunne ikke finde på andet end at smile høfligt tilbage... Det var efter morgenmad den 3. dag, at plejemor satte de andre piger til at vaske op, men bad mig om at komme med hende ind på værelset ved siden af soverummet. Hun lukker hurtigt døren og spørger straks: "Hvad er du så sur for?" Jeg bliver meget bange og svarer, at jeg ikke er sur. Jo, hun synes, at jeg altid er sur – ja, siden jeg er kommet! Jeg tør slet ikke sige, at jeg nogle gange har haft hjemme og været ked af det. Jeg gentager bare, at jeg ikke er sur. Jamen, jeg havde bare at smile, når hun så på mig – nu skulle hun nok lære mig at smile! Og så skal jeg da love for, at den "dame" kunne slå en proper næve. Slagene regner ned over mit ansigt og jeg mærker, at især min mund svulmer op og jeg synker i knæ. Hun bliver ved og da jeg prøver at afbøde slagene, bliver mine fingre følelsesløse og hæver også op. Og så siger hun noget utilgiveligt:" Og du må lige huske, at du jo ikke kan være hjemme hos din mor, for der opførte du dig heller ikke ordentligt. Fra nu af, har du bare at se glad ud, hver gang jeg kigger på dig!" Og jeg nikker lydigt og prøver allerede dér, at smile til hende med min forslåede mund. Jeg bliver lukket ud til de andre piger, som stadig står ved opvasken. De ser forlegne på mig, men jeg mindes ikke om de spørger mig om noget. Jeg husker dog, at smile alt hvad jeg kan resten af dagen, hver gang plejemor kigger på mig og hun nikker smilende tilbage. Om aftenen roser hun mig endda og siger:" Hvor er det rart, at du ikke ser sur ud mere – du er også meget kønnere, når du smiler." (Anonym, Børne- og optagelseshjemmet Infanterivej 33, 1961-1965, "Erindringsglimt fra Børnehjemmet Infanterivej, Randers", www.anbragtihistorien.dk).

Børnene kunne også blive spillet ud mod hinanden under truslen om at få frataget privilegier. En tidligere anbragt beretter om, hvad der skete, da hun og en anden pige kommer tilbage efter en kortvarig springtur fra Børnehjemmet Hjortebjerg Skole: "*Idet vi træder ind på sovesalen, bliver lyset tændt, og fjorten piger overfalder os med grydeskeer og andre ting og banker løs på os. Et morderisk raseri flammede op i mig, og blændet af tårer slog jeg vildt omkring. Hvem det var af os, der ramte en, så hun kom på hospitalet, ved jeg ikke, men kampen sluttede der. Det viste sig, da vi senere talte med dem, at de voksne havde udstyret dem med de forskellige slaginstrumenter og truet dem til at gøre, hvad de gjorde. Truslen gik ud på, at de i forvejen sparsomme goder ville blive taget fra pigerne, hvis de ikke gjorde, hvad de fik besked på. Jeg må lige indskyde, at det var et såkaldt kristent hjem, hvor der blev bedt bøn før og efter hvert måltid. Som jeg så og ser det, var det et sted styret af djævlene.*" (Grethe Behnke Larsen, Børnehjemmet Hjortebjerg Skole, 1959 – 69, Kragh m. fl. 2015:204).

Sociale relationer

At være anbragt uden for hjemmet fjernt fra sine kendte og nære relationer var (og er) en voldsom begivenhed i et barns opvækst. I starten af perioden ansås det ikke for positivt for barnet at have kontakt til sine forældre, først senere lægges der mere vægt på familierelationen. Ankommet til børnehjem, uanset grunden til det, stod barnet helt alene og skulle til at danne nye relationer med andre børn eller de voksne på stedet. Også her er der store forskelle fra institution til institution, og der er mange forskellige strategier fra barn til barn i et forsøg på at overleve, alt afhængig af det enkelte barns psyke og øvrige forudsætninger.

På trods af overlevelsesstrategier og forsøg på at tilpasse sig er mange af beretningerne præget af en grundlæggende følelse af ensomhed, svigt og "*ikke at høre til*". Hvis man ikke hører til i en familie, hvor hører man så til?

Der har for nogle anbragte været frivillige uden for institutionen eller i den umiddelbare nærhed, der har påtaget sig en rolle som "*erstatningsfamilie*". De har besøgt og haft besøg af børnene. Hvis relationen kunne holde ved, fik det stor betydning for barnet, men lykkedes kontakten ikke, gentog oplevelsen af at være uønsket sig igen. Det skete for Lars, der havde fru Gordon som "*bedstemor*", men da Lars kom i familiepleje, og i øvrigt mistede kontakten til sin lillesøster, der blev anbragt andetsteds, glippede kontakten til fru Gordon. Datteren henvender sig senere på institutionen for at genoptage relationen, men af én eller anden grund lykkes det ikke. Følelsen af "*ikke at høre til*" og gentagne anbringelser forskellige steder gør det vanskeligt at finde sammenhæng i egen historie, derfor siger Lars i afmagt: "*Vi fik stjålet vores historie, og det er besværligt at få den igen.*" (ibid:393ff).

De børn, der havde vanskeligt ved at danne nye sociale relationer på institutionen, og det var ikke et ubetydeligt antal, søgte trøst andre steder. Naturen, der ofte var tæt på, kunne være et sted at søge hen for at sidde og dagdrømme på en træstub, eller man kunne knytte sig til de dyr,

der ofte var en del af den store husstand. Pigerne kunne også kaste deres omsorg på en dukke, hvis de var så heldige at have en.

De søskende, der blev anbragt sammen, følte sig ofte tæt knyttet til hinanden i den nye verden, de pludselig kom ind i. Derfor var det ekstra hårdt, når en storesøster, der var vant til at passe på sin lillebror, stod fuldstændig magtesløs over for en afstraffelse, der forekom ubegrundet og fuldstændig tilfældig. Ulla er ankommet til julemærkehjemmet sammen med sin lillebror nogle få dage før. Plejemor står sammen med en lille gruppe børn. Ulla ser til på afstand: *"Pludselig blev hun (plejemor) sur, jeg ved ikke hvorfor, og begyndte at slå og sparke ind i gruppen af børn. Jeg kan huske, at mit hjerte stod stille. Der begyndte jeg at græde, for jeg var bange for, at hun skulle ramme min lillebror. Det gjorde hun ikke, men jeg glemmer det aldrig! Han stod bare stille og kiggede ud i luften, han kunne godt være lidt distræt. Det kunne godt betale sig, når verden var lidt for ond."* Ulla havde altid været vant til at passe på sin lillebror, så afmagten ramte hende dobbelt så hårdt. *"Jeg var skrækslagen og magtesløs!"* (Ulla (anonym) Julemærkehjemmet Holbølsminde, 1955, ibid:205).

Da moderen døde af kræft, kom Jane og hendes tre brødre på børnehjem. De to ældste brødre kom på afdelingen *"Storehjem"*, Jane og hendes lillebror kom på *"Lillehjem"*. Her mister de kontakten med hinanden og ser kun hinanden sporadisk i den fælles gård. I et desperat forsøg på kontakt lister Jane sig over til brødrene og stjæler deres cowboyblade, der ligger under deres hovedpuder: *"Jeg listede mig fra pigeafdelingen over til drengeafdelingen og kiggede under alle hovedpuderne for at finde noget at læse i, hold kæft hvor patetisk, og det måtte de jo ikke opdage"*. Men lillebror Martin og Jane var stadig sammen: *"Jeg havde fået at vide, at jeg skulle passe på ham,"* fortæller Jane, og hun husker tydeligt flere episoder, hvor hun kom ham til undsætning. Men en dag var Martin bare væk. Hun fik intet at vide. Det var først langt senere, at hun fandt ud af, at han var blevet adopteret af en familie i Sverige. Efter adoptionen så hun kun Martin én gang, da hun var omkring 17 år, og han sammen med sine nye forældre besøgte deres mormor (Jane Madsen, Bolbro Børnehjem, 1955 - 1964, ibid:351).

De børn, der boede uden for hjemmet, havde meget forskellige relationer til deres forældre, hvis de da havde nogen. En del børn var anbragt, fordi de havde mistet deres forældre. Det var især tabet af en mor, der kunne medføre en anbringelse. Nogle børn fik regelmæssigt besøg af forældre eller bedsteforældre og fik lov til at komme hjem til højtider, andre gjorde ikke, eller havde ikke lyst til det, fordi de oplevede en stor afstand til forældrene.

For nogle lykkedes det at overskride den usynlige grænse til omverdenen og indgå i relationer, der skulle få stor betydning for deres videre liv: *"Jeg havde en barndomsveninde i slotsgården. (...) Der boede en pensioneret politimester og deres datter, hun blev min hjerteveninde..... Hun [veninden] kom fra et velhavende hjem, var enebarn og hendes mor var en engel på denne jord. Det med at jeg var stiftelsestøs, har jeg jo aldrig mærket derovre."* I særdeleshed gjorde

venindens mor, frøken Brix, et stort indtryk. Når Bodil i dag sidder og skal fortælle sin historie og forklare relationen til frøken Brix, siger hun: *"Uden hende, havde jeg aldrig overlevet mit ophold på Jægerspris."* Bodil holder en lille pause og tilføjer meget eftertrykkeligt: *"Aldrig!"*. Bodil fortæller, at hun holdt sig orienteret om omverdenen ved at læse forskellige aviser hos Brix og konversere med frøken Brix. *"Det var et hjem, hvor der blev læst meget, og jeg lånte utroligt mange bøger derovre, deltog i samfundsdebatten og hørte god musik"*. Når Bodil kom tilbage til børnehjemmet, kunne hun finde på at spørge plejemor: *"Nu kommer der en koncert i radioen, må jeg høre den?"* Men plejemor var ikke glad for de mange indtryk, som Bodil bragte med sig. *"Nej, det må du bestemt ikke"*, lød svaret.

Men de nye indtryk havde sat sig spor. Bodil kommer i mellemskolen trods nogen modstand fra stiftelsen og gennemfører med et flot resultat: *"De piger, der klarede sig godt, var dem der havde oplevet eller hørt om livet udenom Stiftelsen. Hvad sker der, hvordan lever man?"* (Bodil Christensen, Kong Frederik VII's stiftelse, Jægerspris Slot, 1948 – 60, ibid:353f).

Lektielæsning

Børnenes relationer internt på institutionen var som for alle andre børn forskellige. Nogle vurderer deres forhold til kammeraterne meget højt, andre beskriver det som flygtigt. Der er dog nogle temaer, der går igen i mange beretninger.

Legekammerater var der nok af og i nogle tilfælde var relationerne præget af børnenes opvækst: *"Der var en hård tone, men vi legede jo også sammen pigerne. Vi legede grønt lys, med sjippetov, hønseringe og bolde op ad væggen. Elisabeth, Grethe og jeg var ikke onde mod hinanden, men jeg kan sgu' heller ikke huske, vi var søde ved hinanden. Vi vidste ikke, hvad det ville sige at være søde ved hinanden, eller vi havde ikke noget at gøre godt med overhovedet"*.

(Jane Madsen, Bolbro Børnehjem, 1955 – 64, *ibid*:344). Hos Jørgen er der ingen mislyde i forholdet til kammeraterne: *"Jeg fik mange gode venner på børnehjemmet, specielt husker jeg en, som hed Peter. Vi byggede huler og havde også en have sammen. Der brugte vi mange timer. Jeg havde også andre venner, men mest husker jeg Peter, da det var ham, jeg var mest sammen med. Vi hyggede os med at klatre i træer og gå mange gode ture. Jeg byggede også en storkerede i et piletræ, som jeg efterfølgende brugte til at ligge og slappe af i og få mange kreative tanker."* (Jørgen Otto Hansen, Børnehjemmet Vejle Fjord 1945 – 62, *ibid*:343).

Kammeratskabet havde også sine regler og sit hierarki. Man måtte ikke sladre om hinanden eller stikke hinanden. Det var der enighed om. En gruppe, der stod nederst i hierarkiet, var sengevæderne, de børn der tisede i sengen om natten.

En mand husker, hvordan han stod nøgen og skyllede stikstykker op: *"Det var ikke rart, det var koldt vand. Så stod jeg bare der og rystede, og jeg sov med underbukser på. De var altid våde, de hang sådan ned ad kroppen ....Og det værste af det hele; hvis du så kom ind og havde tisset i bukserne, det var endnu værre. Så kunne du finde på at få et drag over nakken, og du var et stort svin, en gris."* (Rene Hald, Børnehjemmet Bethlehem 1954 – 66, *ibid*:144).

I det hele taget var det en hård verden at begå sig i. Det var en fordel at være stor af sin alder, at kunne slå fra sig, at være hurtig i replikken, eller at være god til nogle af de ting, der talte i børnegruppen, som f. eks. at spille bold, at klatre i træer, at bygge huler m.m.

Stod man øverst i hierarkiet, var det i visse tilfælde muligt at få en særlig position i forhold til de voksne. *"Hver voksen havde sine favoritter, og så var der selvfølgelig en restgruppe, som ikke havde nogen"*. Sys var forstanderens yndling. De andre piger var misundelige på hende, men hun var efter eget udsagn alligevel populær, fordi hun kunne få nogle ting igennem, der kom alle børn til gode (Eva Kold Dhyrbye, Josephine Schneiders Børnehjem 1947 – ca. 1960, *ibid*:346).

I andre tilfælde sprang privilegierne for meget i øjnene: *"Jeg havde vist ikke været på hjemmet mere end en uges tid, før påskeferien nærmede sig. Det viste sig, at plejemor skulle have os større piger med ud på sommerlejren. Jeg tror, at vi var ca. 8 stk., og at vi kørte med rutebil til lejren 'Sommerlyst', som lå i Lystrup. Jeg husker, at det var koldt og tyndt snedækket. Der blev fyret op i huset, og vi rullede vore soveposer ud på madrasser, som lå på gulvet. Vi spiste og vaskede op, og senere skulle vi gå ud og lege. En af pigerne var åbenbart plejemors favorit, så hun måtte gerne blive inde. Jeg mindes, at jeg og de andre piger sidder ude i granplantagen med vores iskolde knæ og iklædt vore tynde jakker, mens vi prøver at finde på noget sjovt at lave. Indenfor sidder plejemor med sin favorit og snakker 'voksensnak'."* (Anonym, Børnehjemmet Infanterivej 1961 – 1965, *ibid*:347f).

Børn, der blev anbragt uden for hjemmet, måtte tilpasse sig på den ene måde eller på den anden måde. Det åbne oprør var forbeholdt de stærke børn, de, der havde vænnet sig til miljøet og havde gjort sig selv hårde, nægtede at sige noget, når de blev slået og var parat til at slå fra sig

over for andre børn: *"Jeg blev hård og kold af at være der, det blev en måde at klare sig på. (...) Hele tiden sad det i mig, at mig skulle de ikke få ned med nakken".*

Marianne var anbragt på C. Knaps Minde. Hun ville, som andre teenagere, være sammen med veninder fra skolen, da hun kom i 8. klasse. Det fik hun lov til med sin værges hjælp på trods af plejemors protester, men betingelsen var, at hun skulle være hjemme kl. 22. Da Marianne en aften kom hjem lidt før aftalt, var døren låst. Da hun kommer ind en halv time senere med hjælp fra en anden ansat, møder hun plejemor og kommer op at skændes med hende: *"På vejen op ad trapperne løb hun efter mig og slog mig flere gange i ryggen. Så ved jeg ikke, hvad der gik af mig, men jeg vendte mig om og knaldede hende en, så hun faldt ned ad trappen. Det første hun råbte, da hun kom på benene var, "jeg melder dig til børnevæsnet, jeg melder dig til børnevæsnet". Jeg var kold, og hun turde heller ikke sende mig væk."* (Marianne Rasmussen, C. Knaps Minde 1962 – 67, *ibid*:208).

Modstanden kunne også være kollektiv. Den gav sammenhold blandt børnene, men forekom tilsyneladende ikke så ofte: *"Min lillebror hadede leverpostejsmadder. Han smed sine leverpostejsmadder om bag skabene og engang landede der en mad, som sad fast i loftet. Da vores forstander kom lige nedenunder, faldt den ned og ramte hende. Kors, hvor vi grinede. Og da ingen ville sige, hvem det var – vi sladrede aldrig – måtte vi alle sammen sidde og 'sove', indtil vi havde sagt, hvem det var. Vi kunne godt sidde i flere timer, uden vi sagde en lyd. Det var svært, men vi gjorde det. Hver gang følte vi, at vi sejrede over de voksne."* (Anette Wagner, Nærumgård, 1954 – 67, *ibid*:206).

Den åbne modstand kunne de voksne reagere på, og det gjorde de ofte; det var langt sværere at håndtere de ofte subtile strategier børnene udviklede for at øve modstand eller for bare at overleve en anbringelse. Hvis man havde fået et fotografiapparat i gave, var det en udspekuleret hævn at tage et billede af en forhadet plejemors underbukser, der hang til tørre og hendes hvide kridtsko, der stod nedenunder på en stol (Bodil Christensen, Kong Frederik VII's stiftelse på Jægerspris Slot, 1948 – 60, *ibid*:207).

Der var mange regler på en institution, og der var uden tvivl mange flere forsøg på at omgå reglerne, end beretningerne dokumenterer. Men lykkedes det, blev det til en fast rutine, der må have været en stor tilfredsstillelse for det enkelte barn.

Havregrøden hver morgen var forhadet, især blandt de mindre børn, fordi de fik den samme portion som de store børn, og det kunne de ikke spise. Bød muligheden sig, kunne en lille hylde under bordet udnyttes til midlertidig opbevaring af overskydende havregrød. Det kunne så smides ud, når de andre var gået fra bordet. Andre fandt ud af at bruge forklædelommen til transport af havregrød til toilettet.

Det var ikke alle, der brød sig om det tøj, der blev udleveret af institutionen. Tøjet var af svingende kvalitet fra sted til sted, men hvis man ville til fødselsdag eller besøge veninder uden for institutionen, kunne man risikere at blive identificeret med institutionen, og det ønskede de færreste af børnene: *"Men jeg fandt på noget. Jeg gik selv på jagt og fandt noget tøj, jeg synes var pænt inde i skabene, og jeg havde det nede i cykelskuret i en pose. Så når jeg sagde farvel, så gik jeg ned og skiftede, hvis jeg skulle ud til fødselsdag eller til nogle veninder. Vi var nogen stykker, der fandt på det og ikke blev opdaget. (...) Man skulle være dygtig til det, vi gik meget og udtænkte, hvordan vi skulle gøre"*. (Eva Kold Dhyrby, Josephine Schneiders Børnehjem, 1947-1960, *ibid*:148)

Var åben eller skjult modstand ikke en mulighed eller uaktuelt, så måtte man jo tilpasse sig og gøre brug af de midler, man nu engang havde til rådighed. Rene var meget bevidst om sin egen metode: *"Jeg kan jo ligne en, der er meget uskyldig ikke. Det lærte vi jo, vi lærte at se søde ud, ikke. Og bare man så sød ud, og hvis man kunne smile, nu har jeg jo også nogen, det har jeg jo stadigvæk, sådan rimelig flotte tænder ikke. Og måske er det tænderne, der har reddet mig"* (Rene Hald, Børnehjemmet Bethlehem 1954 - 66, *ibid*:269).

Åndssvageforsorgen

Fra 1945 til slutningen af 1950'erne

Åndssvageforsorgen var organiseret i to store selvejende institutioner, Østifternes Åndssvageanstalt, der dækkede Sjælland, Fyn og de øvrige øer, og De kellerske Anstalter, der dækkede behovet i Jylland. Begge institutioner omfattede adskillige store anstalter samt en række mindre filialer.¹ Fra socialreformen i 1933 frem til den nye åndssvage lov i 1959 steg antallet af indlagte under åndssvageforsorgen fra 6.000 til 17.000. Årsagen til den voldsomme stigning skal dels findes i indberetningspligten, der pålagde den sociale forvaltning og lægerne at indberette personer med manglende åndsevner til åndssvagevæsenet, og dels kunne kommunerne spare plejegyldigheder ved at lade åndssvage i kommunen overgå til de store statsfinansierede anstalter.

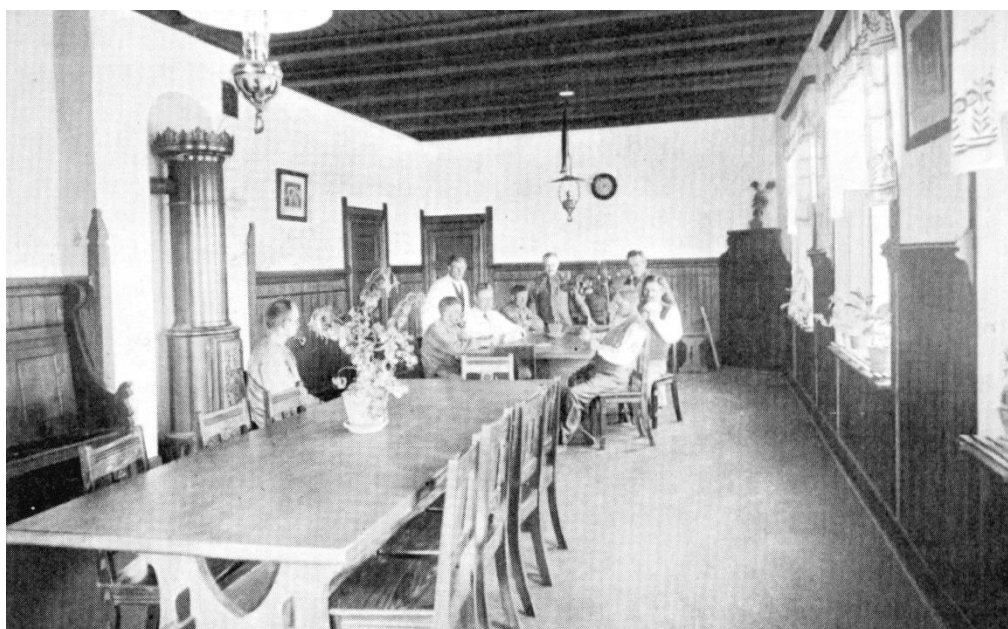

Foto fra Livø

Medens de daværende psykiatrilove sikrede en vis juridisk kontrol med indlæggelsesprocedurer og tvangsforanstaltninger, gjaldt denne beskyttelse ikke for mennesker, der af lægen skønnedes at høre ind under åndssvageforsorgen. Heller ikke de pågældendes familier havde krav på at blive inddraget. Socialpolitisk var man først og fremmest optaget af den trussel, de åndssvage skønnedes at udgøre for samfundet i form af kriminalitet og asocial farlig adfærd for mændenes vedkommende og seksuel løsslupenhed og formering for kvindernes vedkommende. Man oprettede derfor som det første land i verden ud over de store åndssvageanstalter to afsondrede

¹ På øerne drejede det sig f.eks. om de store anstalter Ebberødgård, Rødbygård og Andersvænge; i Jylland omfattede de største institutioner bl.a. Brejning, Ribe og Vodskov.

institutioner eller ø-anstalter, én for mænd, Livø, og én for kvinder, Sprogø, hvor patienterne blev anbragt uden mulighed for at komme i kontakt med det øvrige samfund.

Forholdene for de indlagte i denne periode var præget af de store institutioners logik. Behandlingen af de åndssvage afveg ikke afgørende fra behandlingen af de psykiatriske patienter i samme periode. Man klassificerede de indlagte efter en IQ-test i faldende skala i kategorierne sinke, debil, imbecil og idiot, og de vilkår, de indlagte blev underlagt, var vidt forskellige alt efter, hvordan de enkelte blev klassificerede, og om det skønnedes, at de kunne varetage en eller anden form for arbejde. De, der ikke kunne, blev kategoriseret som asylister.

En lignende klassificering blev foretaget af de indlagte børn, hvor det tillige skønnedes, om den enkelte var *"underviselig"*. De, der kunne, blev sat til en eller anden form for arbejde i gartneri, landbrug eller husholdning, ligesom børnene modtog en vis undervisning.

Fra 1920'erne og helt op i 1950'erne diskuteredes endvidere helt i tidens ånd spørgsmålet om racehygiejne, dvs. spørgsmålet om, hvordan man forhindrede menneskelig og samfundsmæssig degeneration og herunder spørgsmålet om at sikre samfundet mod, at åndssvage satte børn i verden. Dertil kom samfundets ret til at beskytte sig mod sædelighedsforbrydere og andre seksuelt afvigende personer. Som det første land i verden vedtog Danmark en lov om sterilisation og kastration, der åbnede mulighed for at foretage indgrebet med den pågældendes samtykke eller samtykke fra en værge. Dette samtykke blev imidlertid ofte gjort til en betingelse for en evt. udskrivning fra den institution eller ø-anstalt, hvor åndssvage var anbragt på ubestemt tid.

Op til slutningen af 1950'erne prægedes den socialpolitiske debat af spørgsmål om samfundets afvigergrupper, som især omhandlede de såkaldte psykopater, de homoseksuelle og de åndssvage. Også her var det i høj grad læger, der var toneangivende i disse debatter; der herskede en stor politisk tiltro til, at lægelige metoder kunne løse mange af problemerne, og at behandling bedst kunne foregå på store hospitaler og anstalter.

Fra slutningen af 50'erne til omkring 1980

I åndssvageforsorgen gik udviklingen i denne periode i retning af nedprioritering af de store institutioner. De selvejende anstalter blev i slutningen af 50'erne overtaget af staten, og man satsede på at udbygge børnehaver, skoler og værksteder decentralt og lokalt for indlagte under forsorgen. Et af de centrale projekter blev udbygningen af nye eksterne skoler til brug for hjemmeboende åndssvage børn. Heller ikke her gik udviklingen med stormskridt, og de store institutioner bestod en årrække endnu. I lighed med psykiatrien kom åndssvageforsorgens overlæger også i defensiven i løbet af 60'erne. Den lægefaglige forståelse af forsorgens indlagte blev langsomt fortrængt af mere pædagogiske tilgange, og oplæring og træning blev langt mere centrale metoder i den professionelle indsats. Også synet på de åndssvages personlige, og herunder seksuelle, rettigheder kom til kraftig debat og ændrede sig som følge af de generelle holdningsmæssige skred, der fandt sted i befolkningen, og som kulminerede i 70'erne. Det betød

også øget fokus på behandlingen af de indlagte og øget kritik af brugen af tvang og korporlig afstraffelse, ligesom også de tidsubegrænsede anbringelser på de lukkede institutioner for størstedelens vedkommende blev afskaffet i 1973.

På ét punkt haltedede åndssvageforsorgen efter udviklingen i psykiatrien. De psyko-kirurgiske indgreb, som var kraftigt på retur i psykiatrien, blev opretholdt og endda udvidet over for visse grupper af forsorgens klienter. Dette varede helt op til 1984, hvor det sidste "hvide snit" blev udført på en grønlandsk fængselsindsat. I alt blev indgrebet anvendt i et omfang, så Danmark har det højeste antal indgreb i verden i forhold til antallet af indbyggere. Heller ikke den tvangsmæssige sterilisation af åndssvage blev afskaffet, selv om indgrebet blev underkastet administrative og proceduremæssige reformer i midten af 60'erne. Først med Bistandslovens indførelse i 1976 blev sterilisation et individuelt anliggende.

Erindringer fra Åndssvageforsorgen

Indlæggelsen

Forsorgsloven fra 1933 gjorde det principielt ikke muligt at tilbageholde en person mod dets vilje. Det blev der ændret på i 1934, da den socialdemokratiske socialminister K.K. Steincke fik vedtaget en ny lov om foranstaltninger vedrørende åndssvage, der åbnede op for tvangsindlæggelse og tvangstilbageholdelse på anstalten. Sindssyge kunne også tvangsindlægges, men her krævede lovgivningen, at en læge uden for systemet udfærdigede indlæggelsespapirerne. Det var ikke tilfældet for åndssvageforsorgen, hvor lægerne selv kunne indlægge den åndssvage. Den tvungne indlæggelse hang tæt sammen med ønsket om at kunne gennemtvunge sterilisation og kastration af åndssvage.

Private og offentlige myndigheder kunne søge om indlæggelse af åndssvage; det formelle krav var en lægeattest. Udskrivelse krævede tilladelse fra ledelsen på den aktuelle anstalt. Tilladelsen kunne nægtes, hvis den åndssvage kunne blive til *"væsentlig ulempe for samfundet"*, ikke kunne underholde sig selv eller familien, eller hvis der var *"nærliggende fare for, at han efter udskrivning vil sætte børn i verden"*. Først efter en grundlovsændring i 1953 kunne en klage over en tilbageholdelse prøves ved en domstol.

Officielt var det en IQ på 75 eller derunder, der gav anledning til indlæggelse under åndssvageforsorgen, men der var mange eksempler på at andre forhold kunne komme til at bestemme et barns eller en ungs skæbne. Var man født af en enlig, ugift mor og evt. været på børnehjem, eller var man i en socialt sårbar position, der gjorde det svært at stå imod en overmægtig offentlig myndighed, så var der en risiko for at havne under åndssvageforsorgen, uanset hvor kvik man var. Fysiske funktionsnedsættelser som dysleksi, skeløjethed og hørehæmmethed var også i denne sammenhæng faremomenter.

Uberettiget tilbageholdelse og de åndssvages generelle manglende retssikkerhed blev diskuteret livligt både uden for og inden for anstalterne. Nogle læger forholdt sig kritisk til intelligenstestens pålidelighed, andre interne læger diskuterede rimeligheden i at tilbageholde normaltbevagede personer, fordi anstalterne havde brug for deres arbejdskraft på afdelingerne. Det viste sig især i tider med mangel på kvalificerede husassistenter, hvor ledelsen kunne føle sig fristet til at fastholde de arbejdsføre åndssvage, som afdelingerne selv havde lært op, og hvis arbejdsindsats man var tilfreds med.

Beretningerne om fejlanbringelser og manglende retssikkerhed inden for åndssvageforsorgen breder sig i løbet af 40'erne i den brede offentlighed. I en artikel i en avis med titlen "*En lidelsens odysse*" fortælles en historie om en kirtelsvag pige, der blev sendt fra anstalt til anstalt på rekreation. Opholdene satte hende tilbage med hensyn til skolekundskaber, og derfor kom hun ind under åndssvageforsorgen. Senere kom hun ud i familiepleje, hvor hendes arbejdskraft blev groft udnyttet. "*Hun klagede sin nød i brevene til moderen – men ikke et eneste brev kom til hjemmet, fordi man holdt dem tilbage, for at klagerne ikke skulde komme offentligheden for øre.*" Omsider kom pigen til en god plads, men da hun fik lungebetændelse blev hun indlagt på Ebberødgård, fordi hun var under forsorg. "*Nu var hun imidlertid kommet indenfor murene, og i 1939 blev hun steriliseret som en åndssvag person, skønt der intet som helst åndssvagt var over hende*".

Pigen ønskede ikke at være under åndssvageforsorgen, derfor blev der fundet en privat plads til hende, hvor hun blev tilbudt 50 kr. i løn, men overlægen på Ebberødgård sagde, at han ville skaffe hende "*en god familiepleje*", og pigen blev sendt til "*det dårligste sted, hvor staten endda skulde betale for hende*". I syv måneder udholdt pigen ydmygelser, tæsk og grov udnyttelse, inden hun gik ned til en dam for at drukne sig. Ulykken blev afværget, og endelig lykkedes det moderen at få hende hjem. Med sig havde pigen en lægeattest på, at hendes hænder var ødelagte af arbejdet ("*En lidelsens Odysse*". 20.3.1942, *ibid*:175).

"Jeg var tunghør, skeløjet og måske lidt fræk. Det kommer man ikke på lukket afdeling af i dag... Jeg tror, jeg kom under forsorg, fordi jeg havde noget med hørelsen, og så tror jeg, fordi min mor var enlig". Det siger Lone Christensen, der efter fødslen kom på ventetidshjem, senere på Lystrup Børnehjem og i 1954 til åndssvageanstalten Vodskov. "*Jeg kunne ikke indordne mig efter systemet og kom derfor på lukket afdeling. Der begyndte mange problemer at komme. Jeg havde det jo sådan, at hvis jeg havde nogle problemer, så lukkede jeg det inde, og til sidst blev jeg gal. Så kom jeg i cellen. Så blev jeg spændt med bælte, handsker, håndrem og det."*

I 1972 kom Lone på pensionat, hvor hun skulle klare sig selv. Det gik fint: "*Grunden til, at jeg opførte mig ordentligt, var, at jeg kunne lide at være der. De var søde. (...) Et sted, hvor man er glad for at være, opfører man sig ordentligt.*" I dag bor Lone i egen lejlighed, hun klarer sig selv,

og får som mange andre ældre pension og ugentlig hjemmehjælp (Paarmann, Diana (1998) *De usædvanliges historie*, Kbh. citeret efter Kragh m.fl. 2015:178).

Antallet af administrativt frihedsberøvede under åndssvageforsorgen blev aldrig gjort op, men i en betænkning godtgøres det, at grundlovsændringen i 1953 ikke betød den store ændring i de følgende år, hvis der tages udgangspunkt i antallet af medhold i et udskrivningskrav. Kun i 3,3 % af kravene fik klageren medhold ved domstolene i perioden 1954 – 1958. (Betænkning om åndssvageforsorgen, Bet. 204, København 1958 s. 96ff Kragh m.fl 2015:177).

Behandling

Allerede i 1902 præsenterede overlæge Christian Keller ideen om at oprette en anstalt på en ø. De daværende anstalter var defineret som åbne, men de åndssvage ville ikke være der og stak derfor af. De havde set fra lægefaglig side en særlig vagabonderingsdrift, der var kombineret med det, der blev kaldt "moralsk åndssvaghed", en kombination af moralske defekter og mangel på intelligens. Etablering af en anstalt på en ø ville være en human løsning på problemet med at fastholde de åndssvage på anstalten uden at gøre brug af indespærring. De ville kunne gå frit omkring på øen.

Begrebet "moralsk åndssvaghed" opstod som en del af eugenikken, der var dominerende i det sene 1800-tal, men ideologien havde konsekvenser for åndssvageforsorgen helt frem til 1950'erne. Udgangspunktet for eugenikken var, at det kunne være nødvendigt at forebygge en uheldig udvikling i den samlede humane arvemasse, hvis det ikke skete ad naturlig vej. Var der tvivl om de indsattes arvelige egenskaber, kunne deres sociale adfærd tages med i vurderingen. Ville de kunne indgå som almindelige, produktive borgere i samfundet? Det sociale og det eugeniske spørgsmål lå til grund for ønsket om at reducere antallet af "underlødige" (Kragh m.fl. 2015:263). "Moralsk åndssvaghed" og de adfærdsformer, der var knyttet hertil, som vagabondering, uhæmmet seksualitet, kriminalitet var netop et udtryk for en uheldig degenerering, der skulle bremses. Derfor var det helt ifølge eugenikkens tankegang, at indsatte på Livø blev bedømt uegnede til at få børn.

I 1911 bliver Kellers idé om en anstalt på Livø for lettere åndssvage mænd til virkelighed. I løbet af få år når Livø at kunne rumme op mod 100 åndssvage, hvis anbringelse var tidsbestemt. En lignende anstalt oprettes på Sprogø i 1923 med plads til 30 lettere åndssvage "erotiske, vagabonderende kvinder". Kvinderne repræsenterede for Keller og ligesindede en farlig udvikling mod seksuel løsagtighed og deraf følgende kønssygdomme, defekt afkom og i sidste ende økonomiske udgifter for samfundet. Løsningen var som for mændene en forebyggende internering, der først blev opgivet i 1961, hvor begge ø-anstalter blev lukket ned.

Det var ifølge nogle af de ledende læger i åndssvageforsorgen ikke tilstrækkeligt at internere et mindre antal lettere åndssvage på Livø og Sprogø, hvis man ønskede at begrænse de "underlødige" antal. Et effektivt middel hertil var at afskære dem muligheden for at sætte børn i

verden gennem kastration og sterilisation. Det lægefaglige ønske blev positivt modtaget i offentligheden, hvor socialminister Steincke med støtte fra bl.a. Dansk Kvindesamfund fik vedtaget en særskilt lov i 1934 for åndssvage, der gav lovhjæmmel til tvangssterilisation af personer under 21 år og af åndssvage, der levede under frie forhold uden for anstalterne.

Ø-anstalter og sterilisering var en del af et større lovkompleks, der blev vedtaget i løbet af 30erne. Lovgivningen var rettet mod flere afvigende grupper og blev støttet bredt i befolkningen og af lægefaglige kredse, der i 30erne og frem til slutningen af 40erne stod på højden af deres omdømme i det omgivende samfund.

Karoline er en af de 500 kvinder, der oplevede tiden med internering og sterilisering. Karoline er født i Jelling sogn 1930 af erklæret åndssvage forældre. Hun anbringes på børnehjem sammen med sine søskende, da forældrene anbringes på anstalt. I børnehjemmets skole klarer hun sig fint, og en IQ-test viser, at hun er over grænsen for åndssvaghed. Omkring udskrivningen fra børnehjemmet gentages testen, der nu viser 70, altså under grænsen. Hun prøves i en plads på Smidstrup Hvilehjem, hvor lederen ønsker hjælp til huslige opgaver. Efter nogle måneder overføres Karoline i 1944 til Brejning.

Den 21. oktober 1944 skriver en læge fra Brejning i journalen: *"Hun kender sine personlige data. Om tidligere opholdssteder oplyser hun rigtigt. Hun gik i skole på Bredballe Børnehjem, hvor hun selv mener at have fulgt godt med, det kneb kun med læsning. Den 2. maj i år flyttede hun til Smidstrup Hvilehjem. Hun mener også her at have klaret sig godt, ved ikke hvorfor hun skulle på anstalt, tror nok de ville have en, der var ældre. Hun har aldrig været alvorligere syg".* Den 12. november 1945: *"Godt håndlag for rengøring, kan læres op som arbejdskraft. Flink til håndarbejde, stopper og syr meget akkurat. Har den sidste måned været i kniplestuen og giver også her godt håndlag. Er omgængelig, ingen seksuel interesse."*

Den 11. november 1946. *"Er arbejdsfør på afdelingen, er flink til rengøring, har godt håndlag, men vil gerne sjuske lidt, hvis hun ikke er under stadig opsyn, er sød og omgængelig"*.

Den 7. juli 1947 kommer der et nyt notat, der får afgørende betydning for Karolines liv: *"Flink til arbejdet, stopper nydeligt strømper. Interesseret i mandlige alumner, skal steriliseres før hun udgår til familiepleje. Har flere gange været på ferie hos fasteren, er altid kommet pæn hjem. Familien rigtig pæn. Plejemoderen mener dog, det er for tidligt at sende hende ud, da hun skal være under stadig opsyn, bør vente til hun kan steriliseres"*.

Karoline indstilles 1948 til sterilisering, der motiveres således:

"Det drejer sig således om en 18-årig ung pige, der er åndssvag i let grad. Hun har opholdt sig på herværende anstalt siden oktober 1944. I den tid, hun har været her, har hun udviklet sig til at blive flink til husligt arbejde. Hun har altid været en sød og omgængelig pige. Hun er dygtig til håndarbejde. Man mener derfor, at man nu kan forsøge at anbringe hende i en plads i

kontrolleret familiepleje. Forinden bør hun dog ved sterilisation sættes ude af stand til at sætte børn i verden, da hun under friere forhold vil være stærkt udsat for at blive besvangret, da hun allerede her har udvist betydelig interesse for de mandlige alumner, og hun er ude af stand til at opdrage eller forsørge børn, ligesom der er en overordentlig stor sandsynlighed for, at evt. afkom vil blive underlødigt på grund af den svære arvelige belastning i hendes slægt”.

Derefter følger et par år med arbejde hos bønder eller mindre selvstændige i såkaldt familiepleje, men det går ikke så godt, og Karoline stikker flere gange af fra pladsen. Det ender med, at hun i 1951 bliver anholdt af politiet. En læge vurderer, at et ophold på Sprogø vil være det rette for hende. Hun ankommer til Sprogø 17. august 1951.

Et år senere kommer Karoline retur til fastlandet, og det starter igen med skiftende pladser, flugtforsøg og anholdelser.

På anstalten i Brejning holder lægerne sig stadig ajour med hendes færden indtil den 1. januar 1959, hvor det næstsidste notat indføres i journalen: *”Det anbefales, at patienten udskrives. Hun er den 23.4.1958 flyttet til Sverige og skal ifølge søsteren her være blevet gift. Vi kan ikke følge hende længere”.*

Der går derefter lidt over tre år, før en læge fra Brejning den 16. januar 1962 tilføjer den sidste bemærkning i journalen: *”Patienten skriver, at hun er blevet gift. (...) Forespørger hvorledes hun skal forholde sig for at få et barn eller et plejebarn”.* I brevet til anstalten forklarer Karoline, at hun lever i et godt ægteskab, og at de begge meget gerne vil have et barn: *”Jeg synes godt I kan hjælpe mig, for det er jo jer som har gjort, at jeg ikke kan få nogen børn, for det er jo ikke med min gode vilje, at jeg har gået igennem det,”* skriver Karoline i sit brev den 9. januar 1962.

I et interview optaget 52 år senere siger hun om steriliseringen: *”Jeg kan ikke fatte, at de kunne ødelægge et menneske, der var frisk, jeg kan ikke få det ind i mit hoved,”* fortæller hun. At hun ifølge lægerne skulle være ”åndssvag”, har hun også svært ved at acceptere: *”Jeg kan ikke fatte, at de kan kalde en sådan. Jeg har kunnet betale mine regninger, jeg klarer mine regninger selv. Det er klart, at man kunne være lidt tilbageholdende, når man går i skole og sådan, men på den tid var det ret så svært at følge med.”* (*”Journal 5305” Karoline Olsens erindringer fra Brejning og Sprogø 1944-58*, Kragh m.fl. 2015: 28ff).

Savnet efter børn og anklagerne mod overmagten, der havde frataget dem muligheden for at få børn er et gennemgående tema i mange kvinders beretninger fra åndssvageforsorgen. Ganske vist var der en mulighed for re-operation, men det blev sjældent bevilget. Anna fortæller: *”Jeg kan godt sige, at jeg har en lille dreng, det har jeg ikke sagt. Men jeg ved ikke, hvor han er. Da det blev opdaget, at jeg var gravid, kom jeg til Vodskov. Hvis jeg var kommet derop før, havde de nok sat det væk, men det kunne de jo ikke. (...) Det med sønnen fortalte jeg ikke dengang (under første interview), fordi jeg ville holde det hemmeligt, men du må godt få det at vide nu, for det er så mange år siden. Det har været psykisk hårdt. Det er derfor, jeg ikke har det så godt i dag – hele tiden – jeg har noget psykisk i maven, som gør ondt sommetider. Jeg tænker*

på min søn hver gang, det er hans fødselsdag. Jeg tænker også på ham til dagligbrug. Når jeg ser en, der er på samme alder." (Anna, Vodskov, 1944, Paarmann op.cit, citeret efter Kragh m.fl. 2015::321f).

Kvinder foran afdelingen Friheden på Sprogø

Hverdagsliv

Beretningerne fra åndssvageforsorgen er præget af en, set med nutidens øjne, nedværdigende behandling af de åndssvage langt frem i perioden. Selv efter reformen i 1959 var der kun få og spredte tegn på forandringer, der først viste sig i løbet af 70'erne. Hverdagen for voksne varierede meget afhængig af, hvilken gruppe man tilhørte. Der var ikke megen aktivitet for asylisten, de svageste af de åndssvage:

"Om sommeren var vi meget i haven, hvor vi jokkede lidt rundt. Om vinteren gik vi frem og tilbage på gangen om eftermiddagen. (...) I opholdsstuen var der ikke noget at beskæftige patienterne med. Nogle var spændt fast til vægmonterede bænke. Der var en radio i et aflåst skab, som kun lederen havde nøgle til. De, der havde været oppe, blev lagt i seng igen kl. 16." (Plejer, Andersvænge 1945, Kragh m.fl. 2015:130).

De arbejdsføre fungerede som en vigtig del af afdelingernes arbejdskraft. Det var arbejde i køkken, vaskeri, avlsgårde, haver, i det hele taget alle områder af en anstalts virksomhed: "Jeg havde travlt dengang", fortæller Bente. "Jeg dækkede bord og øsede øllebrød og havregrød op, det gjorde jeg. Jeg lavede mange ting dengang. Øllebrød og havregrød, det blev lavet i køkkenet og sat over til os på afdelingerne, sådan gjorde man i gamle dage." (Bente Drejer, Ebberødgård 1949 - 1959, Kragh m. fl. 2015:94). De arbejdsføre kunne opnå privilegier, som asylisten ikke kunne opnå. Else blev anbragt på Brejning i 1940 og boede på samme afdeling for

unge piger i 35 år. Hun hjalp med hverdagens rutiner og opgaver, og til gengæld skulle hun ikke sove på sovesalen, men delte et værelse på loftet med en anden kvinde. (Else Mariane Nielsen, Brejning 1940, Kragh m. fl. 2015:156).

"De store drenge" eller "stuedrengene", som de også blev kaldt, var rigtig store. Og de kunne bruges til at holde ro og orden: "Ebba havde de store drenge (...) de rigtig store drenge. I skal forestille jer, at Ebba havde ansvaret for 50 beboere, og der imellem var der jo nogle, som kunne være virkelige voldelige og farlige, ikke voldelige for at være voldelige, men én han kunne smadre stole på ingen tid og rykke dørkarme ned, hvis han gik amok, og så skulle vi hente de store drenge, og så skulle de nok pakke ham sammen, og det gjorde de." Plejeren fortæller, hvordan han som ung plejeelev blev instrueret i proceduren. "Jeg skulle ikke begynde at blande mig, selv om jeg var mand. Jeg skulle stå ved siden af og have et eller andet overblik. Men de vidste godt, hvad der skulle ske. De slog jo ikke, men de pakkede lemmerne sammen, vil jeg sige. De fik fat i ham og holdt ham fast, og så blev han slæbt op ad trapperne. De var stærke, det var jo dem, der var på udeholdet med trillebørene. Jeg havde så min tyskerlås, og jeg var jo så den, der spændte remmen, altså i hvert fald låste den. De lagde ham i remmene, kan man sige, og så skulle jeg jo bare klikke den på." "Ebbas store drenge" havde visse privilegier. De sov ikke på 10-mandsstuer, men på 2-mandsstuer, "og jeg kan da sige, at de fik øl, altså af Ebba, hun sad og hyggede sig med dem, ikke sådan dagligt, men engang imellem, og de måtte jo selvfølgelig ryge." (Fortælleddag på Museet landsbyen Sølund, 24.9.2013, Kragh m. fl. 2015:286).

Mange af patienterne blev madet i sengen. Hvis de ikke kunne tygge deres smørrebrød, blev det hele æltet sammen, som om det havde været en tur i blenderen. Andre blev tvunget til at spise noget, de ikke kunne lide, eller mad som andre patienter havde savlet i eller kommet til at spytte på (Bente Jensen, Brejning 1946 – 1978, Kragh m.fl. 2015:155). En tidligere anbragt fortæller om de mange regler der var omkring spisningen: *"Hvis der var uro, eller hvis vi ikke sad pænt ved bordet, blev der indsamling. Det skete tit. Jeg husker en dag, hvor vi sad og spiste budding. Så var der en, der gjorde et eller andet forkert, og straks blev der indsamling. Så blev alle tallerknerne samlet ind og båret væk. Først når der var helt ro, kom de på bordet igen. Men det var ikke vores egen mad, vi fik. Det var tilfældigt. Jeg fik en, der var savlet og snasket i. Der var jo altid nogen, der ikke var så gode til at spise. Heldigvis for mig, blev der indsamling lige efter igen, inden jeg nåede at spise af den snaskede portion. Anden og sidste gang fik jeg en portion, der kun var taget en enkel skefuld af." (Herlev, Lars: Brejningrødder. Om livet på en åndssvageanstalt, Brejning 1977, citeret efter Kragh m. fl. 2015:155).*

I de indsamlede fortællinger er der også eksempler på, at spisevægring er blevet "behandlet" med elektrochok og sondemadning. På nogle afdelinger var mange patienter sengeliggende: *"På den ene stue var en af patienterne fikseret til sengen med fodrem, handsker og bælte, på den anden stue lå en meget stor og kraftig mand i 40-50-års alderen. Han var også fikseret, men*

kun med bælte. Han sad op i sengen og røg cerutter, havde et askebæger, som han satte pænt til side, når han var færdig. Han var altid nøgen i sengen, og man kunne ikke spænde bæltet så stramt, at han ikke kunne komme ud af det. Skulle han på toilettet, kravlede han ud af bæltet og ned i det igen, når han var færdig (...) Jeg kendte ikke til åndssvage i forvejen, så det kom nok lidt bag på mig, at det var sådan.” (Plejer, Andersvænge 1945 Kragh m.fl. 2015: 130).

Udførelsen af den daglige hygiejne blev ofte opfattet nedværdigende af de anbragte. Ellen fortæller, at de kom op klokken 7 om morgenen: *”Vi fik koldt bad, koldt brusebad, de var rigtig ondsksfulde. Vi sad på bænke, og de brusede os over med koldt vand. Vi kom derud et par stykker efterhånden. Det var koldt, hvis vi ikke opførte os ordentligt. Hvis vi var søde, fik vi varmt vand”. Men allerede klokken to om eftermiddagen måtte Ellen i seng igen. ”Det var tidligt”, siger Ellen vredt. Aftensmaden fik hun på sengen. Det var svært at tie stille, når hun skulle ligge i sengen så lang tid. Ellen husker, at hun ofte blev spændt fast med remme om fødder og hænder, eller hun fik en muffetrøje på. ”Det var varmt om sommeren med rumdragt på, jeg svedte meget. Det var rigtig hårdt dengang.” (Ellen Larsen, Andersvænge 1952 – 1991, Kragh m.fl. 2015: 311f).*

Seksualitet og sociale relationer

Den lægefagligt begrundede interesse i at beskytte samfundet mod degeneration af arvemassen og ønsket om at kunne regulere en seksualmoral, der blev anset for til tider at være ude af kontrol, medførte, at der blev ført streng kontrol med de åndssvages samkvem og sociale relationer. Derfor kan det ikke undre, at adskillelsen mellem kønnene var et centralt tema for alle ansatte, der skulle føre skarpt opsyn med overholdelse af reglerne. En plejer fra Brejning fortæller:

”Hvis jeg på vej hjem fra vagt, f.eks. så en kvindelig og en mandlig beboer stå og snakke sammen, var jeg faktisk forpligtet til at indberette det, og så kunne de to let risikere en eller anden form for straf – en dag i sengen eller enestue. (...) Det følte jeg som en meget ubehagelig pligt, men det fulgte altså med jobbet.” (Kristian Bertelsen: Liv og Arbejde, 2008, citeret efter Kragh m. fl. 2015:131).

Som vi skal se i det følgende, var det umuligt at undgå seksuel aktivitet eller møder mellem kønnene i det hele taget. Enten fordi de ansatte bevidst overså det, eller fordi de anbragte fandt andre veje. En omsorgsassistent fra Brejning fortæller om nattevagter på en afdeling for meget velfungerende mænd: *”Når jeg gik gennem sovestuerne for at trække ur, og plejemor så altid efter, at vi havde gjort det, lå mændene hos hinanden, og det gik ikke stille for sig. Jeg kunne hurtigt få trukket de ure og komme ud.” (Rita Møller Nielsen: Med liv og sjæl, Slagelse 2007, citeret efter Kragh m. fl. 2015:131f).*

Også en tidligere plejer fra avlsgården i Vodskov fortæller, at mændene var sammen indbyrdes. *”Ja uha, dem der var kastret, de fik kvindelige former, de blev lidt bredrøvede og feminine i*

det, og de var eftertragtede. De manglede aldrig cigaretter eller tobak. De sloges om dem ind imellem."(Fortælleddag på Museet i Hammer Bakker 30.8.2013, Henning Pedersen Kragh m.fl. 2015: 132)

Arne fra Vodskov var en af de kreative, der kunne finde ud af at omgå reglerne: *"Dengang jeg kom op i de voksnes rækker, så begyndte man jo at blive interesseret i piger... vi måtte jo ikke være sammen med pigerne efter skoletid, det var forbudt. Så havde vi sådan et system. Hvis vi blinkede én gang, og så de blinkede tre gange, så var det med at komme af sted. Så mødtes vi nede i sanglokalet."* Arne havde en ungdomskæreste. Han kan huske, dengang hendes far blev anbragt på Vodskov sammen med sine fire døtre. *"Og de fire tøser, de var så smukke, så smukke. De var skønhedsdukker. Der var jo slåskamp, du ved. Og Lise hun var den næstældste."*

Senere var det i skoven og krattet ved S-bakken, han mødtes med pigerne. *"Vi var som andre, vi havde de samme lyster"*, siger han. Arne husker ikke, at der var nogen, der blev gravide: *"Vi vidste godt, at vi kunne beskytte os."* Kondomer trak han i automaten på toilettet nede på kroen til 2 kroner stykket. Men det var ikke noget, han vidste, fordi han havde fået seksualundervisning: *"Nej, vi har aldrig fået en skid at vide. Fordi dengang der var det sgu tys tys, du."* (Arne Andersen, Vodskov, 1953-1965, Kragh m.fl. 2015: 244ff).

Mange anbragte havde dog et savn efter en kæreste, som de ikke fik opfyldt. De strenge regler omkring seksuel aktivitet medførte ofte et mere eller mindre ambivalent forhold til denne del af et menneskes liv. Bente ville gerne have haft en kæreste, dengang hun var ung: *"Du ved godt, man måtte ikke være sammen med drengene dengang vel, det måtte man jo ikke, men så var der én, dengang jeg boede på F og nede bagved, der boede overlægen Schwalbe-Hansen, og så var der en dreng, der godt kunne lide mig, og vi to kunne godt have været kærester. Vi mødtes udenfor, hvor jeg boede og sad på græsset og snakkede sammen. 'Jeg vil gerne være kærester med dig'. 'Ja, det ville jeg også gerne, men jeg må bare ikke'. Han sagde: 'Ih hvor er du sød', 'det er du også.' Hvis man måtte det, så havde jeg gjort det... Men så sagde han: 'Du må hellere skynde dig ind inden overlægen kommer, for han vil ikke have det.'" (Bente Drejer, Ebberødgård 1949-1959, Kragh m.fl. 2015: 322).*

De sociale relationer mellem de anbragte varierer meget. Der er mange konflikter i et tvunget fælleskab på sovesale, hvor der er meget lidt plads til privatliv og rum til at have sine egne ting. Dyrebare ting blev vogtet nidkært mod andre beboere, og der var ofte grund til at være på vagt. Ellen husker mest skrigeri og slåskampe, især fra sovesalen. Dagny slog hende i hovedet hver dag: *"Jeg var bange for hende, og jeg tudede og skreg og skabte mig, og så bed jeg Jonna i armen rigtig hårdt. Hun sad i kørestol (...). Jeg bed de andre i armene, fordi de havde familie. Jeg var jaloux. Jeg kom aldrig hjem til nogen"*. (Ellen Larsen, Andersvænge 1952 - 1991, Kragh m.fl. 2015: 3,14).

Der var også gode oplevelser med omsorg og venskaber. Bente vender i sin beretning flere gange tilbage til en lille dreng, som hun skulle made hver dag: *"Jeg havde én, der hed Steen, som jeg hjalp. (...) Jeg madede ham, det kunne jeg godt lide, han var sød. Jeg var med ham ude i gården, så sagde jeg, at jeg elskede ham og jeg sagde: 'Se der kommer en flyvemaskine'".* Bente havde også nogle gode venner på afdelingen, særligt husker hun Vibe, der ligesom Bente kunne mange ting selv: *"Vi var rigtige kammerater dengang, vi hyggede os meget ude i haven med kaffe, og vi gik ture ude i skoven og ned til hestene."* Nogle af beboerne var Bente lidt bange for i begyndelsen: *"Ved du hvad, der var en pige, hun lå her, hun havde bælte på og handsker på. (...) Der var nogen, der var meget mere syge end mig, så råbte hun efter mig, så sagde personalet, du skal slet ikke være bange for hende. Så til sidst så gik jeg hen og sagde: 'Goddag, jeg hedder Bente', så blev vi rigtig gode venner. Vi snakkede næsten hver dag, jeg skulle jo rise og bone gulvene."* (Bente Drejer, Ebberødgård 1949 – 1959, Kragh m.fl. 2015: 67).

De fleste anbragte under åndssvageforsorgen var meget afhængige af personalet, ikke fordi de snakkede med dem, det havde de ansatte i øvrigt ofte heller ikke tid til, men fordi de var afhængige af hjælp. Derfor var det meget vigtigt, hvilket humør de ansatte var i, hvornår de mødte ind om morgenen, hvem der havde vagt osv.: *"Du kan allerede se om morgenen på personalet, hov, om det bliver en god dag eller en dårlig dag. Men det kan ændre sig sådan (knipser), og så bliver det en dårlig dag"*. (Morten Larsen, Andersvænge i 1970'erne, Kragh m.fl. 2015: 355).

Kontakten til forældre varierede meget. Nogle bevarede kontakten og fik jævnlige besøg, men mange blev efterladt og sad alene tilbage med et stort savn. At have et åndssvagt barn var forbundet med skam, og mange forældre blev helt op i 70'erne rådet til at glemme det og skynde sig at få et nyt. En elev på Andersvænge fortæller om, hvordan kontakten mellem forældre og børn foregik frem til midten af 70'erne:

"Når de pårørende skulle besøge deres børn, så ringede de jo til afdelingen og fortalte, at nu ville de komme på besøg, og så blev man jo bedt om, hu hej vilde dyr, at finde det pågældende barn, og barnet skulle jo klædes fint på, og jeg tror egentlig også, at det blev vasket lidt. Så kom de pårørende og ringede på, og så gik man jo ned og låste døren op, og man måtte ikke åbne den der dør for meget, for de måtte jo ikke se, hvad der foregik inde bag den lukkede dør, så døren blev åbnet bare en lille smule, så barnet kunne komme ud. Så sad de arme forældre der i besøgsstuen, de kendte ikke deres barn, og lige der hvor jeg var, der havde børnene heller ikke noget sprog, så de kunne ikke snakke med dem. Når så forældrene var kørt, så fik de patienttøjet på igen." (Fortælledag på Dansk Forsorgshistorisk Museum, på Andersvænge Kragh m.fl. 2015:409).

Dette billede ændrede sig i perioden. Nedenfor er et eksempel på at ændringer presses igennem nedefra, fra det personale der havde den daglige kontakt med de anbragte. *"Da jeg kom på K2, der fik vi skældud, fordi vi lukkede døren op, og der var altså også mange af forældrene, der*

blev dybt, dybt rystede og fik et chok, for de var slet ikke klar over, hvad der foregik bag kulissen." (ibid).

Sovesal på institution for åndssvage børn

Et andet område, hvor ændringer presses igennem nedefra i 70'erne, er oplæring og træning af de anbragte til selv at kunne klare flere daglige situationer:

"Dengang jeg begyndte på afdelingen, var der nemlig en ung rebel, en 3.-års elev, som var gået i gang med at lære de handicappede børn at gøre tingene selv. Han hev dem ud af sengen og gav dem tøj på, de lå ellers altid i deres natdragter i senge, men de blev hevet ud, og de skulle lære at spise, de skulle lære at tisse, de blev sat på toilettet og anede ikke, hvad de skulle, de skulle lære at gå tur, de skulle ud i den friske luft, og de var fuldstændig lamslået de her børn. Men det at de blev behandlet som mennesker med potentialer, det gjorde, at jeg blev glad for at være der. Jeg kan huske, der var en ung mand, han var meget spastisk, og han skulle altså lære at spise. Så ham den rebelske, han bestilte, jeg ved ikke hvor mange, skeer oppe fra køkkenet, og så bøjede han håndtaget, så den unge mand lettere kunne holde på den, og han fik skeen bundet fast til hånden med sådan noget gummi. Hver gang skeen kom op til munden, så flyttede han hovedet, det var sådan en refleks, det tog lang tid, de kæmpede med det, men

det var så rørende at se, at han faktisk lærte at spise selv.” (Fortælleddag SL seniorsektion Storstrøm, Kragh m.fl. 2015:409).

Udflytningen og normaliseringen betød store ændringer i de sociale relationer. Anbragte under åndssvageforsorgen flyttede ud på kønsblandede afdelinger, eller de flyttede helt ud i botilbud eller egne lejligheder. Kærester var nu ikke mere forbudt, og enkelte blev da også gift. Bente flyttede i 80'erne ind i et botilbud, hvor hun blev kæreste med Hans Åge, de blev uvenner, så hed han Mads, og senere blev det en, der hed Ole. *”Jeg har haft nogle stykker, men man kan ikke være kæreste med alle”,* siger hun med et skælmsk smil. (Bente Drejer, Ebberødgård 1949 – 1959, Kragh m.fl. 2015:326)

Straf og kontrol

Der var ingen centrale bestemmelser omkring disciplinære straffe før 1960. De enkelte institutioner havde interne cirkulærer, der fastslog, at legemlig revselse ikke var tilladt, men der var ikke faste regler for, hvornår og i hvilket omfang fx bæltefiksering eller isolering kunne anvendes som straf. (*Betænkning om åndssvageforsorgen*, Betænkning nr. 204, København 1958, s. 165. citeret efter Kragh m. fl. 2015:208). De noget uklare bestemmelser gav mulighed for fortolkning og en praksis, der var præget af flittig brug af forskellige former for straffe og overgreb.

Der var ingen tvivl om, hvem der havde magten. Hvis der var tvivl, kunne man bare se på, hvem der havde flest nøgler. *”Det har været overgreb, men sådan var systemet, og logikken i det system det var sådan, at den der havde det største antal nøgler, han bestemte. Man havde nøgler til dørene, til vinduerne, til bæltene, og jo flere nøgler og jo mere synlige de var, jo mere magt havde man, og eleverne havde måske tre nøgler, mens overlægerne havde sådan nogle ordentlige bundter, som de rigtig kunne rasle med.”* (Fortælleddag om Andersvænge og Ebberødgård 24.10.2013 *ibid*:410).

Den oftest benyttede straf var at blive lagt i seng resten af dagen eller op til 14 dage. Det kunne så kombineres med nedsat kost, fastspænding til sengen med bælte og handsker, brug af muffetrøjer, medicinering, beroligende sprøjter, såkaldte *”bræksprøjter”,* fordi de kom til at kaste op bagefter. Det kunne også være en straf at blive sendt til en anden anstalt, fx Livø eller Sprogø eller Rødbygård.

En plejer fra Vodskov husker en *”episode”* fra én af cellerne på avlsgården: *”Der var to celler på avlsgården, og der kunne ligge to mand i hver. De lå på en madras på gulvet. Der var en lille smule lys oppe fra et vindue, men man kunne ikke se ud. Der stod en potte i hver celle til både stort og småt. Der var ingen blade, der var ingen aviser, der var ikke en radio, intet var der. De kom heller ikke ud og gå som i en arrest, endsige fik frisk luft. Når de havde ligget der i en uge*

eller fjorten dage og kom ud, så var det lige, så de dinglede. Og de blev jo sommetider desperate, og så lå de der og hamrede med fødderne på døren, og lyden bredte sig jo i hele afdelingen. Så kom Høgen. 'Pedersen,' sagde han, 'vi skal lige op og have ro i cellerne.' Så gik vi derop, der var to yderdøre. Jeg fik besked på at holde vagt ved den yderste, så gik Høgen ind i cellen, og der lød et brøl derindefra, og så blev der ro. Man kan godt slå folk, uden man kan se det. Det har jeg aldrig været godt til." Afstraffelserne fortsatte til sidst i 60'erne, hvor der blev ansat en ny leder. Plejeren havde derefter fået uddannelse på Personalehøjskolen i København, og da han kom tilbage, skete der store ændringer: "Han var som genfødt". (Fortællede på Museet i Hammer Bakker, Kragh m.fl. 2015:285).

I 1960 udsendte bestyrelsen for åndssvageforsorgen en skrivelse, hvor det indskærpedes, at det var "forbudt under nogen form at slå patienter, og at overtrædelse af dette forbud ville medføre indstilling om afskedigelse". Der blev samtidig tilføjet en indberetningspligt til bestyrelsen. Det nye var, at det nu ikke længere var overlægen, der var den øverste ansvarlige i sager om brug af ureglementeret magt, men det var den centrale administration, Statens Åndssvageforsorg (Kragh m.fl. 2015:262).

Der blev stadig begået overgreb efter den nye skrivelse, hvilket indberetningerne efterfølgende sandsynligvis kun viser en lille del af. Men gamle hierarkier stod for fald, og nye professioner med nye uddannelser bragte nye ideer og et nyt syn på de såkaldt åndssvage. Fra at blive set som uhelbredeligt syge, der måske kunne behandles med psykofarmaka, begyndte man at se dem som medmennesker, der som alle andre havde mulighed for at udvikle sig og udnytte egne ressourcer. I forbindelse med ændringer i Bistandsloven 1978 blev brugen af lukkede afdelinger, isolation og fiksering præciseret ved lov, og det blev slået fast, at fiksering kun måtte anvendes som absolut sidste udvej. Året efter udsendte Socialministeriet den første bekendtgørelse om magtanvendelse i institutioner for voksne med vidtgående fysiske eller psykiske handicap.

Billede fra Andersvænge

Livet efter anbringelsen

Med ændringen af pensionsloven i 1965 etableredes der for de bedst fungerende åndssvage økonomiske muligheder for at flytte ud fra institutionerne og etablere sig i egen bolig. Der oprettes udslusningslejligheder, hvor de anbragte kunne trænes i hverdagens praktiske gøremål, som en forberedelse til et mere selvstændigt liv. Det var en meget stor forbedring for mange at flytte ind i deres eget. *”Der er ting, jeg ikke har været glad for. Men jeg har været glad for, at jeg har været med til at få mange beboere ud af Andersvænge, og at jeg har hjulpet mange med at få sig etableret i deres eget. Jeg har arbejdet flere år på pensionatet Skovsøgaard, hvor vi udslusede beboere, der først kom i træningslejligheder, hvor de boede tre-fire sammen, og derefter kom videre til deres eget. Nogle få skulle måske aldrig være flyttet ud, det gik i kludder for dem, men det har kun været et par stykker, ellers er det sådan, at hvis man spørger dem, om de gerne vil flytte tilbage, så siger de nej – også selv om man måske synes, de har fået det dårligere, at de sidder meget alene, men de siger alle sammen nej. Der er næsten ingen, der ønsker at komme tilbage. Det er jo blevet deres liv nu, de kan sige: ’Det her er mit’. De kan lukke deres dør. Jeg møder mange af dem ude i byen, på biblioteket eller i Bilka, hvor flere af dem arbejder i flaskesystemet. Da jeg startede på Andersvænge, ville jeg da have forsvoret, at de*

nogensinde kom ud at bo i deres egen lejlighed. Men der er sket en udvikling med dem og også med samfundet. Og det har været spændende at være med til.” (Fortællede dag om Andersvænge og Ebberødgård, Kragh m.fl. 2015:412).

Andre mener, at udflytningen skete for hurtigt, og der var da også startvanskeligheder. En tidligere medarbejder, ansat på Vodskov i 70'erne, fortæller om en mand, der kort forinden var flyttet ind i en lille lejlighed på 1. sal: *”Da jeg gik op ad trappen, kom underboen ud. ’Hej,’ sagde han, ’kan du ikke sige til ham, at han ikke behøver at banke på, hver gang han skal ud.’ Han var hver dag gået ned og havde banket på underboens dør for at spørge om lov til at gå en tur.”* (Fortællede dag på Museet i Hammer Bakker, Kragh m.fl. 2015:413).

Den øvrige særforborg

Fra 1945 til slutningen af 1950'erne

De øvrige grene af forborgren var i denne periode et noget broget felt som følge af deres forskelligartede historiske rødder. Staten havde allerede i begyndelsen af 1800-tallet taget initiativ til oprettelse af et Døvstummeinstitut og indført undervisningspligt for døve. I slutningen af århundredet overtog staten instituttet og oprettede som nævnt nye statslige institutioner, således at der i 1945 eksisterede 3 statslige institutioner i København, Nyborg og Fredericia ved siden af en række pleje- og arbejdshjem for døvstumme. Hertil kom nogle døveskoler drevet på privat basis. Blindeforborgen blev også overvejende drevet i statsligt regi, men i modsætning til de døve blev der først indført undervisningspligt for blinde børn i 1926. Denne foregik ved to institutioner i København og på Refsnæs, der i 1945 havde plads til 200 børn. Hertil kom nogle mindre statsanerkendte institutioner.

Forborgren for fysisk handicappede blev allerede ved sin start i slutningen af 1800-tallet organiseret som privat forening under navnet Samfundet og Hjemmet for Vanføre, en organisationsform, der fortsatte efter 1933. Fra starten af det 20. århundrede drev foreningen to institutioner i København, der både rummede opholdshjem og værkstedsskoler, og fra midten af 30'erne tillige Ortopædisk hospital i København og Aarhus.

Epilepsi var den sidste af særforborgrens områder, der fik egen institution i 1897. Det skete på initiativ fra kristne filantropiske kredse, der oprettede kolonien Filadelfia i Dianalund. I 1945 havde kolonien over 700 sengepladser, hvoraf størstedelen var til epileptikere, medens en mindre del var til psykiatriske patienter, og den havde tillige oprettet endnu en afdeling i Nyborg.

Institutionstankegangen kombineret med undervisningspligten betød, at der praktisk talt var institutionstvang for de berørte børn, dvs. at blinde, døve, handicappede eller epileptiske børn skulle bo på en af forborgrens institutioner og modtage undervisning der, uanset om forældrene billigede det eller ej.

Fra slutningen af 50'erne til omkring 1980

Opgøret med institutionstankegangen og opprioriteringen af individuelle rettigheder slog først igennem inden for døveforborgren, idet Døveloven af 1950 gav mulighed for at oprette lokale skoler, så døve børn kunne blive boende hjemme, medens de modtog specialundervisning. Denne udvikling blev understøttet af Folkeskoleloven i 1958. Ændringen medførte en bevægelse væk fra de store døveinstitutioner og mod oprettelsen af mange mindre lokale institutioner.

Udviklingen slog i første omgang ikke igennem inden for blindeforborgen, idet en ny blindelov fra 1956 stadig indeholdt paragraffer om institutionstvang. Dette førte til omfattende utilfredshed

hos mange af de berørte forældre, der forlangte dispensation fra loven. I midten af 60'erne begyndte de første blinde børn at blive boende hjemme, medens de modtog undervisning i folkeskolen. Den voksende utilfredshed med institutionstvungen i offentligheden ramte også Kolonien Filadelfia, der blev kritiseret for at underkaste eleverne streng ordenstugt og religiøs påvirkning. Kritikken medførte lempelser i reglementerne og nedsættelsen af et offentligt tilsyn.

En række betænkninger fra 60'erne, der fulgte i kølvandet på folkeskoleloven, lagde fundamentet til en begyndende integration af handicappede børn i folkeskolen og nærmiljøet. Det førte til en kraftig nedgang i kostskolepladser ved Samfundet og Hjemmet for Vanføre. Udviklingen kulminerede med loven om udlægning af åndssvageforsorgen og den øvrige særforsorg, der kom i kølvandet på Bistandsloven med virkning fra 1980. Loven betød, at amter og kommuner overtog ansvaret for institutioner og andre tilbud til voksne og børn, der førhen hørte ind under en af forsorgsgrenene. Amterne skulle stå for driften og finansieringen af institutionerne, medens kommunerne skulle stå for den øvrige service, som også blev andre borgere til del som f.eks. skolegang, kontanthjælp og revalidering. Man forsøgte at integrere hjælpen i den offentlige service efter det såkaldte sektoransvar, som sidestillede borgere under særforsorg med andre. Dette satte skub i udviklingen med udflytning fra de store forsorgsinstitutioner; for de voksnes vedkommende til mindre bofællesskaber, pensioner eller egen bolig, for børnenes vedkommende til mindre døgninstitutioner, familiepleje eller støtte til at forblive hjemme hos forældrene, en udvikling, der har formet det institutionslandskab, vi kender i dag.

Erindringer fra den øvrige særforsorg

Anbringelsen

Som nævnt betød skolepligten for blinde og døve, at de berørte børn var forpligtede til at opholde sig på statens kostskoler for blinde og døve, ligesom der i privat regi var oprettet en kostskole for børn med fysiske handicap. Det var således som regel ikke sociale, men fysiske årsager til, at børnene skulle anbringes. Alligevel beskrives anbringelsen af mange som en traumatisk oplevelse, ikke mindst på grund af datidens opfattelse af, at det ikke var magtpåliggende at medinddrage børnene: *"Da vi ikke kunne udskyde afskeden længere, løb jeg skrigende efter lillebilen (taxaen) med min mor i håb om at kunne indhente hende. Min mor fortalte senere, at hun græd, men var nødt til at bede chaufføren om at køre så hurtigt som muligt. Jeg fik besked på af plejemor, at jeg skulle opføre mig som en mand. (...) Den første nat sov jeg sådan set ikke, trods trætheden. Jeg forstod ikke, hvorfor jeg var der. Havde jeg været uartig? (...) Havde jeg virkelig været så slem, at mine forældre ikke ville have mig mere?"* (Jørgen Eckmann, Blindeskolen på Refsnæs 1943-51, Kragh m. fl. 2015:353).

"Jeg fulgtes med mine forældre. Så kom plejelederen, som det hed dengang. Hun havde uniform på, og jeg kunne se, at det var den samme, de havde på hospitalet. Jeg kan huske, at jeg begyndte at skribe. Jeg blev simpelthen så ked af det. (...) Jeg kan huske, at min far holdt om mig og satte mig op på sit knæ og holdt meget voldsomt fast i mig med armen. Så gik min mor væk, og så blev jeg nærmest slæbt hen af jorden og kom op i bygningen på første sal, hvor jeg fik at vide, at jeg skulle blive. Så sad jeg bare der og græd og græd. Jeg kunne se, at de senge, der var, lignede dem der var på hospitalet." (Jørgen Nielsen, Døvstummeinstituttet i Kbh. 1945, Kragh m. fl. 2015:187).

Alle anbragte børn skulle bo fast på institutionerne. De kunne kun komme hjem i ferierne og for nogles vedkommende i weekenden hver 14. dag. Det betød, at båndene til familien efterhånden blev svækkede. *"Vi havde ferie fire gange om året, påske, sommer, efterårs- og juleferie. På en eller anden måde var det slut med almindeligt familiesammenhold. Man følte sig fremmed i sit eget hjem, selv om mine forældre gjorde alt for, at jeg skulle få nogle gode ferieoplevelser; men de lange adskillelser gjorde, at man ikke følte sig som en del af livet i barndomshjemmet."* (Flemming Egedal, Refsnæsskolen 1961-63, Kragh m. fl. 2015:354).

Et gennemgående træk i erindringerne er også følelsen af forladthed, savn og mangel på omsorg. *"Det står tydeligt for mig i erindringerne, fordi jeg var ked af det. Fra at være lillebror i en kernefamilie blev jeg nu ét blandt 30 handicappede børn (...). At have hjemve og blive anbragt som nummer syv på en sekssengsstue var noget af en mundfuld for lille mig."* (Finn Mørup Jensen, Behandlingshjemmet Solbakken for fysisk handicappede 1960-76, Kragh m. fl. 2015:359).

"Det var ikke sådan, at man kunne komme ind, når man var ked af et eller andet og putte sig hos en voksen og sige: "jeg er ked af det fordi..." Det måtte man selv finde ud af. Altså hvis man var ked af det, fik man at vide: "Nu holder du op med det tuder, en klog pige som dig græder ikke." Nej nej, det gør man ikke, nej nej, det er kun dumme børn, der græder. Så nej, det skulle man nok lade være med." Rita kan huske, at hun har spist skosvæerte og appelsinskaller for at komme over på sygeafdelingen. *"...det var om at sørge for at komme til at fejle et eller andet, så blev der draget lidt omsorg".* (Rita Cecilia Varmby, Refsnæsskolen 1950-63, Kragh m. fl. 2015:161).

Disse forhold havde store konsekvenser for de anbragtes evne til at knytte tætte sociale bånd. *"Afsavnet af oprigtig inderlig kærlighed gør meget ondt, og det eneste forsvarsmiddel herpå er at gøre sig selv hård og gø blandt de hunde, man er havnet imellem."* (Hans Pauli Sundstein, Refsnæsskolen 1969-73, Kragh m. fl. 2015:354).

"Jeg kan også huske, når jeg var sammen med mor, så ville hun røre ved mig. Jeg blev bange, fordi på børnehjemmet – kærtegn, det var ikke noget, man brugte dengang. Vi skulle behandles

ens, og vi skulle ikke knytte os til en bestemt voksen. (...) Min familie har vel gjort nogle usikre forsøg på at nærme sig mig, hvor jeg har været afvisende. Men det kunne ikke være anderledes. Jeg kunne ikke åbne mig." (Rita Cecilia Varmby, Refsnæsskolen 1950-63, Kragh m. fl. 2015:162).

Institutionalisering og afsondrethed

En følge af den herskende socialpolitiske tankegang i denne periode var som ovenfor nævnt de store, afsøndrede institutioner i forsoagen: "Et karakteristikum ved mange af åndssvageforsøgens og den øvrige særforsoags anstalter dengang var, at de var omgivet af høje hække eller mure. De faldt, da vi i midten af 1960'erne og 1970'erne begyndte at snakke om integration. Deres oprindelige funktion var at beskytte det omgivende samfund mod de anbragte og de anbragte mod samfundet. Disse institutioner var små stater i staten, som ofte levede deres eget liv og havde egne regler og normer. De havde tilbøjelighed til at tiltrække medarbejdere, som ikke kunne klare mosten i det almindelige samfund." (Jørgen Eckman, Refsnæsskolen og Blindeinstituttet 1943-57, "Noget om at være anbragt under Blindeforsøgen", www.anbragtihistorien.dk).

Hensynet til at beskytte samfundet og de anbragte mod hinanden satte sit præg på livet i institutionerne. "Sjældent kom vi uden for skolens område. Ældre elever kunne dog tage en prøve, som kvalificerede til at man kunne gå langs vejen til købmanden i Raklev. Senere i syvende klasse kunne man få lov at gå sammen til Kalundborg. Men vi kendte ingen uden for skolen, hvilket gav miljøet på instituttet et klaustrofobisk og indelukket præg. Frisøren kom på skolen, bageren kom fredag eftermiddag og så kunne man købe lidt slik for de få lomme penge vi fik. Der var ingen grund til at komme uden for skolen. Da vi skulle konfirmeres, kom præsten til skolen for at gøre os klar til konfirmationen." (Lars Svaneborg, Refsnæsskolen og Blindeinstituttet 1962-69, "Beretning om min anbringelse", www.anbragtihistorien.dk).

Institutionslivet havde store konsekvenser for de anbragtes udvikling og identitet:

"Værst har isolationen været. Vi lærte ikke samfundet at kende. Al opdragelse af os gik på melodien: "Ude i det virkelige liv, kan du virkelig ikke". Det gav os et meget forkvaklet forhold til det virkelige liv. Vi tillagde alle vore vanskeligheder med "det virkelige liv" den kendsgerning, at vi var blinde. Det førte til, at vi selv isolerede os fra livet uden for blindemiljøerne. (...) Som modposter til disse forhold kan jeg anføre, at vi på Refsnæsskolen lærte det gode kammeratskab at kende. Vi lærte også at tage hensyn til andres handicap - i al fald, hvis dette handicap havde noget med synet at gøre. Vi lærte, når vi skulle yde hjælp. Vi lærte, hvordan vi skulle yde hjælp. Vi lærte også, når vi ikke skulle yde hjælp. At tilbyde hjælp til en synshandicappet er en rygradsreaktion for os." (Anonym, Refsnæsskolen 1950-54, "Mit ophold på Refsnæsskolen", www.anbragtihistorien.dk).

Regler og disciplin

På de store institutioner var der streng disciplin og regler, og alle skulle behandles ens. Mange erindrer, hvorledes de følte sig reduceret til et nummer og ikke blev set som individer. *"Jeg havde et mærke i mine sko, og i mit tøj var der syet et nummer fast. Jeg var altid bare nr. seks. Jeg kan svagt huske en morgen, hvor jeg vågnede og så alle gå hen til vasken for at vaske sig og børste tænder. Så kom der en og tog mig i armen og førte mig hen til vasken. Så tegnede de et sekstal i luften. Så skulle vi ned i kælderens, hvor der var morgenmad. (...) Der var en spisestue og børnene sad nummereret, fra et til otte osv. Så var der et nummer, der hed seks, og der blev jeg ført over til og fik at vide, at dér skulle jeg sidde."*

Under et af hans weekendbesøg i hjemmet, råber moren pludseligt hans navn meget højt, hvorefter Jørgen vender sig om imod hende og svarer: *"Jeg hedder ikke Jørgen, jeg hedder 'nummer seks' ". Jørgens søster kunne en smule tegnsprog og oversatte Jørgens svar til forældrene. "Det blev min mor forvirret over. Så hun stod og sagde: 'Du hedder Jørgen, du hedder Jørgen!' Jeg kan huske, at jeg begyndte at græde, for jeg hed jo ikke Jørgen, jeg hed 'nummer seks'." (Jørgen Nielsen, Døvstummeinstituttet i Kbh. 1945, Kragh m. fl. 2015:188).*

Disciplinen var her som i de øvrige forsorgsinstitutioner streng omkring spisesituationen. Rita kommer flere gange ind på tvangsfodringen og fortæller om ubehaget ved at overhøre andre børn, der græd og kastede op: *"Der var noget mad, jeg ikke kunne lide, eller som jeg var bange for at få i munden. De var ikke så gode til at forklare: "Det her er grønkålsuppe, det er oksekødssuppe, og det her er så melboller." Hvis der var noget, jeg fik i munden, og konsistensen var forkert, så blev jeg bange for det og hylede og skreg. Og så var det bare ned med det, og "så holder du op med det skrigeri". Altså, der var ikke nogen kære mor der." (Rita Cecilia Varmby, Refsnæsskolen 1950-63, Kragh m. fl. 2015:160).*

"Der herskede et noget forkvaklet syn på børn. For at fremhæve et grelt eksempel; hvis nogen kastede op, mens de spiste, så var det bare ind med det igen. Det var så uværdigt, som noget kan være," fortæller Finn om sit ophold på en institution for fysisk handicappede. Han kan ikke sige nøjagtigt, hvor ofte det skete. *"Det står som et meget stærkt billede for mig, jeg ved ikke om det skete tit, men når man som barn oplever sådan noget, så brænder det sig hårdt ind i en, som et billede man husker, og som et billede, der overskygger de mere positive ting. (Finn Mørup Jensen, Behandlingshjemmet Hald Ege for fysisk handicappede 1955-56, Kragh m. fl. 2015:358).*

Forholdet til det voksne personale var ofte præget af afstand som følge af den hårde disciplin. *"Det hele var meget rutinepræget",* fortæller Jørgen. Han husker også nogle af de voksne, bl.a. køkkenchefen, frøken Nørgaard. *"Hun havde et meget grimt ansigt med en skæv mund (...) Hvis jeg ikke havde spist op eller ikke kunne lide det, så kom hun hen og gjorde sådan her, kiggede ned på os og pegede ned på tallerkenen. Så holdt hun mit hoved, og så fik man skovlet maden ind. Det var meget voldsomt, hun holdt fast om nakken, og så sørgede hun for, at munden var*

spilet op. (...) Hvis vi begyndte at græde, fik vi en over nakken, for vi måtte ikke græde. Det var ikke kun mig, det var også de andre, det gik ud over, hvis de ikke havde spist op. Det husker jeg tydeligt. (...) Hver morgen sad vi ved nogle bordrækker, drengene ved den ene bordrække og pigerne ved den anden. Lærerne havde et langt bord, der stod modsat de andre borde. Så kan jeg huske, at hun kom gående og nikkede for at sige Godmorgen. Hun sagde ikke Godmorgen, hun nikkede bare. Så skulle vi nikke tilbage for at vise, at vi havde sagt godmorgen. Så gik hun hele vejen rundt omkring bordene, og så satte hun sig på sin plads. Jeg kan huske, at vi alle sammen havde øjnene på hende. Hvis hun havde lagt mærke til, at der var en, der ikke havde sagt ordentligt Godmorgen, så blev vi kaldt hen for at sige Godmorgen til hende ordentligt. Vi var alle sammen meget bange for hende (..)" (Jørgen Nielsen, Døvstummeinstituttet i Kbh. 1945, Kragh m. fl. 2015:188).

Undervisning på Solbakken

Daglige rutiner

På de fleste institutioner var der streng husorden og faste rutiner omkring de daglige gøremål og skolegangen:

"Vi blev vækket kl. syv af et af det kvindelige plejepersonale og så var det om at få lettet sig, hvis der ikke skulle blive ballade med de voksne. Plejeassistenterne påså meget nøje, at alle blev vasket ordentligt og grundigt og fik børstet tænder, men den udleverede tandpasta smagte frygteligt.

Morgenmaden var skiftevis havregrød eller øllebrød. Hertil et halvt stk. rugbrød med leverpostej og et med ost, som altid bøjedede de fire hjørner op ad, så tør var osten normalt. Det var noget værre hundecæde, og det varede ikke længe, førend jeg fandt ud af, hvad man gjorde

ved ædelsen. Vi lagde simpelthen de 2 stk. rugbrød sammen og puttede dem i lommen for så senere skille os af med dem, uden at personalet opdagede det, og det gjorde de aldrig. Øllebrøden var så tyk, at vi kunne vende tallerkenen rundt i luften uden at øllebrøden faldt ud (...)

Fra mandag til fredag var der lektielæsning i skolebygningen fra kl. 17 til 18 og det under behørigt opsyn af en lærer, der skulle holde opsyn på begge etager, hvilket ikke var muligt, så vi kunne altid finde på at lave noget andet end som vi skulle, når læreren var nedeunder.

Vores aftensmad var rugbrød med pålæg og det var af en rimelig kvalitet vi fik her.(..)

Kl. 21 skulle vi i seng undtagen om lørdagen, der måtte vi være op til kl. 22, og så fik vi endda aftensskaffe med kage. (...)

Vi havde en ugentlig badedag og det var fredag eftermiddag under opsyn af varmemester (...)

I fritiden måtte vi selv finde ud af, hvad vi skulle beskæftige os med. De voksne lavede aldrig fælles aktiviteter for os. Nu kunne vi en gang imellem selv finde ud af, hvad vi skulle få tiden til at gå med, og det var tit og ofte noget vi ikke måtte. (...)

På afdelingen var der en fast regel som sagde, at vi i hverdagen skulle opholde os udendørs i en time hver eftermiddag, om det så var regn og sol eller sne og storm. Vi kunne jo blot klæde os på efter vejrforholdene. Her havde plejepersonalet taget meget fejl af vores fantasi, og vi fandt altid et sted at opholde os, når vejret var dårligt. (...)

Der blev brugt meget tid på at holde kønnene adskilt, men vi snød nu af og til personalet. Omme bag skolebygningen gad de ikke komme og kontrollere os, så her kunne der så blive lidt tid til at kysse pigerne en gang imellem". (Flemming Egedal, Refsnæsskolen 1961-63, " Om livet på Refsnæs", www.anbragtihistorien.dk).

"Hverdagen på Blindeinstituttet var nøje opdelt i lektioner. Det blev styret af et klokkesystem, der ringede over hele huset. Jeg har prøvet at huske, hvor mange gange klokken lød i løbet af et døgn. Jeg er ikke sikker på tallet. Men jeg er kommet til over 20 gange. Klokken ringede, når vi skulle stå op om morgenen. Når der blev kaldt til måltider. Når vi skulle påbegynde en time, og når der var frikvarter. Vi blev vækket om morgenen kl.7,00. Så skulle vi gøre morgentoilette, herunder også rede seng. Vask foregik på sovestuerne ved vaskekummer. Der var kun koldt vand på sovestuerne. Kl.7,30 var der morgenmad. Kl.7,50 var der morgensang. Kl.8,10 begyndte skoletimerne. Hver time varede 50 minutter. Så var der 5 minutters frikvarter. Efter anden skoletime var der et kvarters pause. Kl.11,50 var der middagsmad. Derefter havde vi fri indtil kl.12,45. Kl.14,30 var skolen forbi, så var der eftermiddagskaffe. Den indtog vi i en pause, der varede et kvarter. Men arbejdsdagen var ikke slut endnu. Der var endnu 2 timer tilbage til fyraften. Nogle af eleverne arbejdede på værksteder om eftermiddagen. Andre, f.eks. jeg, brugte disse timer til musikundervisning, øvetimer, sprogundervisning, maskinskrivning m.v. Kl.16,30 var den officielle arbejdsdag slut. Men det hændte, at der var undervisning i timen fra kl.16,30 til kl.17,30. kl.18,00 var der aftensmad. Derefter var der fri. Så hørte vi ikke klokken ringe, før vi skulle gå i seng. Det skulle vi, når klokken var 22,00. Kl.21,50 ringede klokken for at advisere os om, at vi skulle afslutte det, vi var i gang med og gå til vore sovestuer." (Henning

Eriksen, Blindeinstituttet 1954-60, "Livet på Blindeinstituttet i København", www.anbragtihistorien.dk).

Privatliv

Institutionsmiljøet levede ikke mange muligheder for privatliv, da livet, især i perioden indtil 1970'erne, blev levet i store fælles arealer, sovesal, spisesal, undervisningslokaler og gymnastiksal.

"På sovesalen havde vi hver sin stol, som kunne åbnes. Deri kunne vi have kam, børste, og spænder og sløjfer til håret. Når den var lukket, kunne vi sidde på den. Det skete, at vi blev straffet med, at vi skulle gå op på sovesalen og sætte os på den til personalet kom og sagde, at vi måtte gå ud at lege. I legestuen havde vi hvert sit skab til legetøj. Skabet kunne ikke låses, så det skete, at der forsvandt legetøj." (Elin Frank Andreassen, Refsnæsskolen 1948-53, "Erindringer fra Børnehjemmet på Refsnæs", www.anbragtihistorien.dk).

Overvågningen og den manglende mulighed for privatliv er et tema, Rita Varmby flere gange vender tilbage til. "Man kunne ikke trække sig tilbage. Der var kun toilettet. Og så var der endda nogen steder, hvor de lå ved siden af hinanden, så der var man heller ikke engang rigtigt alene. Jeg kan ikke mindes, der var lås, man måtte sige: 'Optaget på det lyse.' Det var der, hvor der var et vindue og: 'Optaget på det mørke.' Ellers kom der jo nogen brasende ind." Blindheden kunne forstærke følelsen af altid at være overvåget. "Man havde heller ikke et sted at være ked af det. Hvis man var rigtigt langt nede og ikke kunne andet end at give sig til at græde, så skulle man i hvert fald sørge for, der ikke var nogen, der så det. Jeg kunne godt føle det sådan, at der altid var nogen, der grinede af mig, altså oppe i hovedet." (Rita Cecilia Varmby, Refsnæsskolen 1950 - 63, Kragh m. fl. 2015:163f).

Billede fra fællesrum på Solbakken

Opdragelse og afstraffelse

Opdragelse og pædagogiske metoder afspejlede naturligvis det, der var gængs i det øvrige samfund i denne periode, men institutionsmiljøet gjorde, at den fysiske revselse og disciplineringen af børnene blev håndhævet strengere end over for børn uden for institutionerne. *"Skolegangen ville have været rigtig god, men lærernes fingre sad meget løse. Det gjaldt også for plejepersonalet. Der skulle ikke meget til, før vi fik "ondt i bagdelen". (...) Vi var 10 piger på en sovesal, så der kunne jo godt være sjov og ballade. Jeg var længe om at lære at klæde mig af og på. Jeg ville hellere læse. Jeg blev drillet, og der vankede øretæver, hvis jeg ikke var hurtig nok. På sovesalene skulle der være ro. Hvis vi snakkede, kom plejemor frk. K., og så fik vi en endefuld. Hun havde også en anden mærkelig straf. Vi skulle gå op på sovesalen om eftermiddagen den næste dag, hvor vi skulle klæde os af og på 10 gange. Der var glas i døren, men vi fik en, som kunne se lidt, til at holde vagt. Så legede vi: "Ikke røre gulvet". Vi kravlede fra seng til seng, og fra stol til stol. Det skete dog, at de voksne var hurtigere end os, og så fik vi alle "ondt i bagdelen" og blev sendt i seng. En assistent, frk. P., havde også en besynderlig straf. Når vi sad i spisestuen, måtte vi ikke sidde med albuerne på bordet. En albue betød, at man kom i seng i en halv time. Begge albuer betød en time. Under bordet var der en tværpind, hvor man kunne sætte fødderne. En fod gav en halv time, og begge fødder gav en time.*

Lærerne måtte helst ikke slå os i ansigtet, for det kunne gøre skade på øjnene, og der var nogle, som var blevet opereret i hovedet. Dette blev dog ikke respekteret. Vi blev også hevet i ørerne, og en lærer tog fat i øreflippen og "vred den", så hvis man ikke havde smerter på grund af mellemørebetændelse, fik man det på grund af lærerens behandling. . (Elin Frank Andreassen, Refsnæsskolen 1948-53, "Skoletiden på Refsnæs, 1.-7. klasse", www.anbragtihistorien.dk).

Krop, klæder og hygiejne

Det var almindeligt, at de anbragte fik frataget deres eget tøj og til daglig skulle gå i institutionens tøj: *"Jeg fik nr. 34, som den sidst ankomne. Dette nummer var syet ind i al det tøj, vi gik i. Tøjet var en historie for sig, da vi ikke fik nyt. Vores private tøj blev lagt bort som såkaldt "rejsetøj", angiveligt med det formål, at man skulle være præsenteret uden for institutionen. Tøjet, vi fik at gå i, var tidligere elevers, som blev omsyet på systuen, som lå over Østafdelingen (det var her pigerne og de ikke kønsmodne drenge boede), her sad fire damer fuldtidsbeskæftiget med at sy klæder til børnene. Det var genbrug, så det forslog. Din identitet, dit tøj, dine sko og dine private ejendele var røvet fra dig. I stedet indgik du i en kollektiv livsform, hvor den enkelte kun havde betydning, hvis man var noget i kraft af sine forældres position eller kunne spille på instrumenter eller havde ordet i sin magt." (Lars Svaneborg, Refsnæsskolen og Blindeinstituttet 1962-69, "Beretning om min anbringelse", www.anbragtihistorien.dk).*

Sociale relationer

Det sociale liv, der udspillede sig mellem børnene, var ofte barskt. *"Vi var hårde ved hinanden, meget hårde, Jeg var da også med til at mobbe dem, der var svagere end mig. Det var noget med at overleve, fordi der var så lidt interesse for os, vi skulle hele tiden hævde os, vi havde en hakkeorden. (...) Der var ting, man aldrig fortalte, altså man skulle ikke fortælle om sine ømme punkter, sine svage punkter. Man skulle passe på, man skulle beskytte sig. Fordi, man kunne aldrig vide; kunne det blive brugt. Man kunne heller aldrig vide, om der var nogen, der hørte det. Man var aldrig alene."* (Rita Cecilia Varmby, Refsnæsskolen 1950-63, Kragh m. fl. 2015:163).

I dette miljø måtte man udvikle sine egne forsvarsstrategier for at overleve:

"Jeg havde ikke en god stedsans, og det betød, at jeg havde svært ved at finde rundt. Jeg blev stillet midt på græsplænen, og så gik kammeraterne grinende deres vej. Jeg blev hentet af personalet, og de, som havde drillet mig, fik bank. Jeg fandt dog ud af, at jeg havde et "våben", og jeg lærte at bruge det. I afsnittet om børnehjemmet skrev jeg, at jeg meget tidligt kunne synge. Jeg lærte hurtigt melodierne og teksterne. Når kammeraterne drillede, eller hvis de ville slå mig, fandt jeg ud af at synge. Jeg sang de sange, som jeg vidste, de kunne lide, og de bad mig om hjælp, når vi skulle lære nye salmer og sange. Det medførte, at drillerierne aftog. Jeg lærte at høre, når der var optræk til noget, og når det skete, begyndte jeg at synge en sang. Så lyttede de til sangen. Jeg havde en veninde, som havde leddegigt. Når jeg var i knibe, slog hun ud efter "synderne" med sine krykker, og hun lærte mig at prøve at slå igen. Men hvis overmagten var for stor, lærte hun mig at bide tænderne sammen i trods. Det var svært, men jeg lærte det så godt, at jeg heller ikke græd, når lærerne og plejepersonalet slog". (Elin Frank Andreassen, Refsnæsskolen 1948-53, "Skoletiden på Refsnæs, 1.-7. klasse", www.anbragtihistorien.dk).

"Det at finde et fællesskab med de andre børn synes jeg var svært, der var et hierarki om, hvem der var bedst og stærkest, - et rigtigt kostskolemiljø. Jeg blev som mange andre mobbet og kunne ikke finde ud af at svare igen, i stedet for ødelagde jeg deres ting og slog på tæven, det blev min måde at klare mig igennem opholdet på." (Jeanette Voer, Refsnæsskolen 1974-78, "At bo på Refsnæsskolen", www.anbragtihistorien.dk).

Billede fra Solbakken

Rita fortæller: *"Jeg levede meget i min egen fantasiverden for at overleve. Det gjorde jeg. (...) Min barnepige, det var radioen. Jeg elskede at høre musik og lytte til plader, og jeg fantaserede om de personer, der var på de børneplader. Og dem var jeg, altså jeg var ikke mig. Og sådan har det været langt op i mit voksenliv."* Da Rita var lille, var hun som mange andre børn meget optaget af de verdener og rollespil, hun skabte i sin fantasi: *"Jeg digtede videre på de hørespil, der var i radioen. (...) Vi var jo meget overladt til vores lege og dagdrømme."* Legene kunne også handle om hverdagssituationer på instituttet: *"De kunne handle om vores sygeafdeling. Det var meget sådan nogle lege, der handlede om omsorg og om de voksne. Dem man måske så lidt op til eller dem, man hadede allermost. (...) Vi spillede det som et skuespil, og vi talte, som de her mennesker nu talte, 'og nu må du ikke være ked af det lille Jens.' Jeg levede jo videre i rollen, når jeg var alene, jeg kunne ikke slippe den."* (Rita Cecilia Varmby, Refsnæsskolen 1950-63, Kragh m. fl. 2015:164).

Blandt børnene var der også sammenhold og modstand mod de voksne. Jørgen Nielsen fortæller, at køkkenchefen havde et meget grimt ansigt med en skæv mund. Når hun nærmede sig børnene, hvilket kunne have ubehagelige konsekvenser, brugte børnene tegnet for grim, når de skulle advare hinanden: *"Vi brugte ingen mundbevægelser, så personalet kunne ikke mundaflæse os"*. Der er var flere hemmelige tegn i omløb blandt børnene (Jørgen Nielsen, Det Kongelige Døvstumme Institut i København, 1945 – 48, Kragh m. fl. 2015:189).

Det hårde miljø blev blødt noget op igennem 1960'erne og 70'erne som følge af kritikken mod institutionerne og det ændrede pædagogiske syn på børn og opdragelse. Således beretter Jeanette Voer. *"To søde pædagoger tog sig kærligt af mig, og den ene af de søde mennesker*

har jeg kontakt med den dag i dag. I min tid som barn på Refsnæsskolen oplevede jeg, at mange af pædagogerne var gode til at lave hyggelige aktiviteter for os, f.eks. sov vi tit sammen i dagligstuen på afdelingen Fjordhøj, hvor jeg først boede, her fik vi læst historie og havde et godt fællesskab. En af de ting jeg tænker tilbage på, som gav mig en følelse af sammenhold var, når vi om aftenen kom ned i dagligstuen og fik the og saftvand og fik læst historier, her kunne man virkelig mærke fællesskabet. Jeg knyttede mig mest til de to pædagoger, som jeg fik den første kontakt med, det at kunne tage på bytur alene med en af de to pædagoger uden at skulle være sammen med de andre børn, var noget af det, jeg ofte glædede mig meget til.” (Jeanette Voer, Refsnæsskolen 1974-78, "At bo på Refsnæsskolen", www.anbragtihistorien.dk).

Livet efter institutionen - mellem to verdener

Mange beretninger om anbringelser på kostskoler for døve, blinde og handicappede berører den svære overgang fra den beskyttede verden på skolen til et selvstændigt liv i det omgivende samfund, hvor man ikke længere er "ligesom de andre". For mange blev kammeraterne og fællesskabet fra skolen et vigtigt holdepunkt i livet efter. Flere meldte sig ind i foreninger, hvor de kunne møde andre døve og blinde, tage på udflugter sammen og kommunikere frit, uden at skulle tilpasse sig. Andre havde et ønske om at blande sig og blive en ligeværdig del af den "normale verden". For flere var overgangen karakteriseret ved mange overvejelser over, hvor man hørte til.

Hans Olaf Hauch fortæller, at han følte en dyb splittelse mellem de hørendes og de døves verden, mellem familien på den ene side og vennerne på den anden. Splittelsen var så svær at bære, at han en dag i 1970 i stærk deprimeret tilstand, var gået en tur med familiens hund i retning mod åen med intentionen om at begå selvmord. Da han nærmede sig åbrinken, trak hunden ham pludselig i den modsatte retning, og han "vågnede" op. Herefter tog Hans Olaf et endegyldigt valg: *"Jeg tilhører de døves verden, jeg passer ikke ind i de hørendes verden!"* (Hans Olaf Hauch, Døveskolerne i Nyborg og Fredericia 1958-67, Kragh m. fl. 2015:442).

Jørgen Nielsen reflekterer over sin opvækst på Nyborgskolen: *"Det med at tale har aldrig rigtigt interesseret mig. (...) Hvis jeg til sidst blev rigtigt god til at tale dansk, hvem skulle jeg så tale med i givet fald? I hele mit liv har jeg været i døveverdenen og været sammen med døve, så hvad ville formålet være med det. Hvem skulle jeg tale med?"* (Jørgen Nielsen, Døvstumme Institut i Kbh. 1945, Kragh m. fl. 2015:194).

Mange havde efter de lange institutionsophold svært ved at mestre hverdagens praktiske udfordringer, men også svært ved at komme fra et lukket minoritetssamfund og ud i samfundet med et ønske om at blande sig med seende. Den 1. juli 1960 blev Henning Eriksen udskrevet fra Institut for Blinde og Svagsynede efter at have været under blindeforsorgen i ti år. *"Fra nu af måtte jeg klare mig selv."* Den første tid alene blev det meget tydeligt, hvor mange praktiske

ting i hverdagen, instituttet før havde stået for. *"Der var så meget, jeg ikke vidste. Der var så meget, jeg aldrig havde fået lært."* Hvordan skulle han fx få noget at spise? Henning havde aldrig lært at lave mad, så her blev "Kvindernes Alkoholfri Restaurant" en redning. *"Så var der tøjvask. Det havde jeg absolut ingen forstand på. Det var der altid nogen, der havde gjort for mig. Jeg fandt da også hurtigt et indleveringssted, hvor jeg kunne aflevere mit snavsetøj og senere hente det, nyvasket og strøget. Det var tider dengang, da det endnu var muligt at få vasket for en overkommelig pris."* De praktiske ting blev efterhånden overvundet. *"Jeg nød det hver gang, jeg fandt ud af at løse endnu en opgave."* (Henning Eriksen, Refsnæsskolen og Blindeinstituttet 1950-60, Kragh m. fl. 2015:442).

Det var imidlertid svært for de handicappede at få fodfæste på arbejdsmarkedet. F.eks. havde Henning en flot præliminæreksamen med sig fra instituttet, men ikke noget at bruge den til. Holdningen i tiden var, at blinde, der søgte videregående uddannelse, let ville havne som et ubeskæftiget proletariat, hvilket ingen kunne være tjent med. Så Henning nøjedes med en tremåneders uddannelse som telefonist og blev derefter arbejdsløs i tre år, hvor han levede af invaliderente. Det var svært for ham at forlige sig med ledigheden.

Rita Varmby blev opfordret til at begynde som børstenbinder hos Blindes Arbejde. Først var hun lidt forbeholden, men hun ville gerne i gang med noget og besluttede sig for at give det et forsøg. *"Det var jo sådan et andenklassers fag. Vi havde jo altid fået at vide: Nå, ja, hvis ikke du kan andet, så kan du da blive børstenbinder. Men jeg måtte revurdere mange ting, det måtte jeg. Altså, det kan ikke altid blive, som man havde tænkt sig det, men det, der bliver i stedet for, behøver jo ikke være dårligere. Det gør det altså ikke. Jeg blev glad for mit fag."* (Rita Cecilia Varmby, Refsnæsskolen 1950-63, Kragh m. fl. 2015:167).

For mange blev et højskoleophold en vej ind i det "normale" samfund. Henning Eriksen fortæller, at et sommerkursus på Bornholms Højskole blev en stor succes. *"Ikke nok med at jeg sagtens kunne følge undervisningen (...), men jeg oplevede måske for første gang i mit voksne liv, at jeg af mine seende kammerater på holdet som en selvfølge blev regnet som ligeværdig med dem. Det var en pragtfuld oplevelse, som jeg lige skulle vænne mig til."* Succesen blev fulgt op af et højskoleophold på Esbjerg Arbejderhøjskole vinteren 1966 - 1967. *"Jeg lærte meget på den skole, men det væsentligste udbytte for mig blev dog, at jeg under dette ophold helt slap af med mine mindreværdskomplekser, fordi jeg var blind. Jeg fik mig endelig frigjort fra mine institutionsophold."* (Henning Eriksen, Refsnæsskolen og Blindeinstituttet 1950-6?, Kragh m. fl. 2015:443).

Det, der især satte gang i en personlig udvikling for Finn Mørup Jensen, var at komme helt væk fra institutionsmiljøet. Som 22-årig kom han på Nørgaards Højskole i Bjerringbro, hvor han var i to år. Her blev han udfordret fagligt og udviklede sig hurtigt. Da han startede, kunne han klare en 2.klasses regnebog, efter opholdet lå han på 8 -9. klasses niveau. Han lærte også at trodse sit

talehandicap og give sit besyv med blandt andre unge uden handicap. *"Det var et tigerspring, der gav selvtillid og tro på, at jeg kunne et eller andet"*.

De pædagogiske opbrud i 70'erne gav sig imidlertid også udslag i institutionernes bestræbelser på at gøre de anbragte klar til udslusning. Finn Mørup Jensen beretter om en ny forstander for behandlingshjemmet Solbakken, at han mente, at de børn og unge, der allerede var anbragt på Solbakken, skulle selvstændiggøres og i højere grad end hidtil blande sig med mennesker uden for institutionen. *"Der var meget modstand mod det i personalekredse. 'Det kan ikke lade sig gøre, de er for dårlige', mente de".* Noget af det forstanderen gjorde, var at sammensætte integrationskurser for beboerne. *"Vi skulle lære og have at vide, hvad der skulle ske, når du stod på den anden side af glasdøren. Når vi fx skulle have nyt tøj, så skulle vi selv købe det. Men personalet var altid med og holdt sig i baggrunden, hvis det nu gik helt skævt, og forstanderen havde forberedt personale i butikkerne".* Finn var glad for de nye udfordringer: *"Jeg synes det var sjovt, lærerigt, fordi man fik en fornemmelse af, hvad ting er værd, hvad de koster. Det nytter ikke noget, at købe sko til 500 kroner, hvis man kun har 200 kroner. Det var der nogen, der ikke kunne forstå i starten. Vi var jo forholdsvis gamle, inden vi fik den fornemmelse".* Forestillingerne om Finns fremtid havde gennem hans opvækst været ret beskedne. Det lå ligesom i kortene, at han nok "var dømt til" at bo på institution resten af sit liv. Men i de år skete der meget både med Finn og med samfundet, og da han vendte tilbage til Solbakken, var han fast besluttet på, at han ikke ville tilbringe resten af tilværelsen på en institution. *"Nu skulle jeg stå på egne ben, koste hvad det koste ville"*.

I 1976 flyttede Finn ind i sin egen lejlighed. Han fik tildelt 40 timers hjemmehjælp om ugen.

Det var ikke alle fra Solbakken, der som Finn løsrev sig fra et institutionsmiljø. Hans bedste ven Ulrik flyttede fx ind i en beskyttet bolig i 1974, hvor han blev boende frem til sin død. Finn fortæller, at Ulrik kom til at leve mere isoleret i forhold til det omgivende samfund. *"Han var ligesom lukket inde på en form for institution. Hvis der var noget, så trak han i en snor, og så kom personalet. Jeg havde et helt andet liv. Jeg var glad for mit liv, jeg var herre i eget hus"*. (Finn Mørup Jensen, Behandlingshjemmet Solbakken for fysisk handicappede 1960-76, Kragh m. fl. 2015:362ff).

Når nogle af de anbragte ser tilbage på deres institutionstid, er det meget forskelligt, hvad de lægger vægt på. Nogle lægger vægt på de svigt, de har følt sig udsat for, men også, at institutionsopholdene har givet dem en identitet. Rita Varmby oplevede, at hun langsomt gennem seks års terapi fik bearbejdet mange af de svigt, hun havde oplevet gennem livet. *"Jeg tror ikke, man kommer over det, men man kommer igennem det og forsoner sig med det."* Når hun ser tilbage på sin tid på Refsnæs, er det med blandede følelser. Selv om hun ofte havde det svært med de andre børn på Refsnæs, er det blandt de tidligere skolekammerater, hun har sine bedste venner i dag. Det er dem, hun føler sig stærkest knyttet til. *"Jeg oplever dem som mine søskende, ja det gør jeg, ja!"*. Og hun tilføjer: *"Jeg har hørt mange sige, de ikke kunne lide at*

være der. Men så i voksenlivet vil jeg sige: 'Det var så mit hjem, det var den mulighed, jeg havde' ". (Rita Cecilia Varmby, Refsnæsskolen 1950-63, Kragh m. fl. 2015:168).

Lars Svaneborg fortæller: "Hvis man skal udlede en konklusion på "anbragt i historien", kan man i mit tilfælde sige, at det ikke var instituttet, der var årsag til, at jeg har klaret mig godt, men at jeg var 11 år, før jeg kom derover, og at skaden derfor var mindre hos mig, end den har været for mange af mine kammerater, som det er gået mindre godt". (Lars Svaneborg, Refsnæsskolen og Blindeinstituttet 1962-69, Kragh m. fl. 2015:354).

Andre fremhæver derudover også nogle positive aspekter ved anbringelsen. "Det er også værd at nævne, at vi på Refsnæsskolen virkelig fik lært at bruge de synskompenserende teknikker, der var til rådighed dengang. Vi fik også lov til at være børn blandt ligestillede. Det gav os mange muligheder for at afprøve mange forskellige ting på vore helt egne præmisser, uden ustandselig at skulle sammenligne os med seende kammerater, der selvfølgelig kunne gøre alting bedre end vi kunne.

Jeg vil også fremhæve den gode kulturelle opdragelse, vi fik på Refsnæsskolen, selv om den altså også har gjort os anderledes end andre. Vi lærte musikken og litteraturen at kende. Vi lærte at lytte. Det har grundlagt mange sunde interesser og ført til et rigt liv trods vort handicap.

Det var også på Refsnæsskolen, vi fik grundlagt vor identitet som blinde. Denne identitet var vi måske engang imellem helst fri for. Men vi slipper ikke. Er vi blinde eller stærkt svagsynede, så tilhører vi et mindretal. Seende mennesker identificerer os først og fremmest på den mangel, vi har i forhold til dem. Nemlig det manglende syn. Det vi gør som blinde, tæller i seendes øjne for hele blindegruppen. På det punkt er vi helt ligestillede med andre mindretalsgrupper f.eks. udlændinge, der lever i Danmark.

Midt i tresserne begyndte debatten om integration eller segregation af blinde børn. Den er forbi nu. Integrationstanken har entydigt sejret.(...) Det ser nærmest ud til, at integrationen har løst de problemer, den satte sig for at løse. Til gengæld har den så skabt problemer, som ingen dengang skænkede så stor opmærksomhed, fordi blindeskolerne havde løst disse problemer. Det er åbenbart svært at få alle fordele på én gang. (Anonym, Refsnæsskolen 1950-54, "Et ophold på Refsnæsskolen", www.anbragtihistorien.dk).

Psykiatrien

Fra 1945 til slutningen af 1950'erne

I 1933 havde den statslige psykiatri syv store statshospitaler fordelt rundt om i landet². Dertil kom det kommunale sindssygevæsen, først og fremmest St. Hans Hospital ved Roskilde. Der skete i første halvdel af det 20. århundrede en udbygning af disse institutioner, så de tilsammen i 1945 rådede over knap 10.000 sengepladser, heraf de 7.000 under den statslige psykiatri. Idealet var store institutioner, hvor patienterne blev opdelt i forskellige grupper efter deres opførsel og symptomer og indlagt på forskellige typer af afdelinger, hvoraf nogle betegnedes som "rolige", andre som "urolige". For patienterne på de "rolige" afdelinger indgik forskelligt fysisk arbejde i dagligdagen i f.eks. vaskeri, landbrug, gartneri eller huslige gøremål.

På de "urolige" afdelinger kunne patienterne opleve en lidet varieret hverdag. De var i lange perioder fikseret i sengen med brede læderbælter, som var polstret med filt. Andre lå også i spændetrøjer eller tykke drejlsluffer, der blev fastgjort og låst om håndleddet med en rem, og som også kunne bruges til at fikse patientens hænder (..). Tilværelsen i sengen, hvor madrassen af hensyn til urenlige patienter var tredelt og foret med tang, der let kunne udskiftes, blev afbrudt af dagens måltider, vask og toiletbesøg (..) Fødeindtagelsen foregik ofte samme sted, hvor de mange patienter, der ikke ville spise frivilligt, blev "sondemadet" ved at få hældt flydende kost gennem en tragt med en gummislange, der blev ført ned til mavesækken. Vask blev også udført i sengen med vaskeklude. (Kragh m. fl. 2015:121).

Langvarige indlæggelser var ofte normen, og det var ikke ualmindeligt, at patienter var indlagt i mere end 10 år, mange endda længere og for nogles vedkommende hele livet. I psykiatrien var lægerne i denne periode helt klart den dominerende profession både udadtil i samfundet, hvor mange fremtrædende læger spillede en central social- og sundhedspolitisk rolle, og indadtil på institutionerne, hvor der herskede en streng hierarkisk orden med overlægerne som absolutte og ubestridte ledere. Fra omkring 1938 vandt nye psykiatriske behandlingsformer frem, der havde meget stor betydning for patienterne. Det drejede sig først og fremmest om den såkaldte cardiazolbehandling, en indsprøjtning med et medikament, der fremkaldte kramper hos patienterne, og i årene efter elektrochock og lobotomi, "*det hvide snit*". Disse indgreb øgedes i antal efter 1945 og op igennem 50'erne. Først i slutningen af dette årti begyndte andre behandlingsformer med psykofarmaka for alvor at vinde indpas, hvilket medførte en nedgang i de øvrige behandlingsformer.

---

² Statshospitalerne lå i Viborg, Risskov, Vedsted, Augustenborg, Middelfart, Nykøbing Sjælland og Vordingborg.

Bjergmarkshuset ved Sankt Hans

Fra slutningen af 50'erne til omkring 1980

Som nævnt vandt nye behandlingsmetoder frem inden for psykiatrien fra slutningen af 1950'erne, først og fremmest i form af en række nye psykofarmaka, men også i form af gruppeterapeutiske forsøg. Selv om disse nye metoder ikke var uden bivirkninger, betød de sammen med de forbedrede muligheder for pension og revalidering, som blev indført på dette tidspunkt, at større grupper af patienter, der før havde været indlagt i en længere årrække, nu kunne udskrives efter kortere forløb og klare sig uden for hospitalerne.

Også ideen om de store institutioner var under forandring. Man så nu mindre institutioner i tilknytning til de almindelige hospitaler med mindre patientstuer og et mere hjemligt præg som mere tidssvarende. Det blev eksemplificeret i det nye hospital i Glostrup, der blev indviet i 1960. De store institutioner blev dog foreløbig stående, men med væsentligt korterevarende indlæggelser.

Op igennem 1960'erne skete der imidlertid flere nybrud i psykiatrien. Først og fremmest kom tanker om distriktpspsykiatri, hvor patienterne tænkes behandlet i deres lokale miljø, og hvor det var muligt at give en mere alsidig og tværfaglig behandling end i de store institutioner, men

ændringerne kom også i form af, at kritikken af psykiatrien som videnskab vandt en vis folkelig udbredelse i form af den såkaldte anti-psykiatri, som også pegede i retning af anerkendelse af psykologiske og sociale faktoreres betydning for psykiske lidelser. Dette brud blev også formidlet af, at stadig flere uddannede psykologer kæmpede sig vej ind på de psykiatriske institutioner. Den enevældige og alvidende psykiatriske overlæges tid var endegyldigt forbi.

Det overordnede administrative ansvar for de psykiatriske hospitaler overgik i 1976 fra staten til amterne og i løbet af 1980'erne reduceredes sengepladserne på de store psykiatriske institutioner kraftigt til fordel for behandling på psykiatriske ambulatorier, daghospitaler og distriktpspsykiatriske centre. Denne udvikling er fortsat op til 2015, hvor antallet af sengepladser på de psykiatriske sengepladser er nede på et historisk lavt niveau.

Erindringer fra psykiatrien

Erindringerne fra indlagte under psykiatrien adskiller sig fra erindringerne fra de, der har været anbragt under den øvrige forsorg, både antals- og indholdsmæssigt. Der er ikke indsamlet så mange erindringer fra de indlagte under psykiatrien, men til gengæld har en del tidligere ansatte fortalt deres historier, og de udgør en vigtig kilde til skildring af livet på de psykiatriske institutioner.

Der er flere grunde til, at det forholder sig sådan. Først og fremmest har langt den overvejende del af de indlagte i modsætning til de øvrige forsorgsgrene været mere eller mindre alvorligt syge og medicinerede mennesker, der ofte senere har svært ved at huske de nærmere omstændigheder omkring deres tid på institutionen. Derudover har der for mange, som har været indlagt på psykiatriske hospitaler, været tale om en afgrænset periode af livet. Nogle har været inde og ude af hospitaler mange gange, mens andre har levet det meste af livet med en tilknytning til det psykiatriske system. Erfaringerne er derfor højst forskellige og ofte uklare. Dertil kommer, at et gennemgående tema i beretningerne om indlæggelser af kortere varighed er, at oplevelserne efterfølgende forbindes med noget skamfuldt og bliver omgærdet af tabu.

Karakteristisk har en tidligere indlagt, som kalder sig Ulla, og som ønsker at være anonym af hensyn til sine børn, forsøgt at lægge låg på sine oplevelser, selv om oplevelserne fra hendes indlæggelser i slutningen af 1960'erne har fulgt hende igennem hele livet. *"Jeg har sommetider rørt ved, at jeg har haft en svær ungdom (...). Men det med Sankt Hans det er så flovt (...). At jeg blev gemt væk, og at jeg forsøgte at tage mit liv (...). Jeg har bedt mine søskende så mindeligt om, at de ikke fortæller mine børn det (...), hvorfor skal de høre om det? Det er ligesom, hvis deres mor havde været forbryder, det skal de ikke høre om. De skal høre det gode."* Hun giver udtryk for en evig frygt for, at hendes børn skal blive "inspireret" til selv at forsøge at begå selvmord ligesom deres mor. (Ulla, Sankt Hans Hospital 1968 – 1969, Kragh m. fl. 2015:436).

Institutionalisering og afsondrethed

Institutionslivet på de kæmpestore psykiatriske institutioner og disse institutioners konsekvenser for de indlagte er kun sparsomt beskrevet.

Læge ved psykiatrien, Aksel Bertelsen, fortæller fra Statshospitalet i Risskov i slutningen af 60'erne. "På hver modtageafdeling var der 16 sengepladser, men der var ofte overbelægning på stuerne, ja ved en lejlighed måtte der endog redes op i badekarret. De kroniske afdelinger kunne have flere sengepladser. På Kvindehospitalet var der dengang 18 afdelinger, fordelt mellem åbne og lukkede, rolige og urolige afdelinger, modtageafdelinger og kroniske afdelinger. Der var tre overlæger, der hver stod for en urolig og rolig modtageafdeling og flere kroniske afdelinger. De fleste patienter blev indlagt akut, ofte ved tvang og kom på de lukkede modtageafdelinger, efter hvor der nu var plads. Så snart de faldt til ro eller fik det bedre, blev de flyttet til de åbne afdelinger, og en del af det daglige arbejde gik med at flytte patienter. De lukkede afdelinger var aflåste, så man kun kunne komme ind og ud, når man havde en nøgle. Det var nødvendigt at holde de urolige afdelinger lukkede for at hindre selvmordstruede eller farlige patienter i at forlade afdelingen. Nogle af de kroniske afdelinger var også lukkede, men her havde aflukningen også en asylfunktion, som gjorde patienterne trygge. Patienter, der var sindssyge og til åbenbar fare for sig selv eller andre, var man efter loven om sindssyge personers hospitalsophold forpligtet til at nægte udskrivning og altså holde tilbage på afdelingen mod deres vilje. Det samme gjaldt sindssyge, hvor unladelse af behandling ville forringe muligheden for væsentlig bedring. I det daglige var man undertiden nødt til at fikser patienter i bælte, om fornødent også med hånd- og fodremme, hvis de var voldsomt urolige, farlige eller destruktive. Fikseringen var sjældent af længere varighed, oftest kun til virkningen af beroligende medicin indtraf. En enkelt patient var det trods al anden behandling ikke muligt at have ude af bæltet, så hun måtte holdes fikseret i årevis. Man kunne også skulle sikkerhedsfikser demente patienter i stofbælte for at hindre dem i at falde ud af sengen. På afdelingerne var man nødt til at holde orden og have visse husregler for spisetider, nattesøvn og omgang med medpatienter og personale. Hvis en patient ikke kunne eller måske ikke ville overholde dem, kunne det ikke undgå at afstedkomme konsekvenser, som patienten oftest oplevede om straf, selv om man prøvede at forklare, at det ikke var sådan ment." (Aksel Bertelsen, "Indtryk fra mit arbejde i psykiatrien", www.anbragtihistorien.dk).

En tidligere patient, som kalder sig Ole, blev 13 år gammel indlagt på en afdeling på Middelfart Sindssygehospital sammen med voksne mænd, da der i 1954 kun fandtes ganske få ungdomspsykiatriske afdelinger. Han fortæller: "Der var 1200 patienter på Middelfart, da jeg var derovre. Der var jo en mandsside med 600 patienter, og en kvindeside med 600 patienter. Jeg var den yngste patient. (...) De lukkede afdelinger hed M10 og M11. M10, det var den værste, på M11, der var de jo knap så syge, men jeg må nok sige, at alle dørene var låst. Og så var der bure udenfor til haven, hvor de kunne bevæge sig. Og der har jeg stået og snakket mange gange med nogle af de syge patienter gennem trådnettet, når jeg gik rundt på hospitalet. Du skal huske på, det var et stort område. Jeg husker, at der var 72 tønder land. På kvindesiden, der

kom jeg tit forbi fru Petersen. Hun var så sød at tale med, men hun var altså spærret fuldstændigt inde. Der var også på mandssiden en, som jeg talte med jævnligt. Han kunne godt lide at tale med mig, men han var syg, jeg kunne næsten ikke forstå, hvad han sagde". (Ole, Middelfart Sindssygehospital, 1954 – 56, Kragh m. fl. 2015:213).

Sengestuer på Lindehus

Behandling

I en stor del af beretningerne fylder behandlingen naturligt nok meget, og det er også igennem disse, at man indirekte kan læse om patienternes levevilkår. Disse ændrede sig markant i perioden med indførelsen af nye behandlingsformer, nye holdninger blandt behandlerne og en ny generation af psykofarmaka fra slutningen af 60'erne og frem.

Som nævnt var man begyndt på de første fysiske chokbehandlinger med insulin og cardiazol i 1938. Allerede dengang havde psykiaterne haft fornemmelsen af, at en ny tid var blevet indledt. Man havde ikke tidligere haft hurtigtvirkende behandlinger, der kunne sende patienterne hjem fra hospitalerne. Som en psykiater resigneret konstaterede i 1937, havde sindssygelægerne *"aldrig været forkælet af heldet eller forvænt med strålende sejre"*, og han måtte *"erkende, at der intet gennembrud er sket i sindssygebehandlingen i min tid og intet fremskridt i stor stil."* (Kragh m. fl. 2015:297). Året efter havde situationen ændret sig og en vis optimisme havde indfundet sig, efter at cardiazolchokbehandlingen var blevet anvendt på sindssygehospitalerne. Det er et gennemgående træk i fortællinger om psykiatriske terapier, at der ikke er tale om en ensartet historie. Mange oplevelser fordeler sig mellem to markante modpoler. Det var således

ikke kun cardiazolchokbehandlingen, som patienterne havde blandede meninger om. Det samme gjaldt andre terapier, der fulgte efter denne behandling i årene frem mod 1960'erne. Elektrochok, lobotomi, insulincoma, psykofarmaka og samtaleterapi er blevet opfattet meget forskelligt af de mennesker, der fik behandlingerne. For nogle var behandlingen et helvede, for andre det modsatte, og for en stor del var det noget midt imellem.

Patienternes divergerende holdninger til behandlingerne skabte samtidig forskellige situationer omkring terapierne. Både anerkendelse og vrede kunne rette sig mod udøverne af behandlingerne. Tvungen fulgte som nævnt med terapierne og kunne yderligere forstærke en negativ oplevelse af mødet med psykiatrien. Patienter, der var utilfredse med behandlingen, havde samtidig vanskeligt ved at få deres sager taget op. Spørgsmål om tvangsbehandling var ikke omfattet af psykiatriloven fra 1938. Loven blev indført i perioden før chokbehandlingerne blev udbredt og tog primært højde for spørgsmål om frihedsberøvelse. Der var således ikke paragraffer om tvangsbehandling i loven.

Nogle få patienter fik deres sager omtalt i pressen og formåede at få domstolene til at vurdere deres klager. En principiel sag om en cardiazolchokbehandling blev afgjort ved retten i 1953, men endte med at gå patienten imod. Som i tilfældet med en mand, der havde fået det hvide snit, var patienterne heller ikke altid sikre på, hvordan de skulle vurdere behandlingen. *"Operationen har hjulpet på mangt og meget. Situationer, som jeg aldrig før villet have kunnet udholde, kan jeg tage uden at reagere så meget på dem"*, forklarede han i et brev til en psykiater. *"Det går vist også godt. Det er vist bare som om, jeg mangler evnen til at føle det. Om morgenen befinder jeg mig ofte så rædselsfuldt, at det ikke er til at tage. Spændinger alle vegne, i maven og underliv og en stærk ubestemt angstfølelse. Jeg føler mig ærlig talt som en slags skygge, der svæver mellem himmel og helvede (...) Den værste tanke kredser hos mig med hensyn til, om operationen ikke har hjulpet, men kun ændret mit sygdomsbillede, således at det nu viser sig på en anden måde"*. (Patientjournal fra Statshospitalet i Vordingborg, Landsarkivet for Sjælland, Kragh m. fl. 2015:299).

Patienternes erfaringer med cardiazolchokbehandlingen var således sammensatte. En af de patienter, der oplevede den, var en 39-årig mandlig patient, der var indlagt i Vordingborg med diagnosen maniodepressiv psykose. I et brev til sin familie i marts 1938 fortalte han om den nye behandling, som han havde prøvet på det sydsjællandske sindssygehospital: *"I den sidste tid har jeg fået ca. 5-7 indsprøjtninger med noget der hedder cardiazol. Det bliver indsprøjtet i en vene inde i højre albueled. Det er noget nyt siger Dr. Hahnemann. Det har en meget stærk virkning, helt forskellig fra alt andet, hvad jeg hidtil har været indsprøjtet med. Ca. 10 sekunder efter man har fået injektionen, bliver man med ét ligesom rykket ud af sig selv ind i en anden verden, men dog ser man de omkringstående ligesom i en vandklar tåge. Det er aldeles ulideligt og fuldkommen umuligt at komme ud af. Sommetider er virkningen stærkere, sommetider svagere; når den er stærk, bliver man hallucineret (ser syner). Stuen man ligger i, kommer til at*

ligne helvede, og man ligesom brændes af en usynlig ild. Det er meget uhyggeligt. Men nu er det heldigvis forbi". (Brev konfiskeret af lægerne på Statshospitalet i Vordingborg, Kragh m. fl. 2015:298).

Det var ikke kun den 39-årige patient, der havde blandede erfaringer med behandlingen. Cardiazolens voldsomme virkning var frygtet af nogle af patienterne, som lægerne måtte presse til at lade sig behandle. *"Det hændte, at vi, tit fire mand høj, bogstaveligt talt med magt måtte nedkæmpe patientens modstand – for de efterfølgende minutter at bivåne hendes pinefulde angst, før krampeanfaldet udløstes"*, fortalte den senere overlæge på Rigshospitalet, Villars Lunn, der huskede patienternes kramper som et "skræmmende syn" (Kragh m. fl. 2015:298). Ligesom Villars Lunn måtte Dr. Hahnemann strides med flere af de indlagte, og i patientjournalerne fra Vordingborg fra 1940'erne og 1950'erne blev der skrevet flere notater om patienter, der var *"overvældende angst for cardiazolbehandlingen"*. En kvindelig patient var *"så angst for muligheden for at hun igen skulle have chok, at hun har råbt højt fra tidligt i morges, tømt sengen" og "truet med at rive håret af afdelingslægen"*. Det var især øjeblikket mellem injektionen og krampeanfaldet, som patienterne var bange for. Som en kvindelig patient forklarede i 1953, havde hun lige før kramperne kom *"fornemmelsen af at hjernen rystede"* og følte det desuden *"som ild, der forplantede sig til hele kroppen"* (Patientjournal fra Statshospitalet i Vordingborg, Landsarkivet for Sjælland, Kragh m. fl. 2015:298).

Billede fra Andersvænge

Også elektrochock blev opfattet som en barsk behandlingsform. Plejer Erik Svendsen fortæller fra Statshospitalet i Middelfart i 1950'erne. *"Den gang foregik elektrochok på denne måde: Elektroderne blev sat fast på patientens tinding, en plejer trykkede ned på højre skulder, og en*

plejer trykkede ned på venstre skulder, en plejer holdt fast og løftede fødderne, en sygeplejerske stod klar med en tyk gummislange til at stoppe i munden på patienten, når han ved chokket åbnede munden. Det var for at patienten ikke skulle bide sig i tungen. Så kom lægen og trykkede på knappen. (...) Selv om man pressede ned på skuldrene, så var kramperne somme tider så kraftige at kravebenet brækkede." (Erik Svendsen, Middelfart 1952 – 1980, "En bademesters erindringer", www.anbragtihistorien.dk).

Ole Simonsen erindrer følgende fra sin indlæggelse som barn på Statshospitalet i Middelfart i 50'erne. "...elektrochok, uh, det så jeg en enkelt gang. Jeg sad uden for den stue, hvor en patient skulle have elektrochok. Du kan ikke høre det øjeblik, hvor chokket bliver givet, men jeg kunne høre, hvordan de inde på stuen blev ved med at sige hans navn, og det lød lidt voldsomt. Så listede jeg jo hen og kiggede ind ad døren, jeg skulle jo se, hvad der skete. Og der så jeg, at manden lå med kramper, og han var ved at kravle helt ud af sengen til den ene side, og de kunne næsten ikke holde ham. Og det gjorde et stærkt indtryk. Husk på, jeg var et barn på 13 år, det gjorde et voldsomt indtryk på mig det der, det glemmer jeg aldrig, det syn, jeg kan tydeligt se det for mig nu, med de forfærdelige kramper han havde. Dengang var der jo ikke noget, der hed bedøvelse først. Det foregik i vågen tilstand, de fik jo de her to elektroder på med en gummirem, og så trykkede lægen på knappen og så ... Ej, det så grimt ud. Og så havde vi nede på den anden side af haven, insulinafdelingen, hvor patienterne fik insulinchok. Og hver dag, der lød jo en råben og en skrigen dernede fra, så det var uhyggeligt. De råbte som vilde dyr. Jeg kan høre det endnu. Jeg behøvede ikke engang at gå derned, jeg kunne høre det helt oppe fra vinduet på min afdeling, hvordan det gik for sig. Oppe på den afdeling, hvor jeg var, der fik de noget, der hed døsekuren. Så fik de en portion insulin, så de lå og døsede, men uden at gå i chok. De havde jo alle sammen noget, de skulle glemme." (Ole, Sindssygehospitalet Middelfart, 1954 – 56, Kragh m. fl. 2015:213).

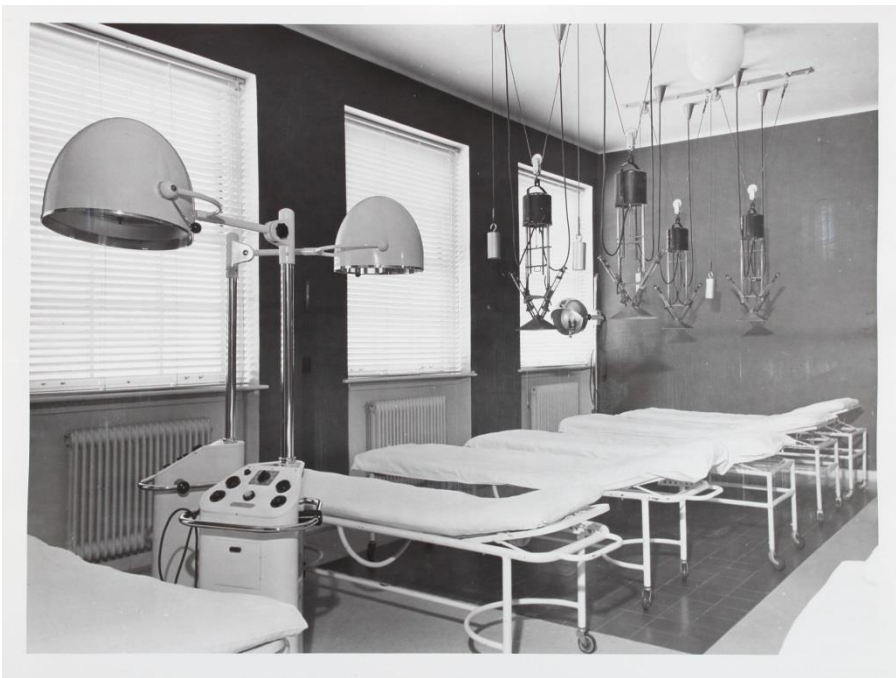
Med nogle af patienterne kunne psykiaterne konstatere store ændringer, efter at behandling med psykofarmaka var blevet introduceret i 1954. En midaldrende kvinde, der var blevet indlagt på Sindssygehospitalet i Vordingborg i 1944, var en af disse patienter. Efter indlæggelsen blev det i hendes journal noteret, at hun havde "passeret talrige stadier nedad i sin skizofreni, været personforvekslende, følt sig selv som sammenvokset med flere personer, følt det som om hun havde mange munde, flere ekstremiteter, både mandlige og kvindelige genitalier. Været voldsom, aggressiv, spiseværgende". Kort før de første forsøg med medicinen den 7. september 1954, blev det kort noteret i journalen: "Er uforandret, groft urenlig, griset. Der er gjort forundersøgelser til largactil-behandling". To uger senere kunne psykiaterne konstatere: "Der er bedring, patienten er blevet rolig, skriger ikke som før, ligger uden handsker, men er fremdeles urenlig". I slutningen af november skrev en læge i journalen: "stadig velremmitteret, venlig, omgængelig, er flittigt beskæftiget ved strikning og skriver fuldstændig fornuftige breve til hele familien – også til manden".. (Patientjournal fra Statshospitalet i Vordingborg, Landsarkivet for Sjælland, Kragh m. fl. 2015:300).

Som psykiaterne kunne registrere i patientjournalerne, var det dog langt fra alle indlagte, der reagerede på samme måde over for den nye medicinske behandling. Med en anden kvindelig patient, der var blevet indlagt i 1946, og som også havde diagnosen skizofreni, var der således ikke større forandringer at spore efter behandlingen med Largactil. I journalen blev det noteret *"Før behandling: udtalt hallucineret, mange vrangforestillinger, til tider urolig, udsældende. Under og efter behandlingen uforandret"*. Lægerne prøvede i stedet en ny behandling med Serpasil (reserpin), men fik samme resultat: *"Tilstanden uforandret. Er stadig urolig og udsældende"*. Noget senere blev det konkluderet. *"Der har foreløbig ikke været nogen virkning af Serpasil"*.

I juli 1958, hvor patienten stadig var på hospitalet, blev det noteret i journalen: *"Forankret i sine vrangforestillinger, supplerer disse med enkelte nye (fx skal sønnen 'Poul' have fået en bil af hans majestæt Kong Frederik, som er patientens bror). Opgiver sin alder til 52 år (er 60 år) og mener 'ikke at have været her ret længe'."*

December 1958. *"Taler uafbrudt med en stemme (Else Marie fra Fløng), som patienten mener ligger på Q lige under hendes seng; patienten påstår, at denne patient ligger og roder med nogle apparater i hendes hoved"*. I 1959 blev det konkluderet: *"Resultatet af medicamentel behandling har som anført ikke været tilfredsstillende"*. Patienten gennemgik heller ikke senere en større bedring efterfølgende og døde på hospitalet i 1978. (Patientjournal fra Statshospitalet i Vordingborg, Landsarkivet for Sjælland, Kragh m. fl. 2015:301f).

Lysbaderummet i fysiurgisk klinik (ca. 1950)

Regler og disciplin

Lovgivningen ift. patienter på sindssygehospitalerne omhandlede regler for tvangsindlæggelse, men ikke den øvrige brug af tvang. Ingen fortæller om legemlig revselse fra de psykiatriske hospitaler, men flere fortæller, at de oplevede brugen af medicin, bæltter og lukkede afdelinger som straffeforanstaltninger, fx hvis de nægtede at tage deres medicin. *"Så kom man på den lukkede afdeling",* fortæller Arne fra Statshospitalet i Vordingborg i 70'erne, *"eller hvis man allerede var på en lukket afdeling, så fik man en indsprøjtning i røven i et mørkt rum, hun var ligegladd med, hvor hun stak, det gjorde kraftedeme ondt, det gjorde sygeplejersken. Det har jeg oplevet et par gange, fordi jeg syntes, jeg gik rundt i en pillerus og faktisk kunne føle mig som en narkoman (...). Hvis der var ballade, lød en alarm, og så kom personalet løbende fra alle afdelingerne, og så blev patienterne lagt brutalt i seng, eller de kom på en lukket afdeling. Dengang var det nogle ordentlige plejere, der kunne tage fat. Men overtalelsesevne er jo også magt: Nu skal du gøre sådan og sådan, ellers så kommer du over på en anden afdeling. Man skulle opføre sig ordentligt, ellers kom man på den lukkede".* (Arne, Statshospitalet i Oringe, Kragh m. fl. 2015:209).

Patienternes angst for chokbehandlingen blev brugt til at korrigere deres adfærd på afdelingerne. Fremgangsmåden blev således anvendt over for en kvindelig patient, der led af tvangshandlinger og foretog lange ritualer, der gik ud på at undgå smitte gennem mad, tøj og toiletbesøg. Kvinden var bange for cardiazolen og ville ikke *"finde sig i at få chokbehandling"*. Psykiaterne søgte derfor at bruge denne modvilje til at få hende til at ændre sine vaner. *"Man aftalte ved sidste chok, at hun skulle opgive sin ceremoni ved måltider, og at hun efter at have været på toilettet skulle tørre sig med toiletpapir",* skrev en af lægerne i hendes journal. Han måtte dog konstatere, at kvinden ikke rettede sig efter aftalen og genoptog derefter chokbehandlingen, men uden at det afstedkom *"nogen som helst fremgang hverken med påklædning, spisning eller toilette"*. (Patientjournal fra Statshospitalet i Vordingborg, Kragh m. fl. 2015:298f).

Et bedre resultat opnåede psykiaterne med en mandlig patient. I mandens journal konstaterede en af lægerne, at *"han var meget ked af at have chok, og man foreholdt ham så i går, at hvis han ville arbejde på værkstedet, skulle han ikke have flere chok. Dette gjorde sin virkning, og han har i går og i dag arbejdet flinkt på værkstedet"*. (Patientjournal fra Statshospitalet i Vordingborg, Kragh m. fl. 2015:299).

Også oplevelserne med nye behandlingsformer som samtaleterapi bliver karakteriseret som blandede, især i starten, hvor der eksperimenteres med formerne. Kirsten Hansen fortæller: *"Man havde jo også en overgang, det er meget sjovt, sådan nogle samtalegrupper. Så havde man alle depressionerne i en gruppe, og så sad der en læge og en sygeplejerske, og så skulle man fortælle en hel time, det var et mareridt. Så kan jeg huske en gang, hvor den anden gruppe, der var meget mere udadvendt, jeg husker ikke, om de var skizofrene, eller hvad de var, men de*

kunne ikke forstå, hvorfor vi ikke skulle have samtaleterapi sammen, så fik vi det så en gang, og de fortalte løs om, hvor forfærdeligt de havde det, og så sad alle depressionerne og tudede (...). Vi synes det var så forfærdeligt, at de havde det så dårligt, så vi tudede løs". (Kirsten Hansen, indlagt på Montebello, Nordvang, Sct. Hans og Bispebjerg 1961-?, Kragh m. fl. 2015:307).

Daglige rutiner

I starten af perioden fremstod de daglige vilkår for patienter og personale ofte barske. En sygeplejerske fortæller om sit arbejde ved Statshospitalet i Vordingborg: *"Da jeg blev ansat i februar 1945, var det på afdeling D – en lukket langtidsafdeling for kvinder. Mange af patienterne havde diagnosen skizofreni og var på grund af psykose og angst aggressive. Om dagen opholdt patienterne sig i stueetagen. Allerede kl. 18 fik de beroligende medicin og sovemedicin. Klokkeren 19 blev de fulgt op på 2. sal til en stor sovesal, hvor 20 patienter blev lagt i hver sin hvide træsenng med tangmadras. Der var et par enkle mindre sovestuer. Patienterne sov hele aftenen og vågnede herefter op. Så blev de urolig, flåede alt i stykker og tog tøjet af. Så måtte den enlige natsygeplejerske give injektioner af scopolamin/morfin.*

Som ung nyansat sygeplejerske måtte jeg ofte i nattevagt. Det indebar, at jeg skulle passe afdelingens egne plus naboafdelingens patienter – op til 60 patienter – mange af dem fikseret. Jeg sad ude i badeværelset med en lampe tændt, og skulle jeg have hjælp til urolige patienter eller lignede, måtte jeg banke på vandrørene efter hjælp". Hun husker, at patienterne ikke kunne komme "op på toilettet om natten. Ved toilet-trang løsnedes den ene siderem i bæltet, og patienten kunne forrette sin nødtørft i en blikpote, der stod ved sengen (...). Forholdene på afdeling D var som beskrevet frem til 1959, bortset fra at der kom telefon på afdelingen, og der blev ansat en nattevagt til hver afdeling". (Sygeplejerske, Statshospitalet Vordingborg, 1945, i: Gøtz, Heidi m. fl.: "Oringe - der var engang", FOA 2003, her citeret efter "Kragh m. fl. 2015:126).

Mange patienter var fikserede over længere tid og adspredelserne var få i dagligdagen. De fleste patienter, fortæller en plejerske fra Statshospitalet i Vordingborg i 1947, *"skulle mades, da de ellers smed rundt med maden. Og flere skulle hjælpes med hygiejne. De fleste lå fast i bælte, men en enkelt havde en spændetrøje på, som bestod af groft hørlærred, hvor armene blev bundet om på ryggen, når hun i perioden forsøgte at kradse ansigt og krop til blods. Patienterne var da også kun oppe nogle timer om dagen. Gennemgående var der vel 10 oppe i dagligstuen", der "strikkede vaskeklude eller pillede lærredsklude i tråde til at fabrikere vat af". (ibid., citeret efter Kragh m. fl. 2015:127).*

Dagligstuen i afdeling F, Fjordhuset (ca. 1945)

De manglende muligheder for beskæftigelse havde konsekvenser for patienterne. En plejer fortæller fra Vordingborg i 1953: *"Ca. 1/3 af patienterne kunne klare de fleste daglige funktioner selv. Resten skulle hjælpes med det meste, såsom vask, påklædning, spisning m.v. Alderen var ikke alene årsag til den manglende kunnen. Mange var under 50, enkelte under 40, og så var der et mindre antal mellem 60 og 70 år. Hovedparten af disse patienter var skizofrene, men der var også enkelte med Dementia paralytica, en hjernebetændelse forårsaget af syfilis, der lå år tilbage, og endelig var der forskellige organiske hjerneskader. Om end her altså var tale om forskellige lidelser, var adfærden hos patienterne ret ens, idet sløvhedstilstanden eller om man vil demensen, udartede sig omtrent på samme måde. Mange kunne eller ville ikke spise selv, men måtte mades. Andre ville ikke eller kunne ikke klæde sig selv på, og en del ville ikke af med deres afføring".* (ibid., citeret efter Kragh m. fl. 2015:127).

Centralt i mange fortællinger står oplevelser med sociale hierarkier på de psykiatriske hospitaler. Også i 1960'erne var stuegangen et ritual i sig selv, ikke mindst når det var den ledende overlæge i egen høje person, der kom rundt på afdelingerne: *"Under stuegangen med overlægen skulle patienterne stå ved deres senge, sengene skulle være redt pænt med sengetæppe på, og så skred hele processionen frem til hver enkelt patient. Kandidater og afdelingssygeplejerske bar journalerne, som ofte var tykke, sekretæren bar sin skriveplade, hvorpå hun stenograferede, hvad overlægen sagde og ordinerede. Efter endt rundtur gik alle ind på kontoret, og efter en tid forlod hele skaren afdelingen igen, og alle åndede lettet op."* (Margit Thede Jørgensen (Statshospitalet i Middelfart 1962-2004, *"I psykiatriens tjeneste"*, www.anbragtihistorien.dk).

Fra slutningen af 60'erne og op igennem 70'erne ændrede forholdene sig noget, blandt andet som følge af de nye muligheder, som indførelsen af psykofarmaka medførte, men også som følge af holdningsændringer blandt personalet.

Læge Aksel Bertelsen fortæller fra Risskov i 70'erne: *"Nogle af afdelingssygeplejerskerne var særprægede personligheder, som gjorde meget for at hjælpe deres patienter bedst muligt, men tonen var dengang i slutningen af tresserne paternalistisk og respekten for autoriteterne stor. Som det var på den tid, følte det naturligt, og man opfattede det som den bedste måde at hjælpe patienterne på, når man, som dem der vidste bedst, bestemte for dem, sommetider også mod deres gode vilje. Tonen over for patienterne var venlig og respektfuld om end sommetider bestemt. Kun sjældent kunne man komme ud for personale, som havde svært ved at skjule deres antipati eller moraliserende holdning over for visse, ofte vanskelige patienter.*

På de kroniske afdelinger var der store fælles soverum med kun et sengebord og skab til personlige ting. Personalet prøvede bedst muligt at gøre det behageligt for patienterne, der ofte måtte tilbringe mange år på afdelingen. Nogle steder holdt man undulater og et sted en lille hund, ligesom patienterne tog sig af en hær af katte på terrænet, alle med ensartede særprægede ansigtstegninger, som viste, at de hørte til samme katterfamilie. Ofte sad dog de fleste patienter hen i de samme stole og samme sære stillinger dag efter dag, vuggede frem og tilbage, mumlede eller sang børnesange igen og igen. Patienterne blev så vidt muligt søgt beskæftiget, med ergoterapi, vævearbejde, på små værksteder eller i hospitalskøkkenet, vaskeriet, og på haveholdet, som fejede og rev blade sammen. Hospitalet havde sin egne håndværkere og her kunne patienter også hjælpe til. En patient, som havde været maler, og som nåede at opholde sig på hospitalet i 52 år, lavede det nydeligste malerarbejde. Mange af de rolige patienter kunne have udgang på terrænet eller i byen uden ledsagelse, men var altid let kendelige på det specielle hospitalstøj af blåt drejlstof." (Aksel Bertelsen, " Indtryk fra mit arbejde i psykiatrien", www.anbragtihistorien.dk).

Patienter i kurhusterapien (ca. 1960)

Sociale relationer

Fælles for de anbragte var, at en stor del af dem følte sig glemte af slægtninge og venner uden for institutionen. Det gælder også flere patienter på de psykiatriske hospitaler. *"Der kommer ikke så mange besøgende på et psykiatrisk hospital som på et somatisk,"* konstaterer en tidligere indlagt. Mange fik slet ikke besøg, *"det var dem, der havde det sværest"*. (Karsten Andersen, bl.a. Risskov og Bispebjerg 1969 -, Kragh m. fl. 2015:356). I andre fortællinger tildeles de pårørende dog en vigtig rolle ift. indlæggelse, behandlingsforløb og udskrivning. De fleste har oplevet deres pårørende som en stor støtte, mens andre har følt, at det var de pårørendes behov, der blev varetaget, da de blev indlagt. Et andet gennemgående tema i fortællinger fra tidligere indlagte handler om forholdet til egne børn. Flere kæmper med sorg og en følelse af nederlag, fordi deres børn måtte anbringes uden for hjemmet, mens de selv var syge eller indlagt.

Forholdet til personalet er i de fleste fortællinger afgørende for oplevelsen af at være indlagt. Lægerne har ofte en meget central placering i beretningerne som dem, der kan hjælpe, men de beskrives samtidig tit som arrogante. Forholdet til sygeplejersker og plejepersonale beskrives forskelligt. Nogle giver udtryk for, at de har mødt megen omsorg og fremhæver, at personalet tidligere havde tid til at spille kort og hygge sig med patienterne. Andre husker personalet som hårde. En tidligere indlagt fortæller: *"Dem jeg allerbedst kunne med var eleverne, de havde ikke fået hård hud på sjælen, (...) de var medfølede, søde og hjertelige – så længe det varede."* (Ingrid Bovin, Nykøbing Sj. 1973 -, Kragh m. fl. 2015:356).

Relationer mellem patienter under indlæggelserne var ofte flygtige, men beretningerne giver alligevel et billede af fællesskaber og omsorg patienterne imellem. Tidligere indlagte er en meget

mangfoldig gruppe. Nogle har været indlagt i få måneder andre det meste af livet. Blandt de førstnævnte er tabu og stigmatisering ofte et tema i fortællingerne, mens flere, som har været tilknyttet psykiatrien det meste af livet, giver udtryk for stor sårbarhed og usikkerhed i mødet med det omgivende samfund.

Livet efter institutionen

I årtierne efter 1945 eksisterede ikke mange tilbud til psykiatriske patienter efter udskrivningen fra statshospitalerne. Man blev sendt hjem til det liv, man kom fra. Dertil kom, at patienterne oftest ikke var blevet inddraget i deres behandlingsforløb.. Manglen på efterbehandling og social støtte efter udskrivning gjorde en tilbagevenden til en normal tilværelse svær, husker en patient fra 70'erne. Ofte fulgte en ny indlæggelse hurtigt efter den forrige: *"Det var svært at komme hjem, rigtig, rigtig svært selv at skulle tage stilling til tingene, man var blevet vant til at de tænkte for én. Når man har været indlagt i et halvt år, så var det næsten umuligt at komme i gang. Man følte bare ikke, man slog til, slet ikke, og så blev man indlagt igen, så det var ud og ind i mange år."* ("Mie", forskellige psykiatriske hospitaler i 70'erne, Kragh m. fl. 2015:295).

Den manglende udslusning gjaldt også arbejdslivet, hvor skånejob og særlige hensyn ikke fandtes i større omfang. Mange havde derfor svært ved at komme tilbage til et normalt arbejdsliv igen og følte sig diskrimineret på arbejdsmarkedet: *"(Det var) vældig hårdt efter de lange sygeperioder samt opsigelse at komme i gang med at arbejde igen. Jeg søgte som sagt 200 stillinger. (..) Så må man fortie, at man har været på statshospital, når man ikke engang kan fortælle om, at man har haft så mange sygedage, uden at man bliver afskåret fra at få job. Hvis man så oven i købet fortalte, at man har været på statshospital, så kan man jo nok selv lægge to og to sammen og regne ud, at så kan man lige så godt blive hjemme..."* (Birgitte, 52 år, citeret i Graae, 1978, s. 131f.)

Psykkiske lidelser var i endnu større grad end i dag omgærdet af en stor grad af tabu. Problemer af den karakter var ikke noget, man talte om, men man regnede med, at de ville forsvinde, hvis de blev tiet ihjel. Dette medførte, at mange psykiatriske patienter følte sig stigmatiseret af deres omgivelser og følte, at de skulle spille komedie for at blive accepteret: *"Nu føler jeg det, som om jeg går med et stort kors på ryggen. Til fester og sammenkomster bliver der tys-tys omkring mig. "Hun har jo lige været indlagt" (...) Ryster man lidt på hånden (det gør vel alle), ja, så er det nerverne. Har man influenza og bliver i sengen, så er man nok ved at få et tilbagefald, og så kan man da bare blive indlagt igen".* (Rosa, 66 år, cit. samme sted, s. 44.).

I tillæg til disse problemer kom uvisheden om sygdommens udvikling og frygten for, at lidelsen skulle være arvelig. Flere tidligere indlagte beretter om et liv i angst for, at sygdommen skulle komme igen eller ramme ens nærmeste: *"(..) det, der gjorde mig mest bange var tanken: "Hvad med mine børn, arver de det her", fordi det er jo da ikke en dans på roser".* (Helle, 39 år, cit. samme sted, s. 91.).

Afrunding

Beretningerne her i *Forsorgsliv* og i *Anbragt i historien* kan ses som en del af en international og national interesse for udsatte og minoriteter, som har været genstand for institutionsanbringelse under en statslig myndighed. Denne interesse har til formål at afdække og dokumentere, men også at formidle viden om svage grupper under socialforsorgen 1945 – 1980. Hvorfor er denne interesse af betydning? Vi skal her afslutningsvis pege på to blandt flere centrale forhold, som er vigtige at forholde sig til for studerende på professionsuddannelserne.

For det første sætter historien om anbragte under forsorgen fokus på det centrale spørgsmål om forholdet mellem de, der skal tage vare på de anbragte, og det vil i denne periode i større og større grad sige statslige myndigheder (og delvis private, filantropiske organisationer under statsligt tilsyn), og de anbragte selv.

Den nationale baggrund for projekt *Anbragt i historien* er ikke kun de gentagne kritiske historier fra anbringelsesområdet, der har været fremme i dagspressen i de senere år. Sådanne historier er langtfra nye. Der har været kritik af anbringelser lige siden Peter Sabroe tog fat i slutningen af 1800-tallet, ganske vist med vekslende intensitet og styrke, og helt åbenlyst med mere eller mindre held.

Interessen skal også ses som en del af en international interesse for, hvordan det offentlige i tidens løb har forvaltet sin myndighed over for udsatte. Siden år 2000 har forholdene for tidligere anbragte været genstand for stor offentlig opmærksomhed og efterfølgende undersøgelser i flere verdensdele. I Skandinavien drejer det sig om Norge, Sverige, Island og Grønland, og i det øvrige Europa drejer det sig om England og Irland. I starten blev der foretaget lokale, kommunale undersøgelser, men de kom hurtigt på nationalt niveau. Alle rapporter, den seneste i Sverige 2011, dokumenterer overgreb og omsorgssvigt af børn anbragt på børnehjem. Tilsvarende undersøges forholdene for tvangsfjernede børn af den oprindelige befolkning i Canada og i Australien, og deportationen af engelske og irske børn til disse lande og til New Zealand. Også her er resultatet en dokumentation af overgreb og omsorgssvigt i stor målestok. Myndighederne har erkendt deres ansvar for overgrebene ved at give officielle undskyldninger og/eller ved at udbetale erstatning for de lidelser, som de anbragte har været udsat for (Rytter:42ff).

I Danmark indledtes en undersøgelse af forholdene på Godhavn Dreng- og Lærlingehjem og 18 andre børnehjem i 2010. Også her var formålet at afdække tilfælde af fysiske/seksexuelle overgreb og omsorgssvigt. Her kunne ligeledes dokumenteres svigt og overgreb (Rytter 2011).

I en formidling af historisk viden, og da især til professionelle, er det vigtigt at huske på, at der som tidligere nævnt kan argumenteres for, at de forhold, der var inden for forsorgen, ikke kan ses adskilt fra de forhold og levevilkår, der var i det øvrige samfund. Det ændrer dog ikke ved, at der

som følge af den stigende statslige indflydelse på for sorgen blev tale om en øget regulering af, hvordan de anbragte blev behandlet, og beretningerne viser, at det ikke var uden problemer at leve op til dette ansvar. Dette har blandt andet resulteret i sagsanlæg mod staten fra tidligere anbragte.

I dag er det offentlige tilsyn med anbragtes vilkår udbygget i forhold til tiden før 1980. Som flere mediehistorier i de seneste år har vist, eksisterer problematikken dog stadig, og derfor blev der i 2014 oprettet et socialtilsyn, der godkender og fører tilsyn med de sociale tilbud. Samtidigt kan de anbragtes beretninger medvirke til at skærpe opmærksomheden på de professionelles ansvar og muligheder inden for de legale rammer, som det offentlige udstikker for anbringelsesområdet

Og her bliver det andet forhold, vi vil fremhæve, centralt: relationsdannelsen, forholdet mellem anbragte og det omgivende samfund. I den sammenhæng kan det samlede materiale fra Socialhistorisk projekt ikke undervurderes, fordi de anbragte selv er kommet til orde på deres egne betingelser og på neutral grund. Det er tankevækkende, også i en nutidig socialpædagogisk sammenhæng, at det mest smertelige for mange tidligere anbragte er afsondrethed og ensomheden, savnet af kærlighed og nære relationer: *“Overordnet set, så syntes jeg nok, jeg manglede – og det ved jeg ikke, om man kan laste børnehjemmet for, eller om det er bare er det, der er kendetegnende ved netop at være et børnehjemsbarn; følelsen af at høre til og være betydningsfuld for nogen. Den har jeg ligesom aldrig rigtig oplevet.”* (Lars Kinner, Optagelseshjemmet Skansen 1970 – 1979, Kragh m. fl:391).

Netop i relationsdannelsen spiller de professionsuddannede, hvad enten de er på vej i en professionsuddannelse eller allerede arbejder inden for anbringelsesområdet, en helt central rolle.

Litteraturliste

Bryderup, Inge M. (2005) *Børnelove og socialpædagogik gennem 100 år*, Klim, Århus

Graae, Bodil (1978) *Indlagt på lukket afdeling – tyve kvinder fortæller*, Gyldendal, Kbh.

Kirkebæk, Birgit (1997) *Defekt og deporteret. Ø-anstalten Livø 1911 – 1961*, SOCPOL, Holte

Kragh, Jesper Vaczy & Jensen, Stine Grønbæk & Rasmussen, Jakob Knage & Petersen, Klaus (2015) *Anbragt i historien. Et socialhistorisk projekt om anbragte og indlagte i perioden 1933 – 1980*, Svendborg Museum

Petersen, Jørn Henrik m.fl. (Red.) (2011) *Mellem skøn og ret*, Dansk Velfærdshistorie Bd. II, Syddansk Universitetsforlag, Odense

Petersen, Jørn Henrik m.fl. (Red.) (2012) *Velfærdsstaten i støbeskeen*, Dansk Velfærdshistorie Bd. III, Syddansk Universitetsforlag, Odense

Rytter, Maria (2011) *Godhavnsrapporten* En undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945-1976, Syddansk Universitetsforlag, Odense

Web-adresser:

www.forsorgsliv.dk

www.anbragtihistorien.dk